

Tartalomjegyzék

Ábrák jegyzéke	7
Táblázatok jegyzéke	8
Előszó	10
Bevezetés	12
1. Állami szabályozás az agrárszektorban	18
1.1. Az állam szerepe a gazdaságban	19
1.2. Állami szerepvállalás az agrárszektorban	21
1.3. A mezőgazdaság sajátosságai	23
1.4. Mezőgazdaság a gazdasági fejlődésben	26
2. Nemzetközi kereskedelempolitika	30
2.1. Nemzetközi kereskedelem elméletei	31
2.2. A nemzetközi kereskedelemből származó előnyök	35
2.3. A mezőgazdaság és a nemzetközi kereskedelem kapcsolata	39
3. Exportpolitika a mezőgazdaságban	43
3.1. Az export növelése támogatásokkal	43
3.2. Az ár hatása az exportkeresletre	48
4. Az exporttámogatás jóléti hatása	51
4.1. Az exporttámogatás kibocsátásra és árakra gyakorolt hatása	52
4.2. Az exporttámogatás bevételekre és kiadásokra gyakorolt hatása	53
4.3. Nettó társadalmi veszteség	56
4.4. Exporttámogatás ország típusok szerint (Tweeten modell)	66
4.5. Összefoglalás	72
5. Exporttámogatás Magyarországon	73
5.1. A támogatáspolitikai célja	74
5.2. Exportrezsim Magyarországon	75
5.3. A támogatáspolitikai alakulása 1995-1998 között	78
5.4. A támogatás intézményrendszere	83
5.5. Exporttámogatás útja AIK-tól a kedvezményezettig	84

6. A világ búzapiaca	86
6.1. A búza a nemzetközi kereskedelemben	87
6.2. A világ búzatermő területeinek változása	90
6.3. A világ búzatermelésének alakulása	91
6.4. A búza világpiaci árának alakulása	92
6.5. A világ búzapiacának főszereplői	93
6.6. A világkereskedelem szerkezete	95
6.7. A magyar búzaexport súlya a világkereskedelemben	98
7. A mezőgazdaság szerepe a magyar nemzetgazdaságban	99
7.1. A mezőgazdaság hozzájárulása a GDP-hez	101
7.2. A mezőgazdasági foglalkoztatás	103
7.3. A mezőgazdasági külkereskedelem alakulása	104
8. Gabonaágazat	106
8.1. Gabonatermelés Magyarországon	107
8.2. Termőterületek, földhasználat, termelési mennyiség alakulása	110
8.3. A gabonavertikum szereplői	115
8.4. Közraktárok a gabonapiacon	118
8.5. GATT Megállapodás vállalásai	120
8.6. A búzaexport alakulása 1990-1998 között	122
8.7. A magyar búza támogatása	126
9. A búzaexport-támogatás jóléti hatása Magyarországon	128
9.1. A modell elméleti kerete	129
9.2. Modellszámítások	134
9.3. Modellel kapcsolatos megjegyzések	139
10. Zárófejezet	146
Felhasznált irodalom	154

Ábrák jegyzéke

1. ábra: A nemzetközi kereskedelemről származó előnyök.....	37
2. ábra: A német márka keresletének alakulása árfolyamváltás esetén.....	42
3. ábra: A rögzített exporttámogatás közgazdasági tartalma.....	45
4. ábra: A változó exporttámogatás közgazdasági tartalma	47
5a. ábra: Az ár exportkeresletre gyakorolt hatásának közgazdasági tartalma.....	49
5b. ábra: Az ár exportkeresletre gyakorolt hatásának közgazdasági tartalma.....	49
6. ábra: Az exporttámogatás árakra és kibocsátásra gyakorolt hatása	52
7. ábra: Az exporttámogatás bevételekre és kiadásokra gyakorolt hatása	54
8. ábra: Az exporttámogatás nettó jóléti hatása.....	56
9. ábra: Az exporttámogatás hatása ország típusok szerint.....	68
10. ábra: A világ búzatermelése	91
11. ábra: A mezőgazdasági külkereskedelem alakulása	101
12. ábra: A magyar búza exportjának alakulása 1990-1998 között	122
13. ábra: Jóléti hatás Magyarországon	132

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Mezőgazdasági támogatások Magyarországon	81
2. táblázat: A búza vetésterületének alakulása a világban	90
3. táblázat: A világ legnagyobb búzatermelői	93
4. táblázat: A világ legnagyobb búzaimportőr országai	96
5. táblázat: A magyar búzaexport súly a világkereskedelemben.....	98
6. táblázat: A mezőgazdaság és élelmiszeripar szerepe nemzetgazdaságban	101
7. táblázat: Mezőgazdasági foglalkoztatás	104
8. táblázat: Agrárkereskedelem Magyarországon 1989-1998-között.....	105
9. táblázat: Az agrárszektor és a gabonaágazat exportjának alakulása	109
10. táblázat: A földterület használata gazdasági formák szerint	111
11. táblázat: A gabona vetésterületének alakulása	112
12. táblázat: Betakarított összes termés	114
13. táblázat: A termelők megoszlása a vetésterület nagysága szerint	118
14. táblázat: Búzaexport-támogatásra fordítható összegek Magyarországon ...	121
15. táblázat: A magyar búzaexport megoszlása a legfontosabb régiók között ..	124
16. táblázat: A búzaexport-támogatás jóléti hatása	136

17. táblázat: A búzaexport-támogatás jóléti hatása különböző árrugalmasságok mellett.....	138
18. táblázat: Aggregált százalékos PSE az öt legfontosabb termékpályán	141
19. táblázat: Százalékos PSE-k a búza termékpályán Magyarországon.....	142
20. táblázat: Búzaexport-támogatások, 1998	144
21. táblázat: A kereskedők részesedése az exporttámogatásból 1998-ban	145

Előszó

Ez a munka Agrárközgazdaság-tudományi Ph.D. tanulmányaim lezárásaként született, amelyet immár három évvel ezelőtt kezdtem el. A kutatói munka megkezdésekor nagyon határozott elképzeléseim voltak a témával, illetve a kutatás menetével kapcsolatosan, így hát nagy lendülettel és energiával álltam neki a feladatnak.

Disszertációmban olyan aspektusból próbálom megközelíteni az adott témát, amelyet előttem nem, vagy csak kevesen tettek meg a magyar agrárközgazdászok között. Reményeim szerint ez sikerült is, de hogy a kezdeti elszántság és hit megmaradjon sokan – akár kérésre, vagy kérés nélkül – sietettek a segítségemre.

Ezúton szeretném megköszönni azoknak az áldozatkész munkáját, akik tanulmányomhoz segítő kezet nyújtottak. Köszönet illeti a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Agrárközgazdasági Tanszékének tanszékvezetőjét, Csáki Csaba professzor urat, témavezetőmet,

Rieger Lászlót, valamint tanárait, Elek Sándort, Ferenczi Tibort, Fertő Imrét, Kostyálné Sebestyén Máriát, Módos Gyulát, és Forgács Csabát, akik kutatásaim keretfeltételeit biztosították, munkámat hasznos tanácsaikkal irányították, építő bírálataikkal előrehaladásomat ösztönözték.

Köszönöm továbbá a newcastle-i egyetem Agrárgazdaságtan és Élelmiszermarketing Tanszék tanszékvezető tanárának, Lionel Hubbard-nek, mert kutatói ösztöndíjasként a tanszékükön eltöltött idő alatt önzetlen segítségének eredményeként vált lehetővé a kutatás befejezése.

Budapest, 2000. szeptember

Podruzsik Szilárd

Bevezetés

A második világháborút követő iparosítási politika eredményeként a mezőgazdasági szektor háttérbe szorult ugyan, a gabonaexport csökkent, az ország nettó gabona importőri pozícióban volt, de Magyarországon, a nemzetgazdaságon belül a mezőgazdaság szerepe a hatvanas évektől kezdve folyamatosan felértékelődött. A hatvanas években az önellátás biztosításán túl, a kedvező természeti adottságoknak, a mezőgazdasági fejlesztési forrásoknak köszönhetően mezőgazdasági termékfelesleg külpiaci értékesítése növekedett, az ország a hetvenes évekre nettó gabonaexportőr országgá vált (Mohácsi, 1996). A mezőgazdasági kereskedelmi mérleg - a teljes külkereskedelmi mérlegtől eltérően - pozitív eredménnyel zárult.

Hazánkban a mezőgazdaság súlya, illetve a mezőgazdasági termékek külkereskedelme által elérhető jövedelem jelentős. Magyarország önellátó a mezőgazdasági termékeket illetően és a mezőgazdaság erőteljesen exportorientált

az európai és ázsiai országok irányába. Amíg az ország teljes külkereskedelmi mérlege deficitese, addig a mezőgazdaság hozzájárulása a hiány csökkentéséhez körülbelül egyharmad. Országunk azonban a nemzetközi mezőgazdasági kereskedelemben – méreténél fogva – nem jelenik meg meghatározó tényezőként.

A búzakereskedelem részaránya magas a teljes mezőgazdasági értékesítésen belül, viszont a magyar búza súlya a világkereskedelemben nem jelentős. Figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy a búza olyan alapvető termék, amit majdnem mindenhol termelnek, és a legnagyobb búzatermelő országok nemzetközi kereskedelemben való részvételével hazánk által értékesített mennyiség nincs hatással a búza világpiacának alakulására.

A búzatermelő országok különböző megfontolásokból bár, de mindegyike fontosnak tartja a búza kereskedelmének támogatását. A támogatás okaként említhetőek: a farmjövedelmek növelése, a nemzetgazdasági bevételek javítása, az országban felhalmozódott felesleg levezetése, árstabilitás, vagy egyéb politikai tényezők.

A támogatás lehet közvetlen anyagi, vagy közvetett támogatás. Tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy az exporttámogatásokra kifizetett összegeket az államnak valamilyen forrásból finanszíroznia kell (pl. adóbevételek). E

szubvenciók jövedelem-újraelosztáshoz vezetnek a fogyasztók, adófizetők, és a termelők között. A támogatásokkal az egész társadalom egyaránt nyereséget vagy veszteséget könyvelhet el, amelynek az értékét pénzben ki lehet fejezni.

Vajon milyen hatásai vannak a magyar kormány által búzaexportra kifizetett támogatásoknak a társadalomra? Fontos kérdés, hogy a kormányzat milyen exportpolitikát folytat, milyen agrárpolitikai célok vezérlik támogatási rendszerének kidolgozásakor. Megfelelő-e az erőforrások elosztása, szükség van-e arra, hogy a kormányzat exporttámogatásokkal beavatkozzon a piaci folyamatokba? Kik a vesztesei és nyertesei az állami támogatáspolitikának? Magyarországon e kérdéskörrel - a jóléti közgazdaságtan keretein belül - tanulmányok még nem foglalkoztak, a búzaexport-támogatás jóléti hatását nem vizsgálták.

Számos korábbi munka jelent meg a jóléti közgazdaságtan, az exporttámogatások jóléti hatásainak kérdéskörében. Ezekből tudjuk, hogy a külpiazi értékesítést elősegítő támogatások növelhetik a kibocsátást, az exportértékesítés volumenét, illetve csökkenthetik az export kínálati árát. Az ár változásának eredményeként az importőr országok alacsonyabb áron juthatnak az árukhoz. Az exporttámogatás

hatással van a belpiaci árak alakulására, mégpedig oly módon, hogy növeli azokat, amelynek következtében a belpiaci kereslet csökken. A kivitel támogatásával a termelők, fogyasztók, valamint az adófizetők bevételei és kiadásai is módosulhatnak, mind az exportőr, mind az importőr országban, ezáltal hatást gyakorolva a társadalmi jólétre.

Néhány tanulmány különbséget tesz az egyes országok között aszerint, hogy milyen mennyiségben exportálnak egy bizonyos terméket, illetve, hogy az általuk külföldön elhelyezett termékek hogyan befolyásolják a világpiacot. Ezek a tanulmányok az országok nagysága szerint vizsgálják a társadalmi jólét alakulását.

Kutatásunk arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan befolyásolja a magyar állam által, a búza külföldi értékesítésére fizetett támogatás a fogyasztók, termelők, az adófizetők terheit, valamint az egész társadalmi jólétet.

Jelen munkában a tanulmányok között elsőként számszerűsítjük azt, hogy a kilencvenes években mennyibe került a fogyasztóknak, az adófizetőknek, valamint az egész magyar társadalomnak az, hogy a búzaexportra a kormány támogatást nyújtott. Bemutatjuk, hogy 1998-ban kik voltak igazából a

támogatások kedvezményezettjei, és ők a támogatások hány százalékát tudhatták magukénak.

A kutatást a jóléti közgazdaságtan keretein belül végezzük, és általános parciális egyensúlyi modell felállításának segítségével számszerűsítjük a búzaexport-támogatás jóléti hatását Magyarországon. A fogyasztói és termelői többlet, az adófizetők terheinek kiszámítása után, ezek összegeként meghatározzuk a nettó társadalmi veszteséget. Mivel a világpiaci adatok kizárólag amerikai dollárban állnak rendelkezésre, ezért a magyar belpiaci árakat is dollárban fejeztük ki.

A modellhez szükséges keresleti és kínálati függvények adatait más tanulmányokból kölcsönözzük. A búza kínálati függvényét Mészáros et al. (2000) által készített dolgozatokból ismerjük. A keresleti függvényhez szükséges árelaszticitás értékeként Abbott és szerzőtársai által (1987) meghatározott, a kelet-európai piacon érvényes keresleti függvényre megállapított árrugalmasságot alkalmazzuk. A számítások alkalmával érzékenységvizsgálatot is készítünk.

A modell felállításakor tökéletes versenypiaci környezetet feltételezünk a búzavertikum egyes piacain. Később azonban kiderülhet, hogy ez az állítás nem igaz, de a dolgozatnak nem célja, hogy ezzel is részletesebben foglalkozzon.

Mivel Magyarországon 1998 április 1-je előtti időszakra, a búzára kifizetett exporttámogatási adatok nem hozzáférhetőek, ezért minden esetben a nemzetközi szerződésben, meghatározott vállalásokat vesszük alapul, hiszen azt feltételezzük, hogy a magyar kormány teljesíti ezeket a megállapodásokat.

A modellszámítások után megvizsgáljuk, hogy 1998-ban, amikor a magyar kormány utoljára fizetett ki búzára exporttámogatást a kilencvenes években a búza kivitelére, ténylegesen kik is részesültek a kifizetett támogatásokból. Ezen eredmény eltérhet attól, mint amit a modell megalkotásakor feltételeztünk, és kiderülhet, hogy igazából nem termelők, hanem a búzavertikum más szereplői látják az exporttámogatások hasznát.

A dolgozat első részében tehát összefoglaljuk a különböző, az exporttámogatásokkal kapcsolatos közgazdasági elméleteket, és ezen elméletek által vázolt jóléti összefüggéseket. Megvizsgáljuk a búza világpiacának alakulását, ezen belül a magyar búza helyét a világpiacon. Áttekintjük azokat az intézkedéseket, amelyekkel a kormány a magyar búza kivitelét támogatta.

A disszertáció további részében a magyar gabonaágazat, ezen belül a búza helyzetének alakulását (termelés, kereskedelem, támogatás) kísérik nyomon. Egy közgazdasági modell segítségével elemezzük, és számszerűsítjük a

kormányzat által fizetett támogatások jóléti hatásait, majd megvizsgáljuk, hogy a búzavertikumon belül melyik az a csoport, amely exporttámogatások nyertesének tekinthető. Végül bemutatjuk az 1998-ban, Magyarországon a búzára kifizetett támogatások kedvezményezettjeit.

1. Állami szabályozás az agrárszektorban

A mezőgazdaságban - összehasonlítva más gazdasági szektorral - az állami szerepvállalást többféle tényező indokolja. Ezek között említhetjük a termelési feltételek bizonytalanságát, az ár- és jövedelemproblémákat, szociális kérdéseket. Ebben a fejezetben áttekintjük azokat az okokat, amelyek az állam agrárgazdaságba történő beavatkozásának alapját adhatják, megvizsgáljuk a mezőgazdasági szektor azon eltéréseit a gazdaság más ágazataitól, amelyek az állami jelenlétet alátámaszthatják, és áttekintjük a beavatkozások által elérendő célokat és ezekhez rendelt eszközöket.

A különböző gazdasági, agrárgazdasági elemzésekhez kiváló alapot szolgáltat Adam Smith elmélete, amelynek lényege, hogy tökéletes versenypiac esetében a termékek és szolgáltatások előállításához szükséges erőforrások optimális

allokációja tökéletesen megvalósul. Ahhoz, hogy az említett optimum létrejöjjön, teljesülnie kell néhány feltételnek, amelyeket az alábbiakban foglalunk össze:

- minden szereplő számára szabad a piacra való be- és kilepés,
- minden szereplő árelfogadó
- tökéletes informáltság (Harvey, Willis 1995)
- a termékek homogének (Ritson, 1977)
- nincsenek externáliák és tranzakciós költségek
- az output tökéletesen megosztható

1.1. Az állam szerepe a gazdaságban

A gazdaságban állami szerepek bemutatását és az ezekhez tartozó állami felelősséget Harvey és Willis (1995) írása alapján az alábbiakban összegezzük:

Az állam szerepe

Az állam felelőssége

Rendőr	- A piaci működés jogi kereteinek meghatározása.
	- A tulajdonosi keretek pontos meghatározása.
Orvos	- A piaci tökéletlenségek javítása.

- Közjavakról való gondoskodás.
 - Externáliák kiküszöbölése.
 - Monopóliumok felszámolása.
 - A szabadpiaci környezetben a társadalmi optimum kialakulását gátló tényezők felszámolása.
- Gyógyszerész - A gazdasági hatékonyság erősítése és támogatása.
- Bíró - A jövedelem és a vagyon újraosztása a társadalmi igazságosság érdekében.
- Pap - A közösségi erkölcs védelmezője.

Az állam szerepe a piacgazdaságban nem más, mint, hogy adót szedjen a termelőktől, a fogyasztóktól, az erőforrások tulajdonosától, és a befolyt összegből olyan szolgáltatásokat finanszírozzon, amelybe a magánszektor nem mindig fektet be (pl. autópálya, védelmi kiadások). Ebből következően az állam aktív részese a termékek, szolgáltatások és erőforrások piacának, lehetősége van különböző adminisztratív intézkedésekkel a piaci működésébe beleszólni, korlátozva ezzel az árrendszer szerepét a gazdaságban. Kiváló példa erre az, hogy a termékek nyomott ára esetén, azzal a céllal, hogy növelje a termelők bevételeit, az államnak lehetősége van bizonyos termék árának adminisztratív eszközökkel történő meghatározására. A kormány meghatározott szintre emeli az árakat, amelyet pl. a termelők érdekképviselétével egyeztet, azért, hogy a kormány elképzelése szerinti megfelelő bevételeket nyújtson a termelőknek.

1.2. Állami szerepvállalás az agrárszektorban

Az állami szerepvállalást a mezőgazdaságban az a politikai, társadalmi és gazdasági környezet teszi szükségessé, amelyben az agrárszektor működik. Az állam agrárgazdaságba történő beavatkozására a szakirodalom által is elfogadott, öt fő okot említhetünk, amelyek alapul szolgálnak az agrárszektorba történő beavatkozásához.

A mezőgazdasági *ár- és jövedelemtámogatási programokat* alapvetően a farmok alacsony bevételei indokolják. Ezeknek a programoknak a létjogosultsága azonban erőteljesen megkérdőjeleződött akkor, amikor az állami kiadások növekedtek, a farmok száma csökkent, a farmok méretei igen nagy eltéréseket mutattak.

A mezőgazdasági *árak és jövedelmek stabilitásának* a szükségessége az állami beavatkozást igazolta. Az árstabilitás két dolgot jelentet: először is a rossz termelési döntések előfordulási valószínűségének csökkenését, másodsor pedig a szolgáltatott információkon keresztül a farmháztartásokra nehezedő gazdasági döntés megkönnyítését.

A kielégítő *mezőgazdasági kínálat kialakítása* a harmadik ok arra, hogy az állam beavatkozzon a mezőgazdaságba, különféle ösztönző programok segítségével a termelés növelésén, a mezőgazdasági kutatásokon keresztül.

Az *élelmiszerbiztonság* kérdése szintén alátámasztja az állami beavatkozást. A belföldi élelmiszertermelés növelése a belpiaci intézkedéseken keresztül - annak ellenére, hogy az élelmiszerbiztonságot néhány ország továbbra is fontosnak tartja (pl. Svájc, Japán) (Tracy, 1993) - mára megkérdőjeleződött.

Az állami jelenlét ötödik oka az, hogy a mezőgazdasági termőterületeket *megőrizték a jövő generáció számára*. A különféle állami programok a korlátozottan rendelkezésre álló víz megőrzésére, a víz minőségének javítására, a sűrűn lakott területek termőterületeinek megóvására, vagy a fenntarthatóságra egyaránt irányulhatnak.

Az állami beavatkozás okaként említhető még két további tényező. Ezek az *externáliák*¹, valamint a piaci kudarcok. Az externáliák szabályozásokhoz és néha

¹ Externáliák =” Külső gazdasági hatások. A külső gazdasági hatások külső gazdaságosság vagy gazdaságtalanság, kisugárzó hatás vagy szomszédsági hatás (neighbourhood effect) néven is ismertek. Időnként „technológiai külső hatás” fogalmát is használják, ahol a „technológiai” jelző arra szolgál, hogy ezeket a hatásokat, pénzben kifejezett gazdasági hatásoktól (pecuniary external economies) megkülönböztethessük. A külső gazdasági hatások a hasznosságok (utility) és/vagy a termelési függvények kölcsönös függését vonják maguk után. Például a folyó felső folyására telepített szivattyús malom által kibocsátott szennyező anyagok csökkentik az alsó folyásnál a halászat eredményességét, s ez a halászok számára külső gazdasági hatásként

támogatásokhoz vezetnek, amely a magán és társadalmi költségek összhangjának megteremtését szolgálják (pl. műtrágyázással okozott környezetszennyezés). Ahol a kereslet és kínálat nem reagál megfelelően a termelés költségeire, az árrendszer nem alkalmas arra, hogy az erőforrásokat a társadalom igényeinek megfelelően allokálja (Knutson, Penn, Boehm 1995; Hill, 1996).

Az externáliák következtében kialakult alacsony hatékonyság megoldására négyféle út kínálkozik (Barr, 1998): a piac képes megoldani a problémát, tevékenységi profilok egyesítése, szabályozás, támogatások, adók bevezetése.

1.3. A mezőgazdaság sajátosságai

A mezőgazdaság a nemzetgazdaság egyik kockázatos ágazata, amely nagymértékben előre nem számítható körülmények - pl. az időjárás - által meghatározott. A tevékenységek többsége olyan tőkeigényes tevékenység, amelynek megtérülési ideje lassú, valamint a termelés időigénye miatt, a termelési döntések meghozatalakor a termelők nem ismerik az output árát, ezért a különféle várakozásoknak nagy szerepük van (naiv várakozások).

A termelés mennyiségére, és az eladási árakra vonatkozó információk a fent említett okok miatt bizonytalanok. A mezőgazdaság sokszor gazdasági és

jelentkezik....” (D.W. Pearce (szerk.) (1993) A modern közgazdaságtan ismerettára,

szociális problémát is képvisel, hiszen a szektorban sok, kisebb családi gazdaság működik, amelyben a munkát a családtagok végzik és a gazdasághoz szükséges pénzügyi forrásokat a gazdaság által biztosított alacsony jövedelemből teremtik elő. Mivel legtöbbjük számára a tevékenység nem kifizetődő, éppen a mezőgazdaság és a többi gazdasági ág közötti méltányos jövedelemelosztás érdekében az állami beavatkozás nem nélkülözhető. (Hitiris, 1995)

Az ágazat helyzetét Fertő (1999) a következő négy piaci kudarcnak tekintett agrárproblémával jellemezte: 1. jövedelemdiszparitás, 2. a mezőgazdasági termékpiacon fellépő instabilitás, 3. A mezőgazdasági piacok tökéletlensége, 4 kutatás és fejlesztés. Az alábbiakban vizsgáljuk meg, hogy mit is jelentenek ezek a piaci kudarcok:

Az Egyesült Államokban a század első felében végzett tanulmányok igazolták, hogy a mezőgazdaságban dolgozók jövedelmei jóval alacsonyabbak a más szektorban alkalmazottak jövedelmeinél. Az arányok az Európai Unióban végzett felmérésekkel is megegyeztek. A későbbi kutatások azonban a fenti eredményeknek ellent mondtak, hiszen a kutatások végén igazolódtak azok a feltevések, amelyek azt kívánták bizonyítani, hogy a mezőgazdasági dolgozók jövedelmei magasabbak, mint más szektorban dolgozóké. Számos tanulmány kimutatta, hogy a mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatás növekedése, illetve a mezőgazdasági tevékenységet folytatók kiegészítő, nem termelő tevékenységének

köszönhetően az ágazatban működők jövedelme meghaladta más nemzetgazdasági ágazatokban dolgozók jövedelmét.²

A mezőgazdasági termékpiacon fellépő instabilitás több okra vezethető vissza, amelyek között az ágazaton belüli instabilitás, ágazat külső kapcsolatai, kormányzati intézkedések említhetők.

Az ágazaton belüli instabilitás egyik oka, az ágazaton belüli hosszú tevékenységi láncok. A piaci struktúra a felvásárlók esetében olyan erőfölényeket mutat, amelynek kihasználásával a felvásárlók pozíciói erősödnek, míg a termelők helyzete romlik.

Az ágazat más szektorokhoz való kapcsolódásából eredő instabilitásról elmondhatjuk, hogy a gazdasági változások, gazdasági sokk esetén a mezőgazdasági áraknak és jövedelmeknek kell a kialakult helyzethez alkalmazkodni, hiszen a munkaerő a merev nem mezőgazdasági bérek miatt nem tud az ipari szektorba áramlani.

A mezőgazdasági piacok tökéletlensége abból adódik, hogy amíg a mezőgazdasági termelésre a szabad verseny, addig a hozzá kapcsolódó piacokra a monopszón, oligopszón helyzetek jellemzőek. Ennek magyarázata az áruk magas

² Ebben a témában lásd még Gardner, B.L. (1992) Changing Economic Perspectives on the Farm Program, *Journal of Economic Literature*, vol. 30, pp. 62-101; Tweeten, L. (1989), *Farm Policy Analysis*, Boulder Co., Westview Press; Bonnen, J.T.-Schweikardt, D.B. (1998), *The Future of*

szállítási költségében, a feldolgozók speciális igényeiben, harmadrészt a termelői specializációban keresendők.

A kutatás és fejlesztés alapját azon vállalkozók hiánya jelenti a mezőgazdaságban, amelyek képtelenek a magas költségekkel megvalósítható kutatási projektek finanszírozására. A beruházások elégtelen szintjének hipotézise (Fertő, 1996) szerint az állami mezőgazdasági beruházások megtérülési rátája magasabb, mint az egyéb szektorokba történő beruházásoké, éppen ezért az államnak pótlólagos bevételeken keresztül érdemes a beruházáshoz a forrásokat előteremteni (pl. adóbevételeken keresztül).

1.4. Mezőgazdaság a gazdasági fejlődésben

Két tényezőt említünk, amelyek meghatározzák a mezőgazdaságnak a gazdaságban betöltött szerepét:

Az egyik a mezőgazdaság fejlődésének relatív lemaradása más gazdasági ágakhoz képest. A mezőgazdaság fejlődése erőteljesen függ a gazdaság egészének fejlődésétől. A fejlett országok a fejlődő országokkal ellentétben

U.S. Agricultural Policy: Reflections on Disappearance of the „Farm Problem”, Review of Agricultural Economics, vol. 20. no. 1 pp 2-36 írásait.

erősen támogatják mezőgazdaságukat, bár náluk a – fejlődő országokhoz viszonyítva – a mezőgazdaság súlya a gazdaságon belül kisebb (Fertő, 1998). A mezőgazdaság azonban relatíve fontosabb szerepet játszik a fejlődő országokban, mint a fejlett országokban.

A második tényező, amely a gazdaságon belül a mezőgazdaság súlyát befolyásolja, egy egészen nyilvánvaló paradoxon, amely szerint a fejlett országokban a mezőgazdasági szektor hozzájárulása a GDP-hez lényegesen kisebb, a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma jóval kevesebb, a lakosság élelmiszerkiadásai kisebbek, a mezőgazdaság súlya a gazdaságon belül jelentéktelenebb, mint a fejlődő országokban, ezek az országok mégis jóval többet áldozhatnak a mezőgazdaságra, az agrárszektor fejlesztésére. A mezőgazdaság gazdaságon belüli szerepe azonban ezekben az országokban is különbségeket mutat. (Fertő, 1994). Új-Zélandon például a mezőgazdaság szerepe ma is jelentős, Ausztrália és Új-Zéland exportja 35-59 százalék körül mozog. Nyugat-Európában a mezőgazdaság jelentősége egyes gazdaságokon belül is szóródást mutat.

A mezőgazdaságnak egy nemzetgazdaságon belül szerepét Hill és Ingersent (1982) három már jól ismert mutatóval írja le:

- a mezőgazdasági szektor hozzájárulása a GDP-hez,
- a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a teljes foglalkoztatottsághoz viszonyítva,
- az élelmiszerkiadások aránya a teljes kiadáshoz viszonyítva.

A második világháború után a mezőgazdaság védelmének kérdése Európában felerősödött. A cél a termelés növelése lett annak érdekében, hogy az élelmiszerhiányt az élelmiszerkészletek növelésével enyhítsék. A termelés növelésén keresztül próbálták továbbá a fizetési mérleg egyensúlyán javítani. A célok megvalósításának érdekében az európai kormányok a termelők számára jövedelmi garanciákat nyújtottak, ártámogatásokat vezettek be, illetve a mezőgazdasági beruházásokhoz támogatást nyújtottak (Tracy, 1994)

Az 50-es évektől kezdve a mezőgazdasági politika és ezzel összefüggésben a mezőgazdasági törvényalkotás legfőbb célja többé már nem a termelés növelése, hanem a termelési hatékonyság javítása lett. Az alacsony farmjövedelmek miatt hangsúlyos kérdésként került elő a farmjövedelmek stabilizálása, illetve az elfogadható jövedelemszintek fenntartása egyéb más célok mellett, mint például családi farmok fenntartása vagy a vidék megőrzése.

Az országok exportpolitikájának vizsgálatakor azt tapasztalhatjuk, hogy általában nagyon pontatlanul definiálják a megfelelő jövedelem és alacsony ár szintjét. Az Egyesült Államokban az ártámogatás pl. paritásos elven alapszik, amely az idők során folyamatosan változik. A paritásos ár koncepciójának alapját az áruk 1910-1914 vásárlóereje adja. A paritásos árat olyan árként határozhatjuk meg, amely egy adott áru egységének a jelen időszakban az 1910-1914 közötti időszakkal megegyező vásárlóerőt biztosít (Pasour, 1990). Az Egyesült Államokban adminisztratív intézkedéseket a kereslet, kínálat, illetve a piaci feltételek változásának függvényében hoznak. Ausztráliában az ún. árkiegyenlítés módszerét alkalmazzák, amely a belföldi ár exportár fölötti megállapítását jelenti. A belföldi és a külföldi értékesítésből származó bevételekből azután a termelők ún. kiegyenlített árat kapnak, ami a belföldi ár és az exportár súlyozott átlaga (Mészáros et al., 1993).

Kisebbségi exportőr országok (Hollandia, Dánia, Írország) relatíve alacsonyabb ártámogatási programokat dolgoztak ki. Álláspontjuk az volt, hogy a nemzetközi piacon hatékony versenyre kell törekedni, éppen ezért az állami forrásokat korlátozni kell (exporttámogatás, ártámogatás).

A másik fontos tényező, amely a mezőgazdasági politikát befolyásolja az adott országon belül a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása.

A háborús éveknek köszönhetően az európai politika az agrárágazaton belül a kibocsátás növelése volt (Sorenson, 1975), amely elv mára nagymértékben megkérdőjeleződött, és ma már inkább a túltermelés miatti termeléskorlátozás igénye erősödött fel. Közgazdasági szempontból nagy jelentősége lett a mezőgazdaságon belül az európai agrárpolitikában az alábbiaknak:

- a termelési tényezőket úgy kell felhasználni, hogy azok alkalmazásával a termékeknél legalább olyan árat lehessen elérni, mint amit egyébként más gazdasági szektorban történő alkalmazásukkal (paritásos tényezőjövedelem),
- a mezőgazdasági termékeknek versenyképesnek kell lenniük a kül- és belpiacon egyaránt. (Boddez, 1982)

2. Nemzetközi kereskedelempolitika

Arra a kérdésre, hogy az egyes országok miért kereskednek egymással, többféle választ adhatunk. Az egyik ilyen az országok közötti eltérésekből eredeztethető, illetve abból, hogy az országok ki akarják használni a különbségekből fakadó előnyöket. Ebben a fejezetben áttekintjük a nemzetközi kereskedelemmel

kapcsolatos elméleteket. Megvizsgáljuk, hogy a mezőgazdasági termékekkel való kereskedelemben a gazdasági környezet alakulásával kapcsolatban a kormányzat milyen válaszokat adhat, illetve, hogy változások kapcsán milyen mértékű állami szerepvállalás képzelhető el.

2.1. Nemzetközi kereskedelem elméletei

A kereskedelempolitika kezdetei már a 15-16. században jelen voltak Európában. A merkantilista felfogást a világpiaci kapcsolatok fejlődésének, a külkereskedelem intenzitásának növekedésével párhuzamosan mind nagyobb igény jelentkezett arra, hogy a protekcionista irányzatot a szabadkereskedelmi felfogás váltsa fel. (Huszár, 1994)

A nemzetközi kereskedelemmel foglalkozó elméletek kialakításában nagymértékben szerepet játszott az igény, hogy a nemzeti politika főbb kérdéseinek megválaszolásakor megfelelő iránymutatás álljon rendelkezésre. A klasszikus közgazdászok három módszert alkalmaztak a kereskedelmi előnyök vizsgálatakor:

- komparatív költségek elmélete,
- a nemzeti jövedelem növekedése, mint a haszonszerzés egyik forrása,
- cserearányok elmélete.

A merkantilisták felfogása szerint a társadalmi jólét az országban felhalmozott nemesfém mennyiségtől függ. Az elmélet lényege nem más, mint az, hogy amíg kereskedelem által az egyik ország nyer, addig a kereskedelem a másik országnak veszteségeket jelent. A merkantilisták az export fontosságát hangsúlyozzák, amelynek segítségével nemesfém áramlik az országba, illetve pozitív kereskedelmi mérleg érhető el. Az irányzat képviselői az állam nemesfém mozgását ellenőrző szerepének fontosságát emelik ki. Az állam a kereskedelmi mérleg javításának, a nemesfém felhalmozásának az érdekében az exportot támogatta, az importra kvótákat, magas vámokat vetett ki.

Adam Smith szabad kereskedelem elméletének lényege a hazai termékek külföldi termékekre való cseréjéből származó előny. Szerinte a nemzeti jólét a nemzeti termelési kapacitásoktól függ, nem pedig az országban felhalmozott nemesfém mennyiségétől, ami pusztán eszköz a termelés és szolgáltatás növelésére. Azokat a termékeket, amelyeket az adott országban nem, vagy csak magasabb költséggel

tudják előállítani, import termékekkel kell helyettesíteni. A szabadkereskedelem feltételei mellett Smith azt hangsúlyozta, hogy minden, a nemzetközi kereskedelembé bekerülő árut, abban az országban kell megtermelni, ahol az előállítás reálkötségei a legalacsonyabbak. Az államnak nagyon kis szerepet szánt a piaci működésében, feladata mindössze annyi, hogy a szabadpiaci feltételeket megteremtse, a kereskedelmi akadályokat megszüntesse. Ebből a tételből született Smith laissez-fair elmélete.(Appleyard és Field, 1998)

David Ricardo és Robert Torrens annyiban módosították Smith tételét, hogy feltételezték, hogy a nemzetközi kereskedelemből akkor is származhat előny, ha a termékek előállítása során nincs meg a reálkötségek abszolút előnye. Ricardo a komparatív előnyök elméletét hangsúlyozta és nem foglalkozott a nemzetközi árak, cserearányok pontos meghatározásával.

A komparatív költségek korai elméleti alapját a termelőerő költsége jelentette. Az elméletek képviselői azt feltételezték, hogy az országok közötti kereskedelem nélkül a megtermelt javakat, a munkaerő költségeinek figyelembe vételével a belpiacon kell értékesíteni.

J.S. Mill, A. Marshall, F.Y. Edgeworth, és F.W. Taussing kimutatták, hogy a komparatív költségek alapvető elemei a nemzetközi kereskedelemből származó előnynek. A klasszikus iskola képviselői egyetértettek abban, hogy középtávon a termelés egységköltsége állandó, vagy csökkenő értékét mutat. (Hillman és Schmitz, 1979)

Sorenson (1975) a klasszikus közgazdasági elméleteket az alábbiak szerint csoportosította:

Komparatív előnyök elmélet lényege, hogy azok az országok realizálnak nyereséget a nemzetközi kereskedelemben, amelyek alacsonyabb termelési költséggel dolgoznak. Az elmélet külön kitér arra, hogy a kereskedelem elkezdéséhez nem szükséges az abszolút költségelőnyök megléte. A komparatív költségelőny elmélete tehát jóléti elmélet, amely azt mutatja meg, hogy az országok között - gazdasági különbségeik ellenére - hogyan jöhet létre kereskedelem.

A ár-pénzmennyiség alakulás elmélete azt fejezi ki, hogy amennyiben egy ország az exportértékesítés során több aranyat tud megszerezni, mint amennyit a belpiacon való értékesítés mellett (teljes foglalkoztatást feltételezve), akkor a

termékek árai emelkedni fognak. Az árak emelkedésének a következménye, hogy az exportértékesítés csökken, arany áramlik ki az országból. Az az ország, amely deficitese kereskedelmi pozícióban van aranyat veszít, amelynek eredményeként az árak csökkennek, így a nemzetközi piacon vonzóbb árak miatt megnő az exportkereslet az ország termékei iránt, az országba arany áramlik. A termékek ára tehát mindig automatikusan változik az országok közötti egyensúlyi helyzet fenntartása érdekében.

A nemzetközi kereskedelem értékének leírására szolgáló *reciprok kereslet elmélete* értelmében a hazai kereslettel, illetve kínálattal függően, az országok termékeket kínálnak és keresnek a nemzetközi piacon, valamint a kompetitív előnyök függvényében minden ország részt vesz a nemzetközi kereskedelemben.

2.2. A nemzetközi kereskedelemből származó előnyök

A nemzetközi kereskedelemből származó előnyöket két nagy részre oszthatjuk:

1. nemzetközi cseréből származó előnyök,
2. a specializációból származó előnyök.

A kereskedelmi elméletek szerint a termékek nemzetközi cseréjével növelhető a kereskedő ország reáljövedelme. Ezen túlmenően azonban, a nemzetközi

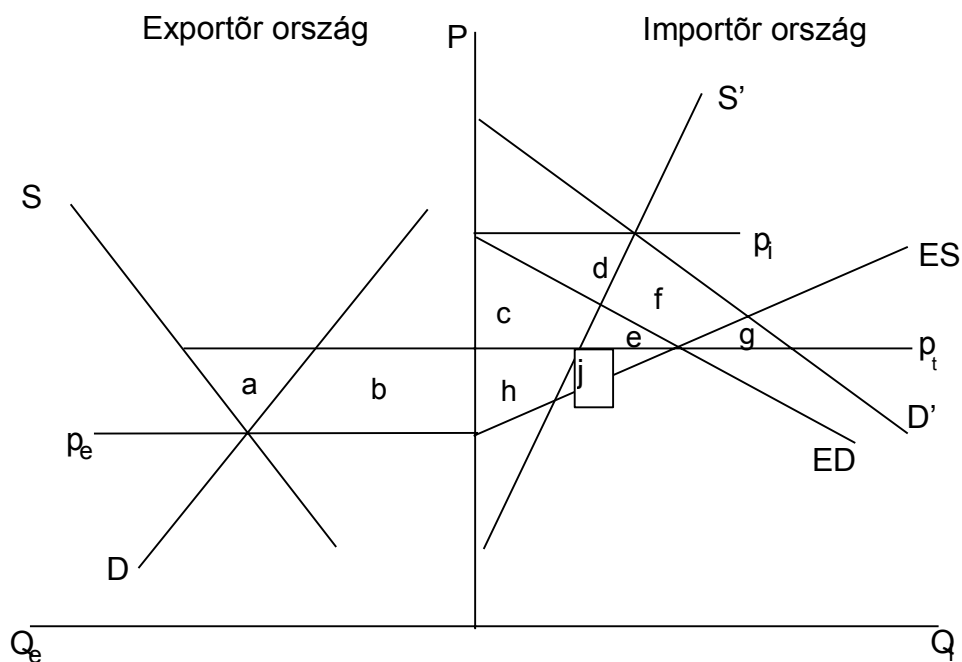
kereskedelem lehetővé teszi az egyének számára nagyobb mennyiségű, szélesebb választékú termékek közötti választást, és alacsonyabb árak kialakulását annál, mint amilyen egyébként, a nemzetközi kereskedelem nélkül kialakulna.

A hazai és nemzetközi árszintek közötti különbség kitűnő lehetőséget szolgál arra, hogy a nemzetközi kereskedelemmel a hazai termékeket külföldi termékekkel helyettesítsék. A komparatív előnyöknek megfelelően a specializáció lehetővé teszi egy ország számára, hogy sokkal több exportterméket állítson elő, mint amennyit eredetileg tervezett, majd ezeket olcsó importtermékekre cserélje. A kereskedelmi elméletek rámutatnak arra, hogy egy országnak komparatív előnyt jelent, ha egy terméket alacsonyabb egységköltséggel állít elő, mint ugyanazt a terméket előállító másik ország. A termelés használdozat költsége fogja meghatározni azt, hogy melyik termék lesz export, illetve import termék. A nemzetközi kereskedelem az alacsonyabb költségekkel termelő ágazatokba történő befektetés élénkülését eredményezi. Az ágazat kiszélesedésével nagyobb inputkereslet jelentkezik más ágazatok termékei iránt, ami egyéb ágazatokba történő befektetésekhez vezet, tehát a specializációval megszerezhető haszon nem korlátozódik a kiszélesedő exportágazatra. (Houck 1986)

A kereskedelem elméletek szerint a nemzetközi kereskedelem által az országok jobb helyzetbe kerülnek. Vagy mégsem? Ha igen, akkor a kereskedelem mely formája a legjobb?

Just és szerzőtársai (1982) szerint a szabadkereskedelem által kerülhetnek az országok a legjobb helyzetbe. Az alábbi ábra segítségével bizonyítjuk ezt az állítást.

1. ábra: A nemzetközi kereskedelemről származó előnyök

Az 1. ábrán egy importőr és egy exportőr ország helyzetét láthatjuk. Az importőr ország keresleti és kínálati függvényét D' és S' jelöli, az exportőr ország keresleti és kínálati görbéje D és S . Nemzetközi kereskedelem nélkül az egyensúlyi ár p_i az

importőr, és p_e az exportőr országban. Mivel az árak alacsonyabbak az egyik országban, mint a másikban, ezért az alacsonyabb árak miatt egyik ország a másiktól vásárol, importál.

Ha a kínálatból levonjuk a keresletet, az exportőr országban megkapjuk a túlkínálati görbét (ES). Az importőr $D'-S'$ mennyiséget fog importálni, ami nem más, mint a túlkereslet az importőr országban.

A nemzetközi kereskedelem egyensúlya ott alakul ki, ahol az importőr túlkeresleti görbéje metszi az exportőr túlkínálati görbéjét (pl. p_t nemzetközi árnál). A jóléti hatást ezek után az országokban történt árváltozások vizsgálatának segítségével értékelhetjük.

Az exportőr országban a termelői nyereség az $a+b$ területtel, a fogyasztói veszteség b területtel egyenlő. Az exportőr ország nettó jóléti nyereségét a terület adja, amely nem más, mint $h+j$ terület, hiszen ES az S és D közötti horizontális különbséget reprezentálja.

Az importőr országban a termelői veszteséget $c+d$ terület, míg a fogyasztói nyereséget $c+d+e+f+g$ terület mutatja. A nettó jóléti nyereség az importáló országban tehát $e+f+g$ terület, amely egyenlő $c+e$ területtel.

A fentiekből kitűnik, hogy mind a két ország nyer a nemzetközi kereskedelemmel, még akkor is, ha az egyik ország a másiktól vásárol. A kereskedelem teljes nyeresége a túlkeresleti és túlkínálati görbe közötti terület, $c+e+h+j$.

Az exportőr országban a termelő nyer, a fogyasztó veszít a nemzetközi kereskedelemmel, míg a helyzet az importőr országban ellentétesen alakul, ami fogyasztói nyereséget, illetve termelői veszteséget jelent. Mivel a kereskedelemről mindkét ország nyer, ezért kompenzációra csak országokon belül van szükség.

2.3. A mezőgazdaság és a nemzetközi kereskedelem kapcsolata

A nemzetközi kereskedelem vizsgálatakor a fizetési mérleg egyensúlyára, illetve az árfolyamra helyezük elsősorban a hangsúlyt.

A fizetési mérlegben összegződnek a lebonyolított nemzetközi tranzakciók. A nemzetközi ügyletek egyik meghatározó csoportját az országok közötti tőkek mozgások adják. Ha egy ország, pl. Magyarország 2 milliárd dollárt fektet be

külföldön, ez a kereskedelmi mérleg szempontjából pénzkiáramlást jelent az országból, amelynek eredményeként a kereskedelmi mérleg deficitessé lesz. Később a befektetések után kapott osztalékok visszaáramlanak az országba, és ezáltal csökkentik a fizetési mérleg hiányát.

A fizetési tranzakcióknak egy másik meghatározó elemét az egyoldalú transzferek jelentik, amelyek lehetnek ajándékok, vagy segélyek egyaránt. Kis része érkezik ezeknek a transzfereknek magánszemélyektől (pl. emigránsok pénzt küldenek haza családtagjaiknak), nagyobb részüket kormányadományok, illetve segélyek alkotják, amit egyik ország közege nyújt más országnak, országoknak a gazdaság fejlesztésére, vagy pl. katonai célok támogatására.

A fizetési mérleg egyensúly hiánya esetén – legyen az akár többlet, akár deficit – a kormány monetáris vagy fiskális intézkedéseken keresztül az egyensúly helyreállítására törekszik. A fizetési mérleg egyensúlya a tőkeszámlákat és folyószámlákat egyaránt magába foglalja.

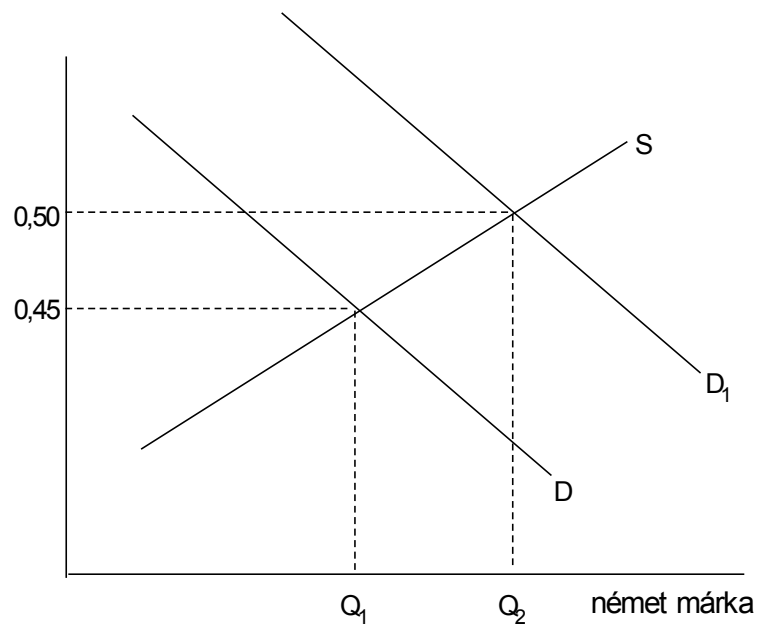
A termékek és szolgáltatások cseréje együtt jár a nemzeti valuták cseréjével. Az árfolyam meghatározza egy termék árát külföldi valutában kifejezve. Amikor

külföldi valutát szabadon lehet vásárolni és eladni, az árfolyamot a kereslet-kínálat határozza meg. Egy egyszerű példán keresztül vizsgáljuk meg a német márka amerikai dollárban kifejezett árát. A 2. ábra a márka iránti keresletet és kínálatot mutatja be. A keresleti függvény (D) azt mutatja, hogy ahogy a dollár márkában kifejezett ára csökken, kevesebb dollárra van szükség ahhoz, hogy márkában fix áron rögzített árut megvásároljunk. Így pl. az amerikaiak számára a márka ára csökken, több terméket tudnak vásárolni német márkáért. A márka kínálati függvényének (S) emelkedése azt jelenti, hogy a márka dollárban kifejezett ára nő, a német állampolgárok több amerikai terméket vásárolhatnak. A keresleti és kínálati görbe metszete adja a márka dollárban fizetett egyensúlyi árát.

Nézzük most meg egy olyan tényezőt, amely az egyensúlyi árfolyamot változtatja. A külföldi termékek iránti keresletet a vásárlók ízlése és jövedelme befolyásolja. Tegyük fel, hogy az amerikaiak jövedelme növekszik, ízlésük megváltozik, aminek eredményeként több német terméket keresnek, a keresleti görbe jobbra tolódik (D_1). Amennyiben a német áruk, és ebből következően a márka iránt növekvő keresletet egy megnövelt amerikai export a német piacra, vagy a német befektetések növekedése az amerikai piacon nem ellensúlyozza, ez az amerikai fizetési mérleg deficitjét jelenti. A hiányt az ábrán a Q_2-Q_1 távolság jelezi. 0,45 dolláros márkaáron az amerikaiak több márkát keresnek, mint amennyit ezen az áron kínálnak. Ezt a deficitet a magasabb ár korrigálja (0,5USD/DEM). Ezen az

áron az amerikaiak kereslete a német termékek iránt csökken, a németek kereslete viszont az amerikai áruk iránt nő. A márka dollárban kifejezett új egyensúlyi ára 0,5 USD lesz. (Epp és Malone,1981)

2. ábra: A német márka keresletének alakulása árfolyamváltozás esetén

3. Exportpolitika a mezőgazdaságban

Az exportrendszer alakulását egy országon belül a politikai, gazdasági, társadalmi környezet egyaránt meghatározhatja. A mezőgazdasági exportpolitika számos olyan eszközt alkalmaz, amely a célok megvalósítását szolgálja. Ebben a fejezetben arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen eszközök állnak a kormányok rendelkezésére az exportpolitikai elgondolások végrehajtására, illetve ezen eszközök alkalmazásának milyen hatásai lesznek az exportvolumen alakulására. A vizsgálatunk eredményeinek bemutatásakor Houck (1986) által alkalmazott közgazdasági modelleket vesszük alapul.

3.1. Az export növelése támogatásokkal

Exporttámogatásról akkor beszélünk, amikor az állam az exportőrnek az exportált mennyiség egységére közvetlen támogatást fizet, a termékek egy meghatározott országba történő szállításakor. Az ilyen támogatások lehetőséget teremtenek az exportőr ország számára, hogy áruit a hazai piacon magasabb, a külföldi piacon alacsonyabb áron értékesítse.

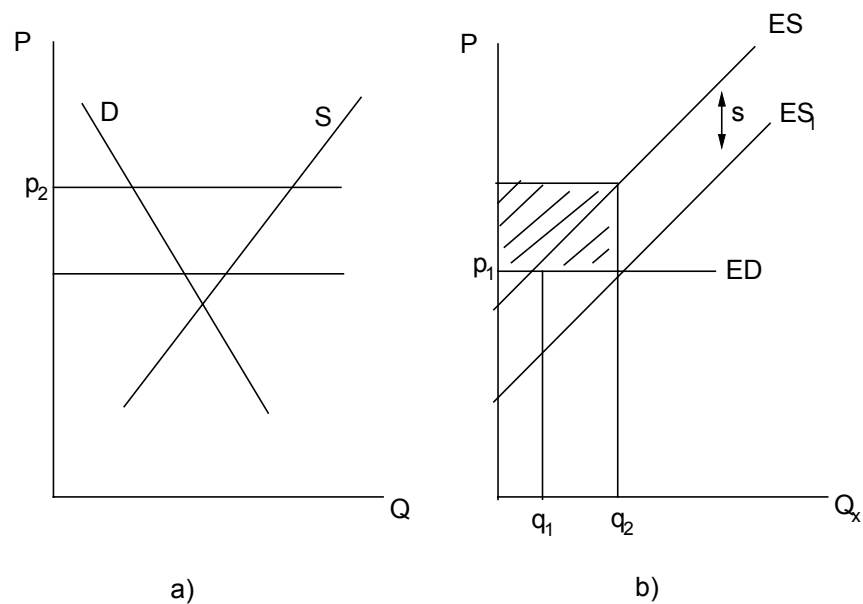
Az exporttámogatások azonban lehetnek közvetettek is, amikor értékesítési ügynökségeken keresztül fizetik ki a támogatást, azért hogy a hazai piacon vásároljanak, és monopol jogokat szerezzenek a külföldi piacon való értékesítésre. Ezek az ügynökségek abban az esetben nyújtanak támogatást, ha az adott terméket a hazai piacon magasabb áron vásárolták, mint amilyen áron azt a külpiacon értékesíteni tudják.

Amennyiben az exporttámogatásokat a teljes mennyiség mennyiségi egységében fejezik ki, a belpiaci árak a támogatás összegének mértékével a külpiaci árak fölé emelkednek. Abban az esetben, ha a belpiaci árak rögzítettek (garantáltak) a mennyiségi egység támogatási értékének változnia kell, hogy alkalmazkodjon a belpiaci és világpiaci árak közötti különbségéhez.

A rögzített exporttámogatás közgazdasági tartalmát mutatja be a 3. ábra. Az ábra *a)* részében az exportőr ország belpiaci keresletének, illetve kínálatának alakulását követhetjük nyomon. Mivel kizárólag a kereskedelem export oldalára koncentrálnunk, ezért az ábra *b)* részében a végtelen kínálati görbét rajzoljuk fel (*ES*), a horizontális végtelen keresleti görbét *ED* jelzi. A mennyiségi egység támogatásának nagyságát a bal oldali ábrán *s* jelöli.

A támogatás hatása, hogy s -sel csökkenti az export kínálati árát, ezzel egy új kínálati görbét generálva (ES_1), amellyel a külföldi vásárlók szembesülnek. Az új kínálati és a keresleti görbe metszete az export növekedését eredményezi. Ezt a növekedést a $q_2 - q_1$ távolsága jelenti. Amennyiben azt feltételezzük, hogy egy kis exportáló országról van szó (pl. Magyarország), a nemzetközi árak változatlanok (p_1) maradnak, a belpiaci ár azonban nő. Az exportőrök által okozott belpiaci ár-növekedés, arra ösztönöz, hogy az export növelése érdekében az exportőrök újabb támogatáshoz jussanak és felferjék az exporttermékek árát. Ebben az egyszerű példában $p_2 = p_1 + s$. Mivel a belpiaci árak nőttek, a belső fogyasztás csökkent, ezzel egyidőben a magasabb árak hatására a belföldi termelés növekedett. Az exporttámogatás költségét az ábrán a besatírozott téglalap jelzi.

3. ábra: A rögzített exporttámogatás közgazdasági tartalma

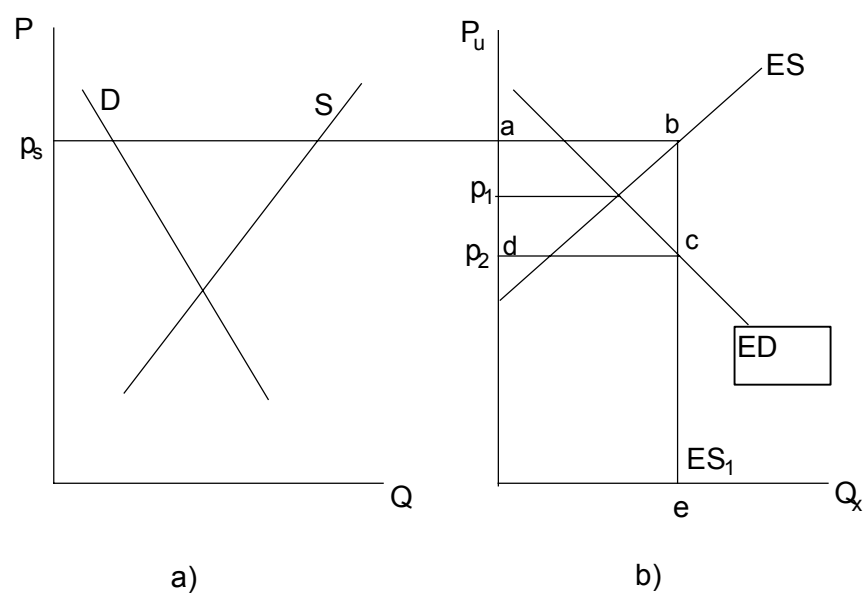
A következőkben vizsgáljuk meg, hogy mi történik a változó exporttámogatások esetében. A példánkban feltételezzük azt, hogy egy, a világpiaci részesedés tekintetében jelentős mennyiséget exportáló ország helyzetét vizsgáljuk (pl. Amerikai Egyesült Államok). A változó exporttámogatások sokkal érdekesebbek a mezőgazdaság szempontjából, mert a hazai és a világpiaci árak között egyáltalán nincs kapcsolat.

A 4. ábrán a garantált árat a p_s reprezentálja. A jelzett ár magasabb, mint a szabadpiacon kialakuló egyensúlyi ár (p_1). P_s árszintet összehasonlítva p_1 árral, elmondhatjuk, hogy a hazai termelés, kínálat növekedése, a kereslet csökkenése várható. Ahhoz, hogy a túlkínálatot a világpiacon helyezzük el, feltételezzük az exporttámogatás bevezetését. Az ábrán e azt az exportvolumen mutatja, amely p_s

garantált ár mellett kialakul. Az e exportmennyiséget csak alacsonyabb p_1 világszintű áron lehet exportálni, ahol az ED és az ES görbe metszi egymást. Mivel nagy exportőr országról van szó, ezért az export hatására világszintű árak p_2 szintre csökkennek. A p_s garantált ár fenntartásához bc mértékű exporttámogatás szükséges. A teljes támogatás nagyságát az $abcd$ téglalap területe jelenti.

A két ábrát összehasonlítva jól látszik, hogy ha csak azért exportálnak az országok, hogy a garantált árat fenntartsák, akkor a változó vagy nyílt végű exporttámogatások az államnak sokkal többbe kerülnek.

4. ábra: A változó exporttámogatás közgazdasági tartalma

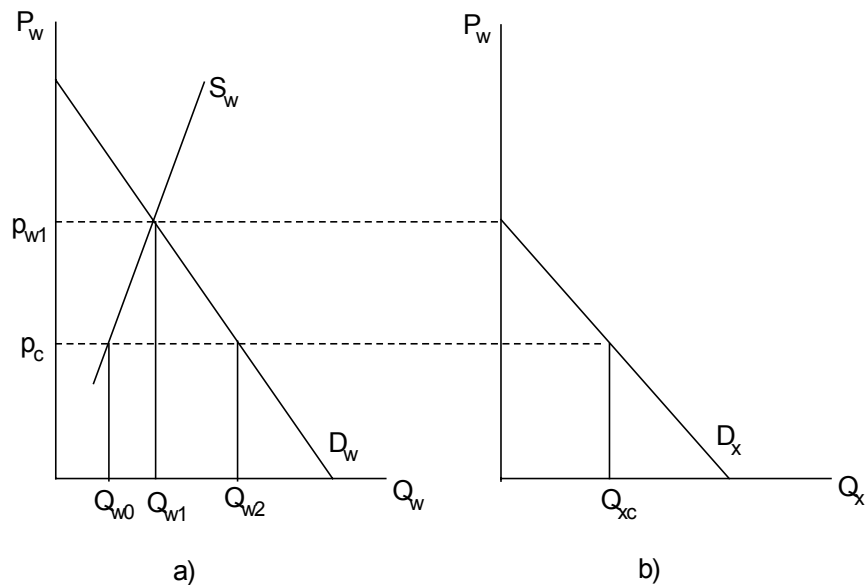

3.2. Az ár hatása az exportkeresletre

A következő példán keresztül vizsgáljuk meg, hogy milyen hatása van az ár változásának a mezőgazdasági termékek exportkeresletére. Az exportáló ország legyen az Egyesült Államok. A példánkban nem vesszük figyelembe a szállítási költségeket, illetve azt feltételezzük, hogy minden egyes országban azonos fizetőeszközt használnak. Az importáló országok aggregált keresletét, valamint kínálatát a D_w és S_w mutatja az 5a. ábra *a)* részében. Nemzetközi kereskedelem nélkül az importáló országok aggregált egyensúlyi ára, illetve mezőgazdasági termelése p_{wI} és Q_{wI} . Ha az importáló országok nem rendelkeznek komparatív előnyökkel a mezőgazdasági termékek előállítására területén, akkor az importáló országok mezőgazdasági termékeinek ára p_{wI} magasabb, mint az USA termékeinek ára a nemzetközi piacon, éppen ezért a világ többi része importál az Egyesült Államokból. Ahhoz, hogy megkapjuk az Egyesült Államok exportja iránti keresletet (Az import keresletet a másik oldalt nézve.) az ábra *b)* részében nem tüntetjük fel az importáló országok aggregált kínálatát, S_w -t. Az ábra *b)* részében a D_x az USA mezőgazdasági exportja iránti keresletet jelöli. Ennek a görbének a meredeksége abszolút értékben kisebb, mint az ábra *a)* részében D_w görbéé. Általában elmondható, hogy bármely $Q_w > Q_{wI}$ esetén a D_x görbe sokkal rugalmasabban reagál az import mennyiségre, mint D_w görbe.

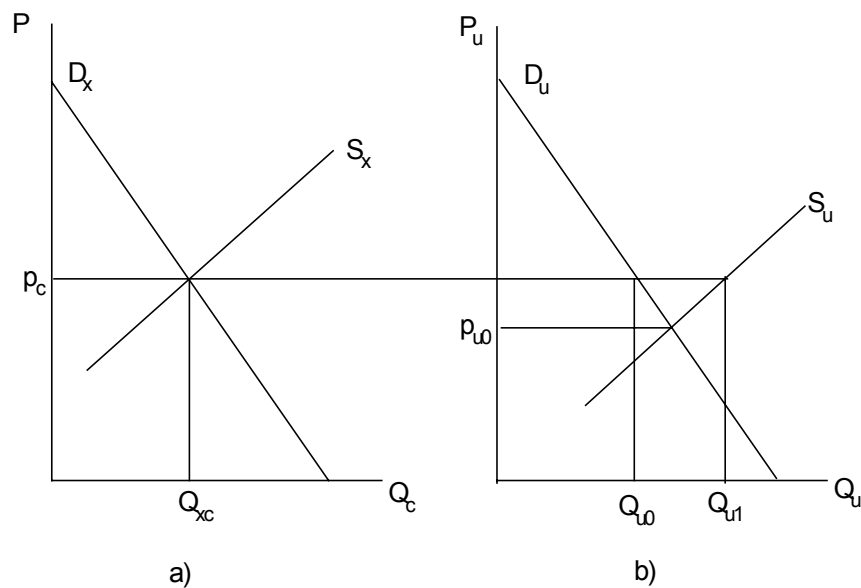
Egy számpéldán keresztül vizsgáljuk meg ezt az állítást: A világ aggregált keresleti és kínálati függvénye a következő: $Q_{wd}=10-P_w$ és $Q_{ws}=2P_w$. A példában $p_w=3,33$. Az Egyesült Államok exportja iránti keresletet $Q_{xd}=Q_{wd}-Q_{ws}$ jelenti, amely a behelyettesítések elvégzése után $Q_{xd}=10-3P_w$ egyenletet adja, minden $p_w \leq 3,33$ -ra. Tegyük fel, hogy esetünkben $P_w=2$, akkor a hozzá tartozó $Q_{wd}=8$ és $Q_{dx}=5$. A világ aggregált mezőgazdasági keresletének, illetve az USA mezőgazdasági exportja iránti kereslet rugalmassága $-1/4$ és $-3/2$. Ha a világ országainak elég ideje van a megváltozott árakhoz igazodni, az exportkereslet elaszticitása jóval nagyobb, mint a hazai keresleté.

5a. ábra: Az ár exportkeresletre gyakorolt hatásának közgazdasági tartalma

A vizsgálódást folytatva, figyelmünket most koncentrálni az Egyesült Államokra. Az alábbi ábra *b)* részében az USA mezőgazdasági kínálatát S_u a mezőgazdasági keresletet D_u jelenti. Amikor $p_u > p_{u0}$ az Egyesült Államok termelése meghaladja a termékek iránti tényleges keresletet. Ahhoz, hogy megkapjuk az Egyesült Államok exportkínálatát az USA mezőgazdasági keresletét levonjuk a kínálatból. (Itt arról van szó, hogy a hazai kereslet kielégítése utáni felesleget számszerűsítjük.) Az eredményt az ábra *a)* része mutatja (Az árak nem alacsonyabbak, mint p_{u0} .) Az USA mezőgazdasági exportja iránti keresletet az előző ábrából vettük, amit D_x görbe jelenít meg. Az egyensúlyi helyzetet az USA mezőgazdasági exportja iránt a D_x és S_x görbe metszete, az egyensúlyi árat és kibocsátást a p_c és Q_{xc} mutatja. Ha $Q_{xc} = Q_{u1} - Q_{u0}$, az előző árat tekintve láthatjuk, hogy Q_{xc} egyenlő $(Q_{w2} - Q_{w0})$

5b. ábra: Az ár exportkeresletre gyakorolt hatásának közgazdasági tartalma

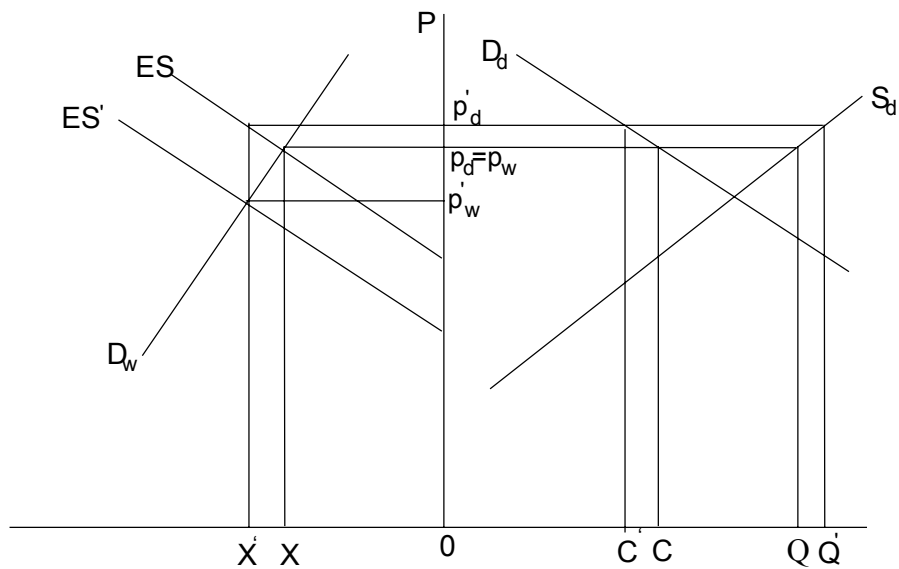
4. Az exporttámogatás jóléti hatása

A különféle agrárpolitikai eszközök alkalmazása általában a piaci árak változásához vezetnek és az államnak bevételt, illetve kiadásokat jelentenek. Érdeemes megvizsgálni, hogy milyen hatása van a politika változásának a termelők jövedelemre, a fogyasztók kiadására, illetve az állami bevételekre (kiadásokra). Ebben a fejezetben az exporttámogatások hatását vizsgáljuk meg a fogyasztói többlet, termelői többlet, a kormányzati kiadások, és a társadalmi jólétre gyakorolt hatások szempontjából.

4.1. Az exporttámogatás kibocsátásra és árakra gyakorolt hatása

Laird (1997) az exporttámogatások árakra és mennyiségre gyakorolt hatásának vizsgálatakor megállapította, hogy az exporttámogatások hatására az exportárak csökkennek, az export mennyisége növekszik. Az exporttámogatások nemcsak az exportárakra, vagy az export mennyiségére fejtik ki hatásukat, de a belpiaci árakat is befolyásolják azt, növelik, amelynek következményeként a termékek iránt a belpiaci kereslet csökken. A 6. ábra jobb oldala az exporttámogatás hatására bekövetkező belpiaci kereslet és kínálat alakulását szemlélteti. Az ábra bal oldalán a külfiacon értékesítésre kerülő belpiaci túlkínálat, illetve a világ adott termék iránti keresletének alakulását követhetjük nyomon (ES, D_w). Feltételezzük, hogy a belpiaci és világpiaci árak egyenlők ($p_w = p_d$). Ha a belföldi termelés Q , a fogyasztás pedig C , akkor az exportálható mennyiséget $C-Q$ jelenti, amely egyenlő X -el. Amennyiben az exportőr ország exporttámogatást vezet be az ES balra tolódik (ES'), amelynek hatására a világpiaci árak p_w' szintre csökkennek, az exportált mennyiség pedig X' -re változik. A hazai árak p_d' szintre történő emelkedésének eredményeként a hazai termelés növekedését figyelhetjük meg, amelynek mértéke Q' , az árak emelkedésének hatására azonban a belpiaci kereslet C' szintre csökken.

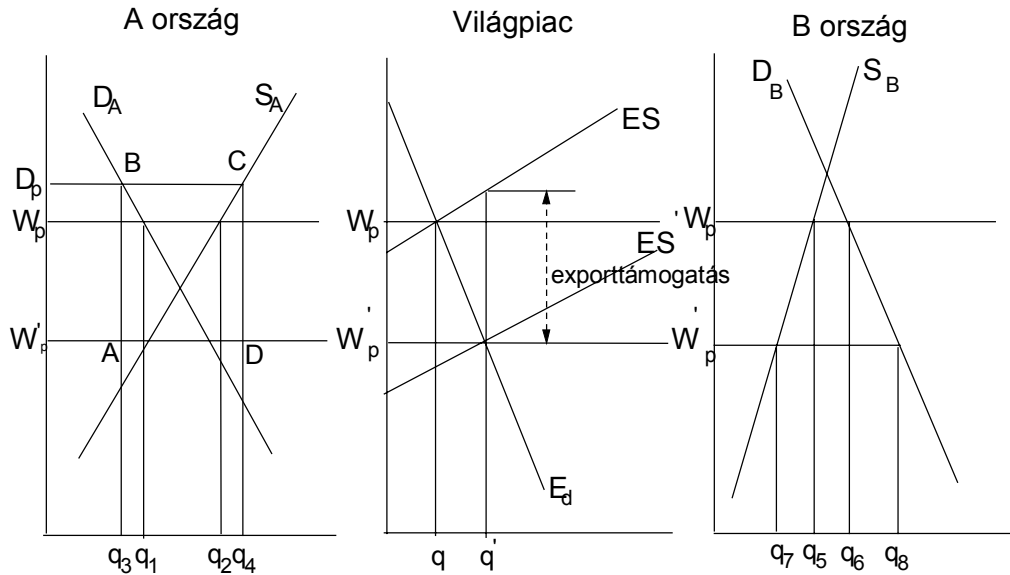
6. ábra: Az exporttámogatás árakra és kibocsátásra gyakorolt hatása

4.2. Az exporttámogatás bevételekre és kiadásokra gyakorolt hatása

Az alábbi modell két nagy ország egymás közötti kereskedelmét mutatja be. A kereskedelem tárgya egyetlen termék. Ha feltételezzük, hogy egyik országban sincs állami beavatkozás, az árak mindkét országban a világpiaci árakat (W_p) tükrözik. A ország q_2 mennyiséget termel és q_1 mennyiséget fogyaszt, az ország exportja tehát egyenlő lesz a kettő különbségével ($q_2 - q_1$). B ország kibocsátása q_5 , fogyasztása q_6 , ebből következően importja $q_6 - q_5$, amely egyenlő $q_2 - q_1$ -el, ami nem más, mint A ország exportja.

7. ábra: Az exporttámogatás bevételekre és kiadásokra gyakorolt hatása

Forrás: McCalla, Josling (1985) 104.o

Tegyük fel, hogy az állam exporttámogatást vezet be *A* országban, ezzel növeli a belpiaci árakat, amelynek következtében *A* országban az új ár D_p lesz. Az áremelkedés hatására a túlkínálati görbe jobbra tolódik, ami a világpiaci árak W_p' szintre történő csökkenését vonja maga után. Az *A* országban a fogyasztóknak magasabb árat kell fizetniük a termékekért. A kormányzati exporttámogatás mértéke a magasabb belpiaci ár és az alacsonyabb világpiaci ár közötti különbség lesz ($D_p - W_p'$).

Ezek után megvizsgálhatjuk, hogy milyen hatása lesz a változásoknak a bevételekre és kiadásokra. A termelők bevételei A országban q_2xW_p helyett q_4xD_p -vel lesznek egyenlők, míg a fogyasztók kiadásai a q_1xW_p szintről q_3xD_p mennyiségre változnak. A fogyasztók kiadásai azonban a hazai kereslet árelaszticitásától függenek.

A kormányzati kiadások A országban nulláról $(q_4-q_3)x(D_p-W_p)$ -re növekedtek, illetve a devizajövedelem A országban $(q_2-q_1)xW_p$ -ről $(q_4-q_3)W_p$ -re változott, amely érték a külföldi importkereslet rugalmasságától függően több vagy kevesebb is lehet.

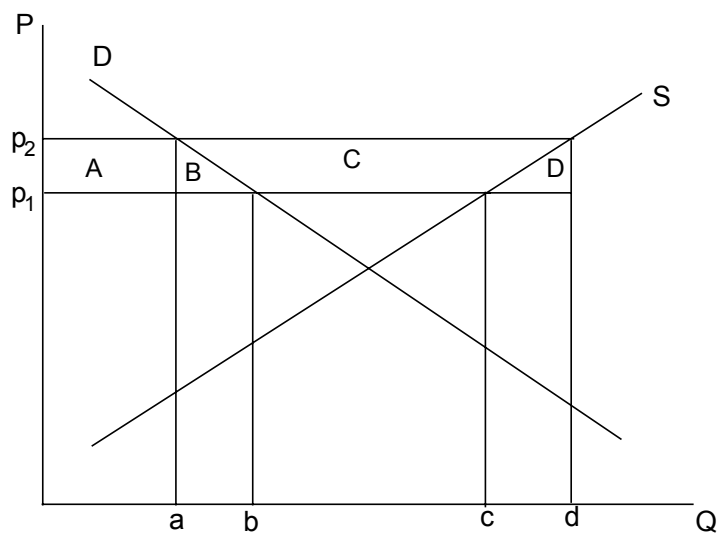
B országban a fogyasztók megnövekedett kiadásait a q_6xW_p helyett a q_8xW_p összeg jelenti, amely rugalmatlan kereslet esetében kevesebb, rugalmas keresletnél több is lehet. A termelők q_7xW_p összeget kapnak, amely láthatóan kevesebb, mint q_5xW_p volt. Az importőrök az új helyzetben $(q_8-q_7)W_p$ devizát költenek, amely a hazai kereslet rugalmasságától függően változhat.

A fenti elemzés meghatározza a fogyasztói kiadások, a termelői bevételek változását, a kormányzat kiadásait (bevételeit), a devizajövedelmeket és kiadásokat. Ehhez azonban ismernünk kell az egyes országok keresletének és kínálatának alakulását, illetve ezek rugalmasságát. (McCalla és Josling, 1985)

4.3. Nettó társadalmi veszteség

A 8. ábra segítségével vizsgáljuk meg az exporttámogatások fogyasztókra, illetve termelőkre gyakorolt hatásait.

8. ábra: Az exporttámogatás nettó jóléti hatása

Ebben az esetben a világpiaci árat p_1 mutatja, p_2 egy magasabb belpiaci árat jelent. A $p_1 - p_2$ különbsége az exporttámogatás nagyságát jelzi. Támogatás nélkül c mennyiséget termelnek, b mennyiséget fogyasztanak el a belpiacon, bc mennyiséget exportálnak. Támogatás bevezetése után (p_2) d mennyiség jelenti a

kínálatot, a pedig a keresletet. A támogatott exportmennyiség ad . A támogatási politika eredményeként a termelői többletet az $A+B+C$ terület jelenti. A kibocsátás mértéke cd értékével növekszik. Az exporttámogatás nagysága, amit a p_2 árszint generál egyenlő lesz a $B+C+D$ területtel. A termelői nyereség $A+B+C$, a fogyasztói veszteség $A+B$, az adófizetők hozzájárulása a támogatási költségekhez $B+C+D$. A nettó társadalmi veszteséget B és D területek mutatják. B terület a fogyasztói veszteség nagyságával egyenlő, ami azért következett be, mert ab mennyiséget p_2 áron kínáltak, és ahelyett hogy ezt p_1 áron a belpiacon értékesítették volna, inkább exportálták. D az állami kiadások egy szelete, amelyet a cd termeléséhez szükséges erőforrásokra fizetnek ki. Mivel az többletkibocsátás, cd mennyiséget csak p_1 áron lehet értékesíteni a világpiacon D terület veszteséget jelent a társadalomnak. (Houck,1986)

Gardner (1983) a fogyasztók és a termelők közötti, a jövedelem-újraelosztása érdekében alkalmazott piaci intervenciós intézkedések holtteher veszteségre gyakorolt hatását vizsgálta. A kereslet és a kínálat rugalmasságát használta a jövedelem-újraelosztás tanulmányozása során.

Az exporttámogatásokkal kapcsolatban megállapította, hogy a tökéletesen rugalmas exportkereslet esetében, a termelés ellenőrzése nem célravezető, mivel a beavatkozással a termelői többlet csökken, illetve a termékárak változatlanok maradnak. Ezzel ellentétben minimálár meghatározása, vagy a feldolgozók

megadóztatása hatékony lehet. Abban az esetben viszont, ha a belpiaci ár magasabb a világpiaci árnál, a jövedelem-újraelosztás holtteher vesztesége nagyobb lehet a kormányzati adóztatáskor, mint exporttámogatást bevezetésénél.

Ha az exportkereslet nem teljesen rugalmas, az exporttámogatás hatékonysága tovább csökkenhet, mivel a jövedelem külföldi fogyasztókhöz történő áramlása történik meg.

Az exporttámogatások a nagy kereskedelmet bonyolító országok számára fontosak, de kis országok is alkalmazzák, hogy áraikat a világpiaci árak fölött tartásuk, illetve, hogy a felesleget a világpiacon értékesítsék. Alston és szerzőtársai (1993) rámutattak arra, hogy egyes államok nagyobb szerepet tulajdonítanak saját bevételeiknek, mint a hazai fogyasztó jólétének. Ennek számtalan magyarázata lehet, de a legfőbb talán az, hogy az állam az adóbevételeken keresztül tudja finanszírozni az exporttámogatást. Kutatásuk rávilágított arra, hogy a kis országok számára az exporttámogatás szükségszerűen a legkisebb költségekkel megvalósítható termelői támogatási politika része.

Alston és szerzőtársai kutatását két nagy részre oszthatjuk. Az első rész, amely a termelőknek juttatott jövedelemtámogatás lehetőségét vizsgálta az output-támogatáson, illetve az exporttámogatáson keresztül, valamint a két lehetséges

eszköz közötti választás hatékonyságát tanulmányozta. A második rész a támogatás és az adóztatás optimális kombinációjának alkalmazásával foglalkozott.

Kutatásukkal számszerűsítették, hogy a legkisebb költséggel járó politika hogyan befolyásolja a kibocsátást, a termelői jólétet, amelyek a belpiaci és exportkereslet árrugalmasságától, valamint az adófizetés által elszenvedett holtteher veszteségtől függ. A vizsgálat egyik meghatározó eredménye az volt, hogy az adózás által elérhető kormányzati határbevételek nem voltak meghatározóak. Az adók határ holtteher veszteség költségének a jelentősége csak abban áll, hogy a határ holtteher veszteség nem egyenlő nullával, máskülönben az exporttámogatás a hazai fogyasztói árak tekintetében soha nem lehetne optimális.

Az adófizetők terheinek növelése által keletkezett többletbevételből az állam az exportot támogatta, amely azt jelentette, hogy az exportadók, amelyek kisebb költségeket jelentenek az állam számára az output támogatásánál, kisebb hatékonyság-veszteséget eredményeztek. Kisebb exportőr országok számára az exporttámogatás a legkisebb költségekkel megvalósítható termelői ártámogatási politika része lehet, és az exporttámogatás fontosabb lehet az output támogatásánál.

Gardner (1995) vitatkozott azzal az Alston és szerzőtársai által tett megállapítással, amely szerint az exporttámogatás hatékony lenne a termelőknek történő jövedelem újraelosztási mechanizmusban, illetve azzal, hogy a kis országok által bevezetett adók minden esetben holtteher veszteséget eredményeznek. Gardner szerint a vizsgálat során Alstonék a belpiaci és importárak meghatározásakor nem vizsgálták azt, hogy az alkalmazott politikák hogyan befolyásolják az előbb említett árakat, ami igencsak megnehezíti a belpiaci és külpiaci intézkedésekre vonatkozó lépések megkülönböztetését. Gardner szerint Alston és szerzőtársai nem bizonyították meggyőzően, hogy a kis országok esetében az exporttámogatások lennének a leghatékonyabb módjai a jólét maximalizálásának

Alston et al. (1995) szerint Gardner kritikájának oka abban rejlik, hogy a szerzők különbözőképpen értelmezik az exporttámogatás fogalmát. Gardner észrevételei Alston és szerzőtársai kutatásának második részére vonatkoznak, amelyben a támogatás és adóztatás optimális kombinációjának kérdésével foglalkoztak.

Alstonék abban látják Gardner tévedését, hogy a transzfereket endogéneknek tekintette, amikor a teljes társadalmi jólétet meghatározta. Ennek az előfeltételnek az eredményeként jutott arra a következtetésre, hogy Alstonék kutatásának végeredménye nem konzisztens az exporttámogatások alkalmazásával. Gardner tévedésének okát a termelői haszon optimumának meghatározásában látják.

Egyetértenek azzal, hogy amennyiben a két politika azonos költségvetési kiadásokat jelent egyik politika alkalmazásával kisebb holtteher veszteség érhető el. Ha azonban a terméket a hazai piacon fogyasztják el a kétfajta politika különböző költségvetési kiadásokat rejt.

Az egységes exporttámogatások csökkentik a jólétet. Abbott és szerzőtársai (1987) kimutatták, hogy a kis célzott támogatások növelni tudják a támogatást nyújtó ország jólétét azáltal, hogy kihasználják a túlkínálatok közötti különbséget. A búza világpiacára készített empirikus modell segítségével igazolták elméleti megállapításaikat, és bizonyították, hogy az egységes exporttámogatásokkal ellentétben a célzott támogatások növelik a támogatást nyújtó országok jólétét. Amennyiben a célország árérzékeny, az exportőr ország kisebb támogatásokat alkalmazhat annak érdekében, hogy az országok között létező helyettesítési és jövedelmi hatások különbségeit kihasználja.

A vizsgálat során feltételezték, hogy egyedül az Egyesült Államok befolyásolhatja a búza világpiacát, illetve csak ez az ország alkalmaz exporttámogatást. A másik öt, az Egyesült Államok után legtöbbet exportáló nagy ország, és további húsz importőr nem gyakorol befolyást a világpiacra és nem

alkalmaz a búzakivitelre támogatást. Mivel az alkalmazott modell rövid távú egyensúlyt feltételezett, ezért a búza kínálata nem reagált az árak változására.

A modellt arra használták, hogy megvizsgálják az USA búzaexport támogatásával elérhető alternatíva közötti választás lehetőségét, azt, hogy a gazdasági többlet maximalizálása, vagy a farmjövedelmek maximalizálása-e a támogatással elérhető cél.

A kutatás eredménye, hogy a gazdasági többlet maximalizálására alkalmazott céltámogatások nagyon alacsonynak bizonyultak. A legtöbb támogatást Kelet-Európába irányuló exportra fizették, amelynek értéke 4 dollár volt tonnánként. A túlkeresleti görbe meredeksége ezekben az országokban volt a legnagyobb. A Szovjetuniónak tökéletesen rugalmatlan túlkeresleti görbéje volt. Az Egyesült Államok Kanadával együtt osztozott ezen a piacon, ezért az ide irányuló exportot támogatták, mivel támogatás nélkül a kanadai export kiszorította volna az amerikai búzát a szovjet piacról. Hasonló volt a helyzet Kelet-Ázsiában is, ahol az Egyesült Államok Ausztráliával osztotta meg a piacot, ahová az amerikai búza exportját támogatták, hogy megakadályozzák az ausztrál búza piaci részesedésének növekedését.

Az optimális támogatások egyaránt követik a szállítási költségeket és a nettó kereskedelem rugalmasságát. A Kelet-Európába irányuló exportra fizetett 4 dolláros tonnánkénti támogatásnak köszönhetően lehetővé vált, hogy az USA nagyobb piaci részesedéshez jusson a térségben, mint Kanada. A Kelet-Ázsiába irányuló exportra az Egyesült Államok 3,29 dollár támogatást fizetett tonnánként, amelynek következményeként, piaci részesedése magasabb lett, mint Ausztráliának, illetve az ausztrál búza ára 1,61 dollárral esett. Az Egyesült Államok árainak relatív növekedése, más exportőr országokhoz képest az USA-t kiszorította volna a kínai és szovjet piacról, éppen ezért ezekbe az országokba irányuló exportot kis mértékben támogatták.

Az alacsony mértékű céltámogatások megegyeztek az általános egyensúly eredményeivel, amelyek jóléti nyereséget csak az alacsony támogatásokkal tartják elérhetőnek. Az USA árai mindössze 1,68 dollárral növekedtek, a búzaexportja pedig kevesebb, mint 1 százalékkal nőtt. A céltámogatások az Egyesült Államok jólétét kevesebb, mint 0,5 százalékkal növelték. A farmjövödelmek 1 százalékkal emelkedtek, de ha a támogatás költségeit is figyelembe vesszük ez a növekedés elhanyagolható volt. Az exportbevételeknél is 1 százalékos növekedést mutattak ki.

Akkor, amikor a farmjövödelmek maximalizálása volt a cél az exporttámogatásokkal, a célzott szubvenciók sokkal költségesebbnek

bizonyultak. Az USA 34,51 dollárral támogatta tonnánként Kínába irányuló búzakivitelét, amely a legmagasabb támogatási összeg volt. Ilyen támogatás mellett senki nem volt képes az Egyesült Államokkal versenyezni a kínai piacon. A megnövekedett amerikai export, illetve a versenytársak hiánya miatt az importőrnek magasabb árat kellett fizetni az USA exportjáért. Ennek eredményeként az importkereslet csökkent az amerikai búza iránt, amely az USA kínai piacának beszűkülését vonta maga után. Ezért az Egyesült Államok támogatta Szovjetunióba, Nyugat-Európába irányuló kivitelét, hogy megakadályozza Kanada térnyerését ezeken a piacokon, illetve támogatást nyújtott a brazil piacra irányuló exportra Argentína ellenében. A támogatás következtében az USA és versenytársainak árai közötti különbség egyre nagyobb lett, így a versenytársak kiszorultak a kelet-ázsiai, közép-afrikai piacokról.

Az Egyesült Államok 384 millió dollárt fizetett ki exporttámogatásra, főleg Kínába, Kelet-Európába, Szovjetunióba irányuló exportjára. A teljes amerikai búzaexport 1,4 millió tonnával, Kína importja 1,6 millió tonnával emelkedett, míg a többi importőr ország importja nem változott, vagy kis mértékben csökkent. A támogatás hatására az USA farmjövödelme 511 millió dollárral, exportértékesítése 581 millió dollárral volt magasabb.

Bohman és szerzőtársai (1991) egy úgynevezett három ország két termék modell segítségével vizsgálták a célzott exporttámogatások jóléti hatásait, ahol az egyik

ország az exportőr, a másik az importőr szerepet töltötte be, míg a harmadik ország importőr vagy exportőr egyaránt lehetett (semleges ország). A vizsgálat eredménye, hogy az az ország, amely a szerepek közül válogathat, piaci részesedésével erőteljesen meghatározza a másik két ország jólétét. Abban az országban, amelyik az exporttámogatást adja, a támogatás hatása a belpiaci árakra, a túlkeresleti görbe meredeksége, a jövedelem nagyságok egyaránt befolyást gyakorolnak a jólétre.

Az alkalmazott modellben az országok kereskedelmi politikáit, illetve a világpiacon helyzetüket exogén változóként kezelték. A modellben az exportőr támogatta a mezőgazdasági kivitelt, a másik ország importálta ezeket a termékeket, míg a harmadik, ún. semleges ország szerepét játszotta. A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a semleges ország (amely akár az exportőr, akár az importőr szerepét is játszhatta) piaci pozíciója, illetve piacrészesedése meghatározta a másik két ország jólétének alakulását. Az exportőr ország által fizetett támogatások hatását vizsgálva megállapították, hogy a túlkeresleti görbe meredeksége, illetve a jövedelmi hatás nagysága egyaránt meghatározóak a jóléti érték alakulásánál.

Akkor, amikor a semleges ország az exportőr szerepét játszotta, az exportját támogató ország, illetve semleges ország a céltámogatások következményeként jóléti veszteséget szenvedett el, ellentétben az importőr országgal, amely a

támogatások által jóléti nyereséget könyvelhetett el. Ha a modellben két importőr ország szerepelt, a céltámogatások abban az esetben csökkentették a támogatást nyújtó ország jólétét, ha a támogatást olyan országba történő exportra nyújtotta az exportőr, amelynek piaci részesedése magas volt, és/vagy a kereslet jövedelemrugalmassága alacsony.

4.4. Exporttámogatás ország típusok szerint (Tweeten modell)

Tweeten (1992) az exporttámogatások hatását vizsgálta különböző országokban. Az országok között méretük szerint tesz különbséget, három csoportot állított fel. Kis országnak nevezi azt, amelyik exportja iránti kereslet, illetve importkínálata tökéletesen rugalmas. Nagy ország az, amelyik exportja iránti kereslet se nem tökéletesen rugalmas, se nem tökéletesen rugalmatlan. Nagyon nagy országnak tekinti azokat az országokat, ahol az ország exportja iránti kereslet és az importkínálat tökéletesen rugalmatlan. Az exporttámogatások hatását a 9. ábrán követhetjük nyomon.

A 9. ábrán s_u az A ország által igényelt fix összegű exporttámogatás, p_w a világszintű árat jelöli a támogatás előtt, p_w' pedig a támogatás utáni világszintű ár. A $p_w' + s_u$ a támogatásokkal növelt ár, s pedig a hazai kínálatot jelenti A országban.

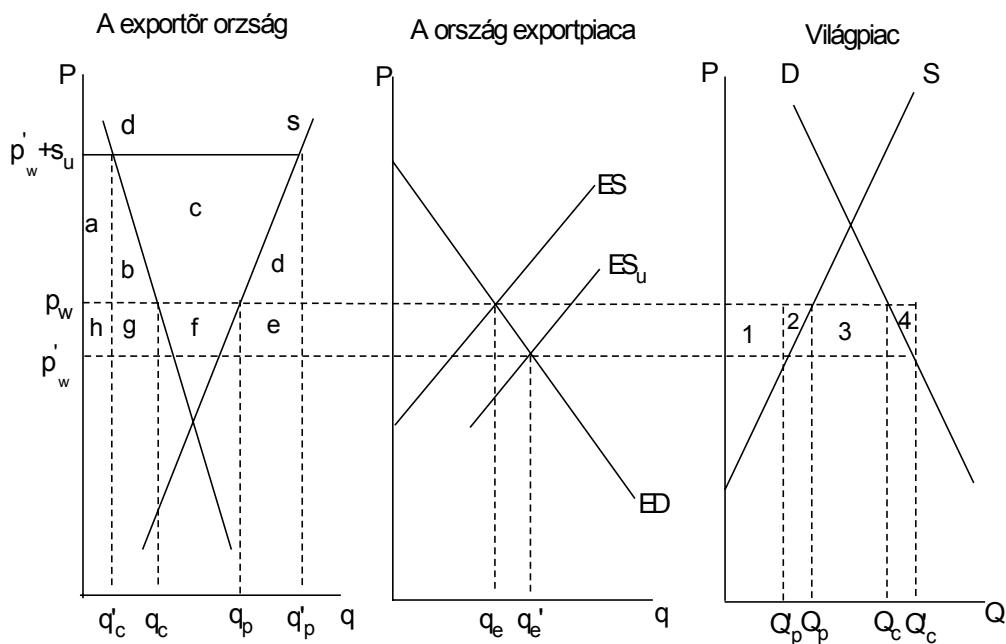
Az ábrán a további jelölések a következőket takarják: d A ország belpiaci kereslete, S és D világpiacon kínálat és kereslet, ES A ország túlkínálati görbéje ($s-d$), ES_u az exportőr ország támogatással növelt túlkínálata, ED A ország exportja iránti túlkeresleti görbe ($D-S$), q_c támogatás előtti fogyasztás A országban, q_c' támogatás utáni fogyasztás A országban, q_p támogatás előtti termelés A országban, q_p' támogatás utáni termelés A országban, Q_c világpiacon fogyasztás támogatás előtt, Q_c' világpiacon fogyasztás támogatás után, Q_p világpiacon termelés támogatás előtt, Q_p' világpiacon termelés támogatás után; $q_p - q_c$ (A ország exportja) = $Q_c - Q_p$ (a világpiacon importja) = q_e támogatás előtt; $q_p' - q_c'$ (A ország exportja) = $Q_c' - Q_p'$ (világpiacon import) = q_e' támogatás után.

Ahogy azt már az előbbieken is láttuk, az exporttámogatások csökkentik a világpiacon árat, növelik az exportmennyiséget, továbbá a világ többi részének importját is növelik.

Az export jóléti hatása a következő: A fogyasztó többletet az exportáló országban $-a-b$, az importőröknél $1+2+3$ terület jelöli. A termelői többletet $a+b+c$ terület fejezi ki az exportőr országban, míg a termelői többlet az importőr országban $-1-2$. A kormányzati kiadások változása az exportőr országban egyenlő lesz $-b-c-d-e-f-g$. Ezek után, hogy már ismerjük a fenti értékeket, kiszámíthatjuk, hogy az exportőrnél, illetve az importőröknél mekkora lesz a jóléti hatás. Az exportőr

esetében ez $-b-c-d-f-g$ területtel, míg az importőrnél 3-as területtel lesz egyenlő, a világra gyakorolt jóléti hatás tehát nem más, mint $-b-d-2-4$ (mert $2+3+4=e+f+g$)

9. ábra: Az exporttámogatás hatása ország típusok szerint

Forrás: Tweeten (1992) 91. oldal

Az exporttámogatás jóléti hatásaival kapcsolatban az egyes országokra vonatkozóan a következők állapíthatók meg:

Nagyon nagy országok esetében az *ED* tökéletesen rugalmatlan, az exporttámogatások a világpiaci árakat csökkentik $p_w' = p_w - s_u$. Az importáló országok a világpiaci árak csökkenésével nyernek, mivel a teljes exporttámogatás az *A* exportőr országból az importáló országokban csapódik le. Minél nagyobb az ország annál kevésbé racionálisak ezek a támogatások.

Nagy országoknál az *ED* se nem tökéletesen rugalmas, se nem tökéletesen rugalmatlan, de *A* ország által adott teljes támogatás nem az importőr országokba fog realizálódni. Bár a termelők nyernek az exporttámogatással, azonban ez a nyereség nem ellensúlyozza az adófizetők, illetve fogyasztók által elszenvedett veszteségeket. Így összességében az exporttámogatás nem mondható eredményesnek *A* országban. Pl. az EU által a veszteségek fedezésére nyújtott exporttámogatások részben a termelők erejét tükrözik, részben pedig olyan célok megvalósítását szolgálják, mint az árstabilitás, vagy az élelmiszerbiztonság. A kereslethez, illetve kínálathoz igazított támogatás mértéke a belpiaci árakat állandó szinten tarthatja ($p_w' + s_u$).

Kis országok esetében az *ED* tökéletesen rugalmas. Így $p_w' = p_w$ és a hazai árak $p_w + s_u$ -val lesznek egyenlők. A hazai fogyasztók tiltakozhatnak a magasabb belföldi ár ellen, illetve az importáló országok tiltakozhatnak az alacsony dömpingár ellen, amit az exporttermékek jelentenek az importáló ország piacán. A termelőknek fizetett teljes támogatást ($a+b+c$) a hazai adófizetők és

fogyasztók fizetik meg. Az A ország nemzeti jövedelme $b+d$ -vel csökken ugyan, de az exporttámogatások sokkal sikerebbek a kis országokban, hiszen a támogatás nem szivárog át az importáló országokba.

Az Egyesült Államok búzatermésének egyharmadát hazai piacon értékesíti, így az exporttámogatásoknak, meghatározó szerepük van az árak változásában.(Anania et al., 1992)

Gradner (1995) az exporttámogatásokat úgy határozza meg, mint az az eszköz, amit az állam felhasznál az export ösztönzésére, vagyis a tonnánkénti export után kifizetett pénzmennyiség. Ezeket a támogatásokat különböző módokon fizethetik ki, (pl. USA exportnövelő program, élelem a békéért program) de minden támogatás gazdasági hatása az, hogy az export mennyiségi növekedésével a termékek belföldi árai is növekednek. Gardner rámutat arra, hogy az exportpolitika következményeként, a hazai és világpiaci árak elszakadnak egymástól, a hazai fogyasztók és termelők számára a magasabb árak a belföldi piacon azonosak lesznek.

Kis országok exportjára vonatkozóan az exporttámogatások jóléti hatását vizsgálta, ami nem más, mint a fogyasztói többlet, az állami bevételek, illetve a termelői többlet összessége, a termelőknek juttatott támogatás a fogyasztó

adóztatása után. Az export egységére történő támogatás kifizetését vizsgálva azt állapította meg, hogy a támogatások következtében a hazai árak a világpiaci árak fölé emelkednek, ezen ár lesz érvényes a fogyasztóra és termelőre egyaránt. A fogyasztó szempontjából az exporttámogatás nem más, mint adó, a termelő szempontjából pedig az exporttámogatás termelői támogatást jelenthet. Az állam az exporttámogatásként kifizetett összeget a fogyasztók „megadóztatásával” visszakapja.

Alston és szerzőtársai (1993) kimutatták, hogy az exporttámogatások nagyon fontosak azon országok mezőgazdasági politikájában, amelyek meghatározó szerepet játszanak a világkereskedelemben, mint például az Egyesült Államok. Kisebb országok is élnek az exporttámogatás eszközével, azért, hogy a hazai árakat a világpiaci árak fölött tartsák, illetve az exporttámogatások segítségével a hazai feleslegeket levezessék. A támogatásoknak különböző hatásai lehetnek. Olyan termék esetében, amelyet az országok nem, vagy csak nagyon kis mértékben exportálnak (marginális termékek, Itho és Kiyono, 1987) az exporttámogatás hatására a marginális termékek termelése nő, míg a nem marginális termékek termelése csökken, aminek következtében a termékek árai a hazai piacon nőnek, illetve az exportőr cserearánya növekszik. Ha az ország elég nagy lenne ahhoz, hogy az exportárakat befolyásolja, az exportadó lenne a legalkalmasabb arra, hogy egy ország cserearánya helyreálljon (Brander és Spencer, 1985).

4.5. Összefoglalás

Az exporttámogatás elméletéről írtak fontosabb állításait az alábbiakban foglaljuk össze:

1. A rögzített exporttámogatás csökkenti az export kínálati árát, növeli az export volumenét. Kis exportáló ország esetében, a nemzetközi árak nem változnak, a belpiaci árak nőnek.
2. A változó exporttámogatás nagy exportőr ország esetében csökkenti a világpiaci árát.
3. A garantált árak fenntartása miatti export esetén a változó vagy nyílt végű exporttámogatások többre kerülnek, mint a rögzített támogatások.
4. Az exportszubszidió az exportőr országban a termelői többletet, az adófizetők terheit növeli, a fogyasztói többletet csökkenti.
5. Exportőr országban az exporttámogatások hatására a kormányzati kiadások nőnek. A devizajövedelem a külföldi importkereslet rugalmasságától függően változik.
6. Importőr országban az exporttámogatás hatására a fogyasztók kiadásai a kereslet árrugalmasságától függően változnak. A devizakiadások a belpiaci kereslet rugalmasságának függvényében alakulnak.

7. Az exporttámogatások nettó társadalmi veszteséget jelentenek, amelynek mértéke a kereslet és kínálat ár rugalmasságától függ.
8. Az exportpolitika következményeként a belpiaci és világpiaci árak elszakadnak egymástól, a hazai fogyasztók és termelők számára a magasabb árak a belföldi piacon azonosak lesznek.
9. Az exporttámogatás hatását az exporttámogatást nyújtó ország mérete határozza meg.
10. Az exporttámogatások a nagy kereskedelmet bonyolító országok számára fontosak, de a kis országok is alkalmazzák. Kis országok esetében a fogyasztó szempontjából a támogatás nem más, mint adó, a termelő szempontjából pedig támogatás. Az állam a fogyasztók „megadóztatásával” a támogatást visszakapja.

5. Exporttámogatás Magyarországon

A hazai exporttámogatások, illetve exportpolitika vizsgálatánál, nagyobb részben a közgazdasági elméletekben megfogalmazott célok, és a célok megvalósításához rendelt eszközöket tekinthetjük érvényesnek. A későbbi fejezetekben azonban kiderülhet, hogy a gyakorlat nem esik egybe az elmélettel. Ebben a fejezetben megismerkedünk az exportszabályozás főbb elemeivel, áttekintjük a hazai

támogatáspolitikai céljait, az utóbbi évek támogatáspolitikájának alakulását, majd megvizsgáljuk, hogy ezek milyen intézményrendszerbe illeszkednek bele.

5.1. A támogatáspolitikai célja

Az exporttámogatás nem más, mint a ráfordítás és az értékesítési ár közötti különbség, amit a jogosultaknak az állam fizet ki meghatározott feltételek mellett.

„A szubvenció olyan közületi (vagy erre felhatalmazott nem állami) pénzügyi szervek által adott direkt vagy indirekt juttatások, amelyeket ellenszolgáltatás nélkül folyósítanak...”, az exporttámogatásokra vonatkozóan pedig a következő mondható el: „Az exportszubvenció parciális termelési szubvenció, hiszen a szubvenció folyósítását a termékek exportjához kötik.”(Fáyné, 1981, 14. old.)

Az exporttámogatásoknak - szemben a termelési támogatásokkal, ami a protekcionizmus egyik eszköze, hogy a belföldi és a világpiaci árak közötti különbséget felszámolja, ezzel védelmezve a hazai termelőket a külföldi versenytárustól - az a célja, hogy különböző okokból ösztönözze a termékek kivitelét, valamint a külföldi piacon értékesítésre kerülő áruk versenyképességét erősítse a belföldi termékekkel szemben.

Az exportrezsím célja³ az országon belüli felesleg felszámolása és a termelők jövedelmeinek javítása az exportösztönzésen keresztül. Ezt a feladatot exporttámogatások, illetve az export-visszatérítések segítségével kívánják elősegíteni azért, hogy a világpiaci árak és a belső árak közötti különbséget áthidalják.

5.2. Exportrezsím Magyarországon

Magyarországon az agrártámogatási rendszer funkciója a mindenkori ágazati- és termeléspolitikai célkitűzések megvalósításának elősegítése. Az agrárágazat a devizaszerző szerepe, illetve a pozitív külkereskedelmi mérleg egyenlege révén stabilizáló szerepet tölt be a nemzetgazdaságban.

Az ágazat fent említett fontossága ellenére nem létezik agrár külkereskedelmi stratégia, egységes koncepció az exporttámogatásokra, pedig az exporttámogatás a magyar agrárexport szabályozásának egyik legmeghatározóbb eszköze⁴.

Vannak ugyan általánosan megfogalmazott célok, mint pl. a Horn kormány 1994-es agrárprogramjában az exportot megalapozó mezőgazdaság létrehozásáról szóló

³ Juhász és Mohácsi tanulmányukban az exportszubvenció két célját említik. Egyik cél a termelők biztonságának erősítése, a versenyképesség javítása a termelők szelekciójának egyidejű érvényesítésével. Az exporttámogatás másik célja a feleslegek külpiaci levezetése. (Az agrárágazat támogatásának néhány összefüggése Közgazdasági Szemle, XLII. évf., 5. szám)

rész, vagy az 1997-es agrárgazdaságról szóló törvény⁵, a kedvező adottságok gazdaságos és exportorientált termelés szolgálatába állításáról, de ezek megvalósítása sok esetben nem esik egybe a piaci környezettel.

Az exporttámogatások a legtöbb esetben automatikusak, a támogatások igénylése bizonylatok alapján történik. A rendszerváltást követő években Magyarországon a normatív exporttámogatás volt érvényben, de ezen kívül lehetőség volt arra, hogy a normatív támogatáson felül, bizonyos termékekre, mennyiségre vagy időtartamra többlettámogatás fizessenek piacszavar esetén.⁶

A normatív exporttámogatásokat az év elején hirdették meg, és ezeket attól függetlenül is igénybe lehetett venni, hogy a támogatással érintett termékkör esetében időközben olyan piaci helyzet alakult ki, amelynek értelmében már a támogatás nélkül történő értékesítés is megfelelő jövedelmet tartalmazott. A normatív szabályozás tehát elég rugalmatlan volt, és nem követte az évközi változásokat. A rugalmatlanság másik jellemzője, hogy az exporttámogatás azonos termékekre minden esetben ugyanakkora volt, függetlenül a célországtól, vagy régiótól, illetve az ott alkalmazott vámok, kedvezmények, kvóták alakulásától.

⁴ Stauder Márta által 1995-ben készített „Kérdőíves felmérés az exportfokozás lehetőségeiről” munkája. Lásd: Stauder Márta-Wagner Hartmut (1995): Adalékok az agrárexport fokozásának lehetséges módszereiről és eszközeiről.

⁵ 1997. évi CXIV. törvény.

⁶ Amikor a piacra jutási lehetőségek szükségessé, illetve indokolttá tették.

A későbbiekben azonban a normatív támogatások háttérbe szorultak és helyükbe a pályázat alapján igénybe vehető exporttámogatások léptek. Ez a rendszer közgazdasági szempontból több gazdasági előnyt foglal magába. A pályázatok meghirdetésére akkor kerülhet sor, amikor a piaci zavar ténylegesen fennáll, a pályázatban meg lehet határozni azt az időtartamot ameddig a támogatás igénybe vehető, továbbá limitálni lehet azt a mennyiséget és összeget is, amelyre a támogatás nyújtható.

Ez a rendszer lehetővé teszi a pontosabb nyilvántartást, illetve azáltal, hogy a pályázók a támogatás igénybevétele előtt egyfajta zsűrizésen mennek keresztül, egyidejűleg regisztrálni lehet a ténylegesen kért támogatási összeget, valamint azt az összeget, amit a pályázat elbírálói a támogatásra jogosultaknak - figyelemmel a kontingensekre is - megállapítanak. Látszólag ezzel a rendszerrel nő ugyan a bürokrácia, de ki lehet szűrni a feltételek teljesítése nélküli támogatási igényeket.⁷

Az exportszabályozás az alábbiakat foglalja magába:

- Az **exporttámogatási** rendszernek - igazodva a nemzetközi egyezményekhez - elő kell segítenie a kereslet és a kínálat egyensúlyának kialakulását, valamint a hatékony agrárexportot. A támogatás történhet normatív kulcs alapján és pályáztatás útján is. Az utóbbi esetben többlettámogatás remélhető.

⁷ Az exporttámogatás változásáról bővebben lásd az 1997. évi CXIV. törvényt.

- Az **exportengedélyezési** rendszer a mezőgazdasági alapanyagokra, nyersanyagokra a belső piac védelmében működtethető, figyelembe véve a vállalt nemzetközi kötelezettségeket. Az engedélyköteles termékek kivitele csak az exportengedély beszerzése után valósítható meg.
- Az **exportlefölözés** azt az esetet hivatott kivédeni, hogy az exportőrök - veszélyeztetve az ellátás biztonságát - külpiacon értékesítsék termékeiket akkor, amikor a belső árszint a világpiaci árszint alá kerül (az EU-ban a belső árak a világpiaci árakat megközelítik). A túlzott export megakadályozásának érdekében a lefölözéssel megszüntethető a két árszint közötti különbség.

5.3. A támogatáspolitikai alakulása 1995-1998 között

A kormányprogram egyik feladatként 1995-ben az agrárszektorban a mezőgazdasági termékek exportjának növelését, illetve az export növelésén keresztül az államháztartási hiány csökkentését jelölte meg. Az 1994. évi költségvetésben az egyik legmeghatározóbb kiadások az exporttámogatások voltak. A mezőgazdasági kivitelre fordítható támogatások összege 45 milliárd forint, ami nem fedezte az igényeket. Éppen ezért az agrárminisztérium módosította a támogatási rendszerét és a támogatható termékek körét 700-ról 300-ra csökkentette. Az exporttámogatások átlagos értéke 1995-ben 16

százalékra emelkedett az 1994-es 13,8 százalékos mértéket meghaladva, a nemzetközi eladási árat alapul véve állandónak mondható.

Az exporttámogatás összege az 1996-ban 42,9 milliárd forintra apadt. Ebből az összegből azonban 6 milliárd forintot az előző évi pályázatok finanszírozására kellett kifizetni, amelynek következtében a ténylegesen felhasználható összeg kevéssel több, mint 36 milliárd forint volt. Ez 20 százalékos csökkenést jelent az előző évi 45 milliárd forinthez képest.

Ebben az időszakban hívta fel a figyelmet az Állami Számvevőszék arra, hogy 1995 őszén - a támogatások nem megfelelő kezelése miatt – több milliárd forintot fizettek ki gabonatámogatásra. Éppen ezért az agrárminiszter a gabona támogatását az aratásig felfüggesztette. Mivel ebben az időben belföldön a búzakészletek a kereslet fölött voltak, az 1996/97 évre 1 millió tonnás kvótát állapítottak meg a búzaexportőrök számára. 1996 januártól májusig senki nem adott be exportengedélyezési kérelmet, viszont az ezt követő időszak júliusáig 700 ezer tonna búzára adtak ki exportengedélyt. 1996 szeptemberében a kormány plusz 7 milliárd forint exporttámogatásra fordítható összeget hagyott jóvá, de 12 milliárd forintra volt szükség az előző évi ígervények kielégítésére, aminek következtében a költségvetés deficitessé lett.

Magyarország számára 1997-ben több mint nyilvánvaló volt, hogy nem lesz képes a WTO Megállapodásban⁸ foglalt keretszámokat tartani, sőt látszott, hogy a megadott keretet az elkövetkező néhány évben is túllépi majd. Az ország hajlandónak mutatkozott a támogatások csökkentésére, és az exporttermékek értékének fokozottabb ellenőrzésére, de a támogatások mértéke még így is meghaladta a WTO Megállapodásban foglaltakat. A Megállapodás szerint 1996-ban a támogatás értéke nem haladhatja meg a 19,7 milliárd, 1997-ben pedig a 18,3 milliárd forintot. A tényleges támogatás nagysága azonban magasabb volt, 1996-ban ez az összeg 42,9 milliárd, míg 1997-ben 27,2 milliárd forint volt (1. táblázat)

1996 márciusában a kormány exportkorlátozó intézkedéseinek köszönhetően - ami a belpiac ellátásának zavartalanságát kívánta elősegíteni - a búza exportja az 1995-os hasonló időszakhoz képest (2,76 millió tonna) 1997-ben 300 ezer tonna volt. A búzaliszt exportja 1995-os szinthez képest 368 ezer tonnáról 58 ezer tonnára zuhant.

A kereskedők bizonytalanságát fokozta, hogy az aratás előtt néhány hónappal a kormány nem tette közzé a gabonaexportra vonatkozó szabályokat, így a kereskedők külföldi partnereikkel nem tudták a szállítási feltételeket közölni.

⁸ Az Általános Vámtarifá és Kereskedelmi Egyezményt (GATT) 1995. január 1-jétől váltotta fel a WTO.

Az exportengedélyezés 1997-ben a kereskedelmi minisztériumból átkerült az agrárminisztériumba.

A magyar hatóságok 1997 áprilisában újabb 100 ezer tonna búza exportjának engedélyezését hagyták jóvá, amelynek érvényessége június végéig terjedt. A mezőgazdasági minisztérium már ekkor jelezte újabb 500 ezer tonna búzafeleslegre a támogatási igényét úgy, hogy még 418 ezer tonna búzára szóló engedély forgalomban volt.

1. táblázat: Mezőgazdasági támogatások Magyarországon (millió Ft)

	1994	1995	1996	1997	1998
Piacra jutási támogatás	46 732	47 531	45 079	38 565	38 964
Exporttámogatás	40 040	45 055	42 982	27 273	18 799
Agrárpiaci támogatás, állami felvásárlás	6 692	2 475	2 097	11 292	20 165
Termelés költségeit csökkentő támogatás	12 870	11 834	16 421	18 462	29 963
Agrárfinanszírozás, kamattámogatás	3 560	3 472	6 124	6 610	12 737
Agrártermelés támogatása	5 551	8 016	2 438	5 782	11 652
Földhasznosítási támogatás	1 995	-	5 969	6 070	5 574

Egyéb	1 764	346	1 890	-	-
Reorganizációs támogatás	4 980	7 453	10 878	4 174	2 969
Beruházások támogatása	8 861	4 646	16 681	21 536	32 487
Erdészeti célú támogatások	982	1 619	1 466	1 851	1 848
Egyéb célú támogatások	-	-	2 174	2 818	4 332
Összesen	74 425	73 083	92 699	87 379	110 563

Forrás: Guba (2000)

Még ebben az évben újabb 500 ezer tonna búzára adnak ki exportengedélyt, amelyek június 31-ig érvényesek. Az exportkampányra a kormány 750 millió forintot különített el.

WTO Megállapodás értelmében, 1998-ban a búza exporttámogatása nem haladhatja meg a 4 milliárd forintot, de a miniszter kijelenti, hogy július 1 és december között nem korlátozzák a búzaexportot, sőt a magyar kormány a búza piaci árának és a búzaexportból származó jövedelmek növelése érdekében erőteljes piactámogató kampányba kezdett. A miniszter bejelentette, hogy 11,2 milliárd forintot költenek a búzapiac támogatására. Ez az összeg a teljes intervencióra szánt keretet kimerítette. Hiába volt azonban a kormánysegítség, az árak tovább estek az óriási kínálat miatt.

5.4. A támogatás intézményrendszere

Magyarországon miniszteri rendelet⁹ adta az alapot az Agrárintervenciós Központ (AIK) felállításához, amely 1998. április 1-én kezdte meg működését. A rendelet értelmében az AIK feladatai közé a következők tartoztak:

- agrárpiac szervezésének és szabályozásának központi feladatai,
- ügyviteli és szervezési tevékenység,
- export-import ügyletek nyomon követése.

A felállított Agrárintervenciós Központ feladata továbbá, az EU integráció előkészítése, a piacra jutás támogatási rendszerének megreformálásán, a pénzek hatékonyabb felhasználásának ellenőrzési rendszerének létrehozásán keresztül. Korábban a pályázatok elbírálása, kifizetések teljesítése, a felhasznált összegek ellenőrzése decentralizált volt, és a végrehajtás menetének egyes fázisaival különböző szervezetek foglalkoztak. A feladatok egységes rendszerbe foglalását jelenti, hogy a teljes folyamatot ma már az Agrárintervenciós Központ bonyolítja.

⁹ 108/1997-es miniszteri rendelet

Az AIK feladatainak egy meghatározó része az agrárexport, és ezzel összefüggő támogatások ellenőrzése, illetve a támogatást igénylők számára az ígervények kiadása. Ennek során igazodnia kell a WTO-val kötött Mezőgazdasági Megállapodáshoz.

5.5. Exporttámogatás útja AIK-tól a kedvezményezettig

A magyar exporttámogatás két fő eszköze:

- az egyszerűsített pályázati rendszerű exporttámogatás (normatív exporttámogatás),
- pályázatos rendszerű exporttámogatás (bizonyos termékekre többletexport esetén).

Az egyszerűsített pályázati rendszerű exporttámogatáskor a pályázó az Egységes Vámárunyilatkozatot (EV) és a rendelet által előírt dokumentumokat nyújtja be az AIK-nak, ahol a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokságától (VPOP)

kapott heti jelentésekkel összevetik, és abban az esetben, ha igazoltnak látszik a teljesítés, az AIK Piaci és Ellenőrzési Osztálya által történt ellenőrzés után, az AIK igazolást ad ki a pályázónak, amely az exporttámogatás kifizetésének alapját jelenti.

A pályázatos rendszerben a támogatást igénylőnek a szakminisztérium rendeletének megfelelően pályázatot kell benyújtania az AIK-hoz. Abban az esetben, ha a pályázat megfelel az előírásoknak, az AIK ígérvényt ad ki, amelyben arra vállal kötelezettséget, hogy egy előre meghatározott keret kiszállítása után a kedvezményezettnek export visszaterítést fizet. A részleges vagy teljes kiszállítás után a kedvezményezett az AIK-hoz benyújtja az EV okmányt, amelyen feltünteti az AIK ígérvény számát. Jogosultság esetén a kedvezményezett AIK igazolást kap.

A pályázatos rendszerben ismert a letéti díj kötelezettségének fogalma, ami azt jelenti, hogy a támogatást igénylőnek a pályázat benyújtása előtt az Államkincstárnál vezetett AIK letéti számlára be kell fizetnie bizonyos összeget. Ennek nagyságát minden esetben FVM rendelet határozza meg.

Az exporttámogatás kifizetése az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (APEH) kirendeltségeken igényelhető az AIK igazolással minden hónap 20-áig. Az APEH

az igazolás és meghatározott egyéb dokumentumok benyújtása után teljesíti a kedvezményezett számára a kifizetést. Kifizetés előtt azonban megvizsgálja, hogy a kedvezményezettnek van-e köztartozása, és amennyiben van, akkor a köztartozással csökkentett részt fizeti csak ki az igénylőnek, ami az EU szabályaival teljesen ellentétes, hiszen a szabályok értelmében köztartozás nem finanszírozható támogatásból.

6. A világ búzapiaca

A búzát gyakorlatilag a világ minden országában termelnek és fogyasztanak, a búza a világ egyik legfontosabb gabonanövénye közé tartozik, felhasználása széleskörű, az élelmiszer alapanyagtól kezdve egészen a takarmányig. A búzának sok fajtája van, amelyeket különböző országokban termelnek, különféle módon hasznosítanak, éppen ezért világkereskedelme széleskörű. A kilencvenes években a világ búzaexportja közel 100 millió tonna volt, ami a világtermelés csaknem egyhatodát jelentette. Ez az érték 1997/98-ban 600 millió tonna.

A világ búzapiaca, nagyon komplex, és mivel a búza a legfontosabb gabonanövények közé tartozik, ezért a különböző érdekcsoportok befolyásainak, politikai nyomásnak köszönhetően az egyes országok kormányai különféle nemzeti és nemzetközi politikát alakítottak ki ezzel a növényvel kapcsolatban. Ez a fejezet azt kívánja bemutatni, hogy hol helyezkedik el Magyarország a világ termelésében, illetve milyen arányban részesedik a világkereskedelemben, melyik csoportban kap helyet a Tweeten által felállított ország típusok között.

6.1. A búza a nemzetközi kereskedelemben

Berkum és Meijl (1998) a mezőgazdasági termékeket a nemzetközi kereskedelem szempontjából három csoportba sorolja:

Az első csoportba tartoznak az elsődleges tömegtermékek, amelyek olyan homogén termékek, amit az alapanyag termelésben (farmokon) állítanak elő, és semmiféle kapcsolat nem létezik a termelés és a végső fogyasztás között.

A második csoportot a megkülönböztethető elsődleges termékek (differentiated primary products) alkotják, amelyeket szintén az alapanyag termelésben, a farmokon állítanak elő, az előbbi csoporttól eltérően azonban van kapcsolat a termelés és a végső felhasználás, illetve a fogyasztás között.

A harmadik csoportba a feldolgozott élelmiszereket sorolták, amelyeket az elsődleges termékekből állítanak elő. A termék előállításuk minden esetben a végső felhasználástól függ.

A fenti kategóriák kialakításában a termékek végfelhasználási jellemzői szolgáltatták az alapot. Mivel a mezőgazdasági termékek nemzetközi kereskedelme nagyban függ a termékek típusától, ezért a piacstruktúra, a kereskedelempolitika is ennek függvényében alakul.

Az elsődleges tömegtermék csoportját a homogén természetes nyersanyagok alkotják, amelyek termékjellemzői nem befolyásolják a termékek árát. Ilyen búza is, amelyet egyszerűbb termelési technológiával, kis ráfordítással, nagy mennyiségben állítanak elő. A búza a fentebb felsorolt jellemzői miatt tehát elvileg nincs hatással a piaci struktúrára és a piaci árra, ami természetesen abban az esetben nem igaz, ha egy termelő, vagy egy ország nagy mennyiségben állítja elő (pl. USA), hiszen az általa, a piacon nagy tételben értékesíteni kívánt áru az

árak változásához vezethet, még akkor is, ha homogén termékről van szó. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, akkor elmondhatjuk, hogy a termelők szempontjából tökéletesen versenyző piaccal állunk szemben, és mivel nincs befolyásuk az árra, nyereséget csak az alacsony előállítási, illetve szállítási költségekkel realizálhatnak.

A búzatermelésnél a természeti környezet (termőföld, éghajlat) meghatározó, de minél fejlettebb a termelésnél használt technológia, annál kisebb ezeknek a jelentősége. Az innováció viszont nagyon fontos a búza előállításánál, hiszen ez az egyetlen alkalmazható stratégia az alacsony költséggel való termelésére.

A fogyasztó jövedelem rugalmassága alacsony a tömegtermékek esetében, ami azt jelenti, hogy a jövedelem növekedésével a tömegtermékek fogyasztására költött összeg aránya a teljes kiadásokon belül csökken (Engel törvény). A nemzetközi kereskedelem szempontjából tökéletes verseny esetében a piaci struktúra kialakítása hangsúlyosabb, mint akkor, amikor egy ország meghatározó szerepet játszik a búza eladásában tökéletlen piacok mellett. Nemzetközi értékesítésekor a kormányzati kereskedelem politikának köszönhetően változhat a kereskedelem szerkezete.

6.2. A világ búzatermő területeinek változása

A világ búzatermelésének növekedése az elmúlt negyven évben nagyobb részben a termőterület növekedésével magyarázható. A 2. táblázat a búza vetésterületet, a termelt mennyiséget és az egy hektárra eső átlagos termelési mennyiséget mutatja.

Az 1960/61-es termelési évben a búza vetésterülete 202,3 millió hektár volt, ami az 1997/98-re 13 százalékkal, 229,6 hektárra emelkedett. Ezzel ellentétben az egy hektárra jutó termésátlag hasonló időszakot figyelembe véve, több mint a duplájára nőtt. Az 1990/61-es 1,15 tonna/hektár érték 2,66 tonna/hektárra változott 1997/98-ra. A növekedés olyan tényezőkkel magyarázható, mint a gépek és berendezésekben történt technológiai változás, vagy a műtrágya minőségének javulása.

2. táblázat: A búza vetésterületének alakulása a világban

Év	Vetésterület (millió ha)	Világtermelés (millió tonna)	Átlagos termelési mennyiség (t/ha)
1960/61	202,3	241,1	1,15
1970/71	207,0	306,5	1,48
1975/76	225,3	352,6	1,56

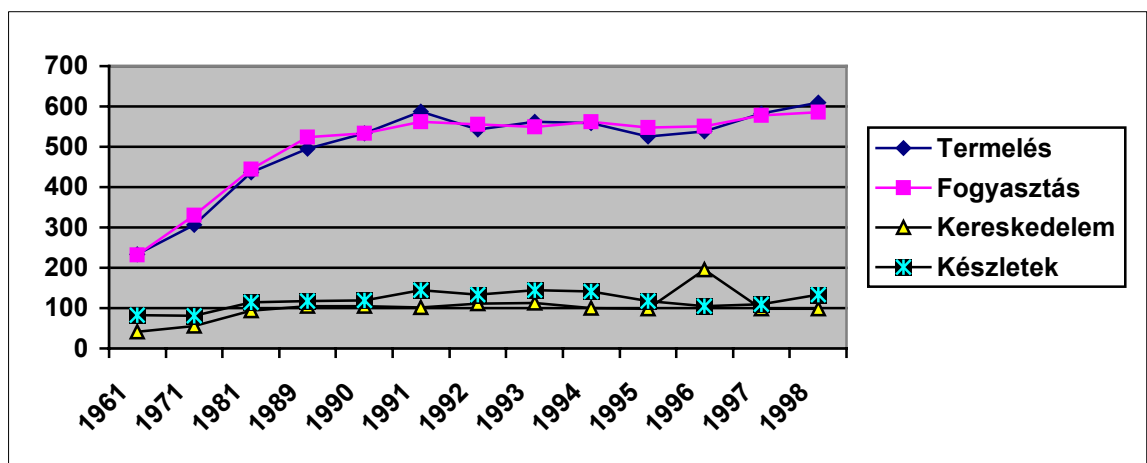
1980/81	237,1	436,3	1,86
1985/86	229,9	494,9	2,15
1990/91	231,4	588,0	2,54
1995/96	219,8	538,1	2,45
1997/98	229,6	609,7	2,66

Forrás: FAO

6.3. A világ búzatermelésének alakulása

A világ búzatermelése 1961-től kezdődően 1991-ig növekvő tendenciát mutat. 1992-ben visszaesés történt, majd az 1993-as fellendülés után a termelés ismételt mérséklődése volt megfigyelhető. A csökkenés egészen 1998-ig tartott. Az 1961-1998 közötti időszakot vizsgálva közel negyven év alatt 260 százalékos termelés növekedés történt, ami 1998-ban 609,4 millió tonna búzának felelt meg. (10. ábra)

10. ábra: A világ búzatermelése (millió tonna)

Forrás: FAO

A világ búza fogyasztása az 1997/98-as évben 585,7 millió tonna, a világexport 98,2 millió tonna, az év végi készlet 147,6 millió tonna volt.

6.4. A búza világpiaci árának alakulása

Nem meglepő, hogy a világon termelt búza mennyiségének változásával egyidőben a fogyasztás is változott, illetve a kereslet a kínálathoz igazodott. Amennyiben a világpiac jól működik, akkor az ár változása fogja a búza keresletét és kínálatát egyensúlyban tartani. Érdeemes tehát megvizsgálnunk, hogy az elmúlt évek alatt, hogyan változott a világpiaci ár

A búza világpiaci ára az elmúlt 40 évben esett. Abban az időszakban, amikor az átlagtermés hektáronként növekedett, a világ termelése nőtt, a megnövekedett kínálat hatására az ár csökkent. Hosszabb távon a kínálat növekedése felülmúlta a kereslet növekedését, amelynek következménye a búza alacsony reálára és a fogyasztói nyereség lett.

Más megközelítésben a búza világpiaci árának változását a világpiaci ár és a felhalmozott készletek alakulásával lehet megmagyarázni. Az 10. ábra jól mutatja, hogyan változtak a készletek 1960-tól 1998-ig. Amikor a búzakészletek erőteljesen csökkentek a felhasználáshoz képest, a búza ára emelkedni kezdett, azonban a készletek fogyasztáshoz viszonyított aránya és az árak közötti kapcsolat hosszabb távon nem mutat állandó kapcsolatot. A hetvenes évek elején a készlet/felhasználás aránya 33 százalékról 22 százalékra csökkent, ezzel egyidőben a búza világpiaci ára 300 százalékkal nőtt. A kilencvenes évek közepén a készletfelhasználás arányának csökkenésekor a világpiaci ár mindössze 60 százalékkal emelkedett.

6.5. A világ búzapiacának főszereplői

Azok az országok, amelyek a búza világtermelésének legnagyobb részét adják, általában a legnagyobb fogyasztók is. A 3. táblázat a nyolc, fő búzatermelő ország termelési adatait mutatja 1990 és 1998 között.

3. táblázat: A világ legnagyobb búzatermelői (millió tonna)

Ország	1994/95	1995/96	1996/97	1997/98	Kereskedelmi státusz
Ausztrália	15,1	8,9	32,6	19,0	Nettó exportőr
Argentína	10,9	11,3	15,9	13,9	Nettó exportőr
Kanada	24,8	23,1	29,8	24,3	Nettó exportőr
EU	89,1	84,5	98,6	95,2	Nettó exportőr
volt SZU	101,1	60,7	4,3	81,0	Nettó importőr
Kína	98,2	99,3	110,6	124,0	Nettó importőr
India	49,9	59,8	62,6	68,7	Nettó importőr
USA	74,3	65,2	62,2	68,8	Nettó exportőr
Világtermelés	588,8	524,6	578,2	609,4	

Forrás: Antle-Smith (1999)

A legnagyobb termelő 1995-ben és 1998-ban Kína volt, egyben Kína fogyasztotta a legtöbb búzát, megelőzve Indiát, az Európai Uniót, a volt Szovjetuniót, valamint az Egyesült Államokat. A világtermelésben Kína játsza az egyik legmeghatározóbb szerepet a 100 millió tonnánál is nagyobb termelésével, amely mennyiségnél egy kicsivel mindig többet is fogyaszt. Kína búzatermelése és fogyasztása jelentős a világ búzapiaca, a búza világpiaci árának alakulása szempontjából.

6.6. A világkereskedelem szerkezete

Az 1960-tól 1998-ig terjedő időszakot figyelembe véve a világ búzaexportja, és importja folyamatosan növekedett, amelynek értéke az adott időszakban megközelítőleg 250 százalék. A vizsgált időszakban az Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália nagy szerepet játszott a búzaexportban. Az EU hetvenes, nyolcvanas években kis mértékben ugyan, de nettó búzaimportőr országgá vált, mégis kivitele - ahogyan Argentína búzaexportja is - nőtt.

A vizsgált időszakban a legnagyobb exportőrök a világ búzaexportjának csaknem 90 százalékát adják. Az 5. táblázatban látható, hogy a világ búzaexportján belül az Egyesült Államok részesedése a legnagyobb, 1996/97-es termelési évben 27,0 százalék, amely a következő évben 1,1 százalékkal több (28,1%). A második helyet Kanada foglalja el (1996/97-ben 17,9%, 1997/98-ban 21,1%) majd Ausztrália (18,2%;15,3%), az EU (16,2%; 14,0%) és Argentína (9,4%;9,1%) következik a sorban. Az adatokból világosan kitűnik, hogy nincs kapcsolat aközött, hogy valamely ország a világ egyik fő búzatermelője, illetve az adott ország a világ egyik legnagyobb búza exportőre. A 3. táblázat is mutatja, hogy az USA és az EU meghatározóak a világtermelésében, de Argentína, Ausztrália és Kanada mindegyike a világtermelés kevesebb, mint 5 százalékát adják. Az Egyesült Államok és az Európai Unió lakossága azonban jóval nagyobb és sokkal

több hazai búzát fogyaszt (étkezési, takarmány), ennek ellenére mégis a világ egyik meghatározó búza exportőrei.

A búza világpiacának importstruktúrája nagyban különbözik az exportétól. 1997/98-ban és a legnagyobb importőr, Japán mindössze a teljes import 6,2 százalékát tudhatja magáénak. A világon tíz ország importál többet búzából, mint 2 százalék, a világ búzaexportjának 53,3 százalékát vették meg körülbelül hetven országban, amelyeknek a piaci részesedése kisebb volt, mint 2 százalék. (4. táblázat)

A csendes-óceáni országok importjában növekedés figyelhető meg (pl. Indonézia, Thaiföld), importjuk 1996/97-től kezdve stabilnak mondható. A 4. táblázat azt mutatja, hogy a csendes-óceáni országok búzaimportja nagyon kis mértékben változott az elmúlt néhány évben. (Antle és Smith, 1999)

4. táblázat: A világ legnagyobb búzaimportőr országai (millió tonna)

Importáló ország	1994/95	1995/96	1996/97	1997/98
EU	2,1	2,5	2,4	3,0
volt SZU	7,7	9,4	6,3	6,0
Japán	6,3	6,1	6,3	6,2
Kína	10,2	12,5	2,8	2,0

Algéria	5,7	3,4	3,6	4,8
Brazília	6,5	5,5	5,2	5,7
Egyiptom	5,9	5,9	7,0	7,2
Dél-Korea	6,3	2,6	3,5	3,8
Marokkó	1,2	2,4	1,5	2,4
Indonézia	3,8	3,6	4,2	4,5
Fülöp-szigetek	2,1	2,0	2,2	2,1
USA	2,4	1,7	2,6	2,5
Kelet Európa	1,9	1,6	3,6	1,3
Egyéb	36,1	36,3	46,5	46,7
Világ összesen	98,2	95,5	97,7	98,2

Forrás: FAO

Érdeemes megfigyelnünk, hogy nincs szoros kapcsolat aközött, hogy egy adott országnak relatív jelentősége van a világ búzatermelésében, illetve a búzafogyasztás mértéke között. Kína a legnagyobb búzatermelő országok egyike, de a kilencvenes években ez az ország volt az egyik legnagyobb importőr is. Hasonlóan, India és a volt Szovjetunió a világ egyik legnagyobb búzatermelői közé tartoznak, mégis a kereskedelmi státuszuk szerint nettó importőrök. A másik oldalon viszont, például Japán és Egyiptom világtermelésben játszott szerepe kicsi, de jelentős mennyiségű búzát importálnak.

6.7. A magyar búzaexport súlya a világkereskedelemben

A magyar búzaexport a teljes világexporthoz képest nem játszik meghatározó szerepet a világkereskedelemben. Az előbbieken megismerhettük a búza világpiacát, most nézzük meg azt, hogy milyen arányban vesz részt Magyarország ebben a kereskedelemben.

Az 5. táblázat azt mutatja, hogy a búzaexport legnagyobb hányadából öt ország részesedik. Ezek az országok a világkereskedelem átlagosan 90 százalékát bonyolítják. A legnagyobb búzaexportőr az Egyesült Államok, és Kanada, majd a sorban az Európai Unió, Ausztrália, Argentína következik. Magyarország a búza világkereskedelméből mindössze 0,5-2,5 százalékkal részesedik.

5. táblázat: A magyar búzaexport súly a világkereskedelemben (millió tonna)

	1993/94	1994/95	1995/96	1996/97	1997/98	1998/99
Világexport összesen	93,2	95,0	89,9	95,3	98,0	93,3
Főbb exportőrök	84,5	86,0	79,2	88,8	87,6	83,0

Argentína	5,3	8,0	4,2	9,4	9,1	7,0
Ausztrália	11,0	8,0	12,1	18,2	15,3	14,5
Kanada	18,9	21,0	17,0	17,9	21,1	15,0
EU	16,2	17,0	12,2	16,2	14,0	17,0
Egyesült Államok	33,1	32,0	33,7	27,0	28,1	29,5
Egyéb	8,8	7,1	10,7	6,5	10,4	10,3
Magyarország	1,4	2,0	2,3	0,5	1,2	1,2
Románia	0,7	0,0	1,5	0,0	0,9	0,5
Törökország	1,2	2,0	0,9	1,0	1,5	2,5

Forrás:FAO

7. A mezőgazdaság szerepe a magyar nemzetgazdaságban

Az 1.4. fejezetben olvashattuk, hogy milyen tényezőkkel lehet kifejezni a mezőgazdaság nemzetgazdaságon belüli súlyát. Ebben a fejezetben megvizsgáljuk, hogy az adott mutatókat figyelembe véve hogyan alakul

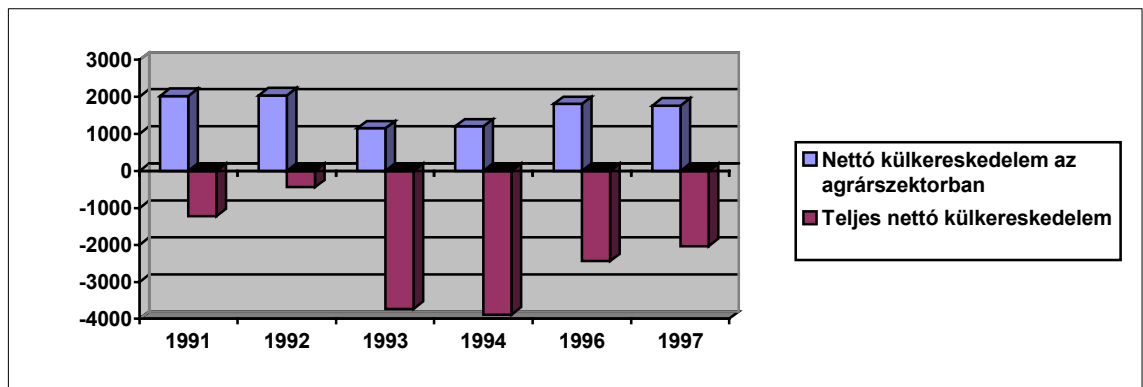
Magyarországon a mezőgazdaság nemzetgazdaságon belüli szerepe, azzal a kis különbséggel, hogy az élelmiszerkiadások helyett a téma szempontjából meghatározóbb mezőgazdasági külkereskedelem alakulását vizsgáljuk.

Magyarország a kiváló éghajlati adottságok miatt kedvező feltételei vannak a mezőgazdasági termelésnek, amit az ország ki is használ. A területek 61 százaléka szántó, 22 százaléka erdő, 3 százaléka parlag, 14 százaléka gyep.

Hazánk önellátó a mezőgazdasági termékeket illetően és a mezőgazdaság erőteljesen exportorientált az európai és ázsiai országok irányába. Amíg az ország teljes külkereskedelmi mérlege deficitese, addig a mezőgazdaság hozzájárulása a hiány csökkentéséhez körülbelül egyharmad. (Debatisse, 1998)

A mezőgazdasági szektor hozzájárulása a GDP-hez 1991 óta stabilnak mondható 4-5 százalék körül alakul. A mezőgazdasági nettó külkereskedelmi mérleg 1991 óta folyamatosan pozitív egyenleggel zárult, annak ellenére, hogy 1992-től nagymértékű visszaesés figyelhető meg, ami a különféle támogatási programokkal magyarázható. A vizsgált időszakban Magyarország mezőgazdasági termékeinek felét nyugatra exportálta, emellett a keleti blokkban megőrizte előkelő helyét a versenyképes országok között.

11. ábra: A mezőgazdasági külkereskedelem alakulása (millió USD)

Forrás: World Bank

7.1. A mezőgazdaság hozzájárulása a GDP-hez

Magyarországon a mezőgazdaságnak nemzetgazdaságon belüli szerepe jelentős volt. Összevetve a hasonló gazdasági szinten lévő környező országokkal, hazánkban a szektorban foglalkoztatottak, illetve a mezőgazdasági export arány jóval magasabb. A politikai változások időszakában az agrárszektor részesedése a GDP-ből közel 20 százalék volt, a foglalkoztatottak száma a mezőgazdaságban a teljes foglalkoztatás 22 százaléka, a mezőgazdasági és élelmiszeripari export az ország összexportjának 25 százalékát adta.

6. táblázat: A mezőgazdaság és élelmiszeripar szerepe nemzetgazdaságban

Év	Részesedés a bruttó hazai termékből (GDP-ből) folyó áron, százalék	Részesedés az exportból folyó áron, százalék
1991	7,8	n.a.
1992	6,5	10,0
1993	5,8	6,8
1994	6,0	6,8
1995	6,2	8,2
1996	5,8	6,0
1997	5,2	4,7

Forrás: KSH

A 6. táblázatban láthatjuk, hogy a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar milyen arányban részesedett a bruttó hazai termékből, illetve az exportkivitelből 1991-1997 közötti időszakban. Világosan látszik, hogy a mezőgazdaság hozzájárulása a bruttó hazai termékhez csökkenő tendenciát mutat. A vizsgált időszakban a mezőgazdasági bevételek ugyan folyamatosan növekedtek, és az 1991 évi 195,1 milliárd forintról 1997-re közel 2,3-szeresre emelkedtek, ami 445,1 milliárd forintot jelentett, ezzel párhuzamosan azonban az országos GDP jóval nagyobb arányú növekedést mutat. Az 1991-es 2.498,3 milliárd forintról a GDP értéke 1997-re 8.540,7 milliárd forintra emelkedett, ami közel 3,5-szeres növekedést jelentett. Tehát annak ellenére, hogy a GDP, illetve a mezőgazdasági bevételek az

adott időszakban növekedést jeleznek, mivel a GDP nagyobb arányban nőtt, mint a mezőgazdasági bevételek, ezért a mezőgazdaság hozzájárulása a GDP-hez csökkenő tendenciát mutat.

Hasonló irányú változás figyelhető meg a szektor exportrészesedésénél is. Míg 1992-ben a mezőgazdaság és élelmiszeripar részesedése a teljes kivitelből 10 százalék volt, addig a vizsgált időszak végére ez az érték több mint a felére csökkent és 1997-re az ágazat részesedése az összexportból mindössze 4,7 százalékos volt.

7.2. A mezőgazdasági foglalkoztatás

A mezőgazdasági foglalkoztatással kapcsolatban elmondható hogy a nemzetgazdaságban alkalmazásban állók, illetve ebből a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 1990-1998 között csökkent. Az országban összesen foglalkoztatottak száma 1990-ben 4.168,7 ezer fő, ebből a mezőgazdaságban 547,9 ezer fő dolgozott. Az adott időszak végére az összes alkalmazásban állók létszáma 40 százalékkal, a mezőgazdasági alkalmazottak száma pedig ennél jóval nagyobb mértékben, 77 százalékkal csökkent. A 7. táblázatból az is látszik, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az alkalmazásban állókhoz

viszonyítva folyamatosan csökken, és az 1990-es 13,1 százalékról 1998-ra 5,4 százalékra mérséklődött.

7. táblázat: Mezőgazdasági foglalkoztatás

Év	Nemzetgazdaságban összesen alkalmazásban állók száma (1000 fő)	Ebből a mezőgazdaságban összesen alkalmazásban állók száma (1000 fő)	A nemzetgazdaságban alkalmazásban állókhoz viszonyított aránya (százalék)
1990	4.168,7	547,9	13,1
1991	3.732,8	425,1	9,1
1992	3.118,6	283,1	9,1
1993	2.835,9	207,5	7,3
1994	2.619,2	170,0	6,5
1995	2.508,3	155,6	6,2
1996	2.391,0	143,2	6,0
1997	2.337,1	136,3	5,8
1998	2.391,2	129,6	5,4

Forrás: KSH

7.3. A mezőgazdasági külkereskedelem alakulása

Magyarország a mezőgazdasági termékekből nettó exportőrnek számít, termékeit főleg európai országokban értékesíti. (EU és nem EU államokba). A mezőgazdasági kereskedelmi mérleg 1989 és 1998-es időszakot tekintve pozitív eredménnyel zárult. A többlet a vizsgált időszakban 1993 és 1994 kivételével 1,4-2 milliárd dollár között mozgott. (8. táblázat)

8. táblázat: Agrárkereskedelem Magyarországon 1989-1998-között (millió USD)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
export	2267	2382	2636	2653	1974	2314	2898	2746	2849	2464
import	710	735	627	660	800	1078	1001	940	1087	972
egyenleg	1577	1647	2009	1993	1174	1236	1897	1806	1762	1492

Forrás: World Bank, KSH

A magas szállítási költségekkel magyarázható, hogy a magyar mezőgazdasági export nagyobb része az európai országokba irányul. Az utóbbi években a nem EU-ba és Közép-Ázsiába irányuló kivitel növekedésnek indult és 1997-ben ezekbe a térségekbe irányuló mezőgazdasági kivitel az EU-nál nagyobb volt. Ez két tényezővel magyarázható:

1. Magyarország földrajzi elhelyezkedésével Európa közepén, valamint a keleti piaci igényeknek, kereskedelmi feltételek kiváló ismeretével.

2. Az EU piacain megtalálható feleslegek miatti kereslethiánnyal a magyar termékek iránt, illetve az igen erős európai versennyel.

A nem EU-ba irányuló export nagysága még mindig jelentéktelen, az export fő iránya az Európai Unió, annak ellenére, hogy az utóbbi időszakban az EU-val folytatott kereskedelem csökkent.

A CEFTA országokból származó import jelentősége jóval kisebb, mint amilyen ezekbe az országokba irányuló magyar export súlya. 1996-ban pl. a CEFTA országokból származó import aránya 5 százalék, ezzel ellentétben ebbe a régióba irányuló mezőgazdasági kivitel 15,7 százalék, a teljes export pedig 18,4 százalék.

8. Gabonaágazat

Magyarországon a mezőgazdasági átalakulásától elsődlegesen azt várták, hogy a szektor sokkal versenyképesebb, hatékonyabb és piacorientáltabb ágazat lesz. A reformnak azonban számos makrogazdasági előfeltételei voltak: a hazai és külkereskedelem liberalizációja, az árak szerepének átértékelése, a fogyasztói árak támogatásának fokozatos megszüntetése és a nemzeti valuta presztízsének megteremtése. Mindezek a tényezők elengedhetetlen feltételei a mezőgazdaság további fejlesztésének.

Hazánkban a mezőgazdasági nyersanyagok és feldolgozott termékek külkereskedelmi mérlegének egyensúlya különösen fontos szerepet játszik a gazdaságban. Ezt bizonyítja az előbbieken már bemutatott 8. táblázat a külkereskedelem alakulásáról.

Magyarország a nyugat-európai országokhoz képest olyan komparatív előnyökkel rendelkezik, amelyeket a mezőgazdasági termelésben és kereskedelemben kitűnően kamatoztathat. Ezek között kell megemlíteni a mezőgazdasági termeléshez nagyon kedvező hazai éghajlatot, és a nyugat-európainál alacsonyabb termelési költségeket.

8.1. Gabonatermelés Magyarországon

A második világháború után az elszenvedett veszteségek miatt és az erőteljes iparosítási politikának köszönhetően a gabonaimport meghaladta a gabonakivitelt, amelynek eredményeként Magyarország az ötvenes-hatvanas években a gabonát tekintve nettó importőr országgá vált. A hatvanas évekre azonban sikerült a termelést olyan szintre hozni, hogy az ország képes volt saját szükségleteit kielégíteni, a hetvenes években pedig többletet is termelt és ennek eredményeként nettó importőr országból exportőr országgá vált. A magyar gabonaexport 1970-ben 693 ezer tonna, a gabonaimport 88 ezer tonna volt. Az export és importadatok 1975-ben 1.265 ezer tonna, illetve 144 ezer tonna, 1980-ban a gabonakivitel visszaesett ugyan, de a regisztrált értékek még mindig nettó exportőri pozíciót mutatnak, hiszen a gabonaexport 917 ezer tonna, a gabonaimport 129 ezer tonna volt. (Laczó, 1989)

A nyolcvanas években a gabonakivitel főleg a KGST tagállamokba irányult. Ennek okai az alacsony fajlagos szállítási költségekkel, a KGST országok közötti munkamegosztással, a rubel alapú elszámolással magyarázhatóak. Ebben az időben a gabona Magyarország számára a nyersanyagokért és energiahordozókért fizetendő pénzhelyettesítő volt. A nyolcvanas évek közepére az árak és a fizetőképes kereslet csökkenésének következtében a magyar gabonapiac pozíciói romlottak.

A rendszerváltásnak követően a régebbi piacok beszűkültek, a gabona kivitel a kilencvenes években főleg az orosz és jugoszláv piacra irányult. Az export

mindig konjunktúrafüggő volt, amit a nemzetközi kereslet és kínálat határozott meg. (Mohácsi, 1996)

A gabonaexport az 1991-től 1998-ig terjedő időszakban változó arányban részesedik az összes agrárexporton belül. Az agrárszektor és ezen belül a gabonaágazat exportjának alakulását kísérhetjük figyelemmel a 9. táblázatban. Az adott időszakban a gabonaexport súlya az összes agrárexporton belül 1992-ben és 1994-ben volt a legmagasabb, amikor gabonaágazat közel 20 százalékban részesedett a teljes agrárexportból. A gabonaágazat részesedése a teljes agrárexporton belül a legalacsonyabb értékeket 1993-ban és 1996-ban mutatja, 5,9 százalék és 5,3 százalék.

9. táblázat: Az agrárszektor és a gabonaágazat exportjának alakulása (millió USD)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Összes agrárexport	2 653	2 677	1 987	2 338	2 923	2 385	2 468	2 424
Ebből gabonaágazat	246	529	117	192	586	126	316	401

Forrás: Mohácsi (1996), KSH

A magyar mezőgazdaságon belül a gabonatermelés a legmeghatározóbb. A művelésre alkalmas területek közel felén gabonanövényeket vetnek. Hazánk

tradicionálisan nagy mennyiségben exportál gabonát, illetve gabonaőrleményeket. A gabonatermelés jelenti az alapját az állattartáshoz szükséges takarmányozásnak is.

8.2. Termőterületek, földhasználat, termelési mennyiség alakulása

A magyarországi földterület használatról megállapítható, hogy az egyes művelési ágak szerinti használt terület nagysága nem változott meghatározó mértékben 1990-től -1998-ig. Az összes földterülethez viszonyítva a mezőgazdasági terület aránya 67-69 százalék körül alakult, a gabonatermesztésre használt szántó aránya az összes szántóterülethez viszonyítva pedig körülbelül 50 százalékos, ezzel az értékkel a legmagasabb arányban részesedik az összes mezőgazdasági területen belül.

A gazdálkodási formák szerinti földterület használatra 1990-1998 közötti időszakban a következők voltak a jellemzőek:

1990-ben a legnagyobb földterületet gazdálkodó szervezetek használták megelőzve a szövetkezeteket, vállalatokat és gazdasági társaságokat, egyéni gazdálkodókat, 1998-ra azonban a legnagyobb földterületet az egyéni

gazdálkodók hasznosították. Az általuk művelt területek nagysága kilenc év alatt több mint háromszorosára növekedett, a gazdálkodó szervezetek által hasznosított terület mérete pedig a felére csökkent. A vállalatok és gazdasági társaságok birtokában lévő művelésre alkalmas terület nagysága nem változott számottevően az említett időszakban. A szövetkezeti területek nagysága azonban drasztikusan csökkent, az 1990-es évben regisztrált 5.1447,1 ezer hektárról 1998-ra ez az érték közel hetven százalékkal, 1.671 ezer hektárra apadt.(10. táblázat)

10. táblázat: A földterület használata gazdasági formák szerint (ezer ha)

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Vállalatok és gazdasági társaságok	2.867,3	3.057,2	3.602,2	3.106,0	3.086,1	2.593,2	2.615,0	2.357,9	2.409,6
Szövetkezetek	5.147,1	4.793,4	4.223,4	3.931,3	2.726,4	2.208,0	2.009,6	1.824,8	1.671,0
Gazdálkodó szervezetek	8.014,4	7.850,6	7.825,6	7.037,3	5.812,5	4.801,2	4.624,6	4.182,7	4.080,6
Egyéni gazdálkodók	1.288,8	1.452,6	1.477,5	2.204,6	2.073,7	4.034,7	4.191,8	4.627,3	4,744,9
Egyéb	n.a.	n.a.	n.a.	61,1	1.416,8	467,1	486,6	493,0	477,6
Összesen	9.303,2	9.303,2	9.303,1	9.303,0	9.303,0	9.303,0	9.303,0	9.303,0	9.303,0

Forrás: KSH

Magyarországon a vetésszerkezet szántóterületen való alakulását 1990 és 1998 közötti időszakra a 11. táblázat mutatja.

11. táblázat: A gabona vetésterületének alakulása (%)

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Vetésterület	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Gabonafélék	59,8	60,2	60,7	62,9	64,6	60,8	62,6	64,5	64,4
búza	25,9	24,4	18,0	20,9	22,5	23,5	25,3	26,5	25,1
kukorica	23,3	24,0	26,5	26,1	26,9	22,8	23,9	23,5	23,5
árpa	6,4	7,8	10,9	10,0	9,4	8,7	7,3	8,1	8,4

Forrás: KSH

A táblázatban jól látszik, hogy az ország a teljes vetésterületének több mint a felén gabonaféléket termesztnek. A teljes vetésterület 60-65 százalékán folyik gabonatermesztés, amelyen főleg búzát, kukoricát és árpát vetnek.

A gabonafélék közül a vetésterület nagyobb hányadán búzát termelnek. Vetésterületének alakulásában az adott időszakban nagymértékű ingadozás figyelhető meg. Míg 1990-ben a teljes vetésterület 25,9 százalékán termesztettek búzát, addig ez az érték 1992-ben 18,0 százalék volt, amely a vizsgált időszakban a legalacsonyabb érték. 1993-ban a búza vetésterülete az előző időszakhoz képest 2,9 százalékkal emelkedett, majd az elkövetkező években folyamatosan 1997-ig folyamatosan növekedett, 1998-ban a visszaesés következtében a termelt mennyiség csaknem azonos volt az 1990-es év szintjével.

A termelés alakulása hasonlóan a vetésterület alakulásához, növekvő tendenciát mutat. A 12. táblázatban nyomon követhetjük a betakarított összes termés alakulását az 1990-1998-is terjedő időszakban.

A táblázatban nemcsak a betakarított összes termést, de a betakarított termésátlagot is feltüntettük. Azt a két gabonanövényt (búza, kukorica) mutatjuk, amelyek termelése a teljes vetésterület legnagyobb százalékán történik. A táblázat jobb oldalán pedig ugyanennek a két gabonának a termésátlag változását kísérelhetjük figyelemmel 1990-től 1998-ig.

A vizsgált időszakban a betakarított összes termés értéke a gabonafélék esetében 1993 nevezhető a mélypontnak, amikor a betakarítás mindössze 8.520 ezer tonna volt. A csúcsidezőszaknak 1991 mondható, ekkor a betakarítás 15.797 tonna. A mélyponthoz képest a betakarított összes termés a gabonafélék esetében folyamatos növekedést mutat, és 1997-re, 1993-hoz viszonyítva 5.600 tonnával emelkedett a termelés volumene, 14.121 ezer tonnát téve ki. A következő évre valamivel több, mint 1.000 ezer tonnás visszaesést regisztráltak.

12. táblázat: Betakarított összes termés (1.000 tonna)

Év	Betakarított összes termelés (1 000 tonna)			Betakarított termésátlag (kg/ha)	
	Gabonafélék	Búza	Kukorica	Búza	Kukorica
1990	12 561	6 198	4 500	5 050	3 990
1991	15 797	6 008	7 745	5 190	6 710
1992	9 981	3 453	4 405	4 070	3 650
1993	8 520	3 021	4 044	3 050	3 500
1994	11 709	4 874	4 761	4 590	3 850
1995	11 269	4 614	4 680	4 160	4 430
1996	11 308	3 910	5 989	3 280	5 610
1997	14 121	5 258	6 828	4 210	6 410
1998	13 005	4 895	6 143	4 140	5 950

Forrás: KSH

A betakarított összes gabonatermés alakulása mondhatni összhangban volt a betakarított összes búzatermés alakulásával, amely érték szintén 1993-ban érte el mélypontját, illetve a legmagasabb értékeket 1990-ben, 1991-ben jegyezték fel. 1993-ban mindössze 3.021 ezer tonnát takarítottak be, míg 1990-ben a betakarított búza mennyisége 6.198 ezer tonna. A mélyponthoz képest a betakarítás 1997-re több mint 2.200 ezer tonnával növekedett, majd 1998-ra az

5.258 ezer tonnás termés 4.895 ezer tonnára esett vissza, amely 363 ezer tonnás csökkenéssel egyenlő.

A termésátlagok esetében erőteljes ingadozás figyelhető meg. Az összes gabonaféle, így a búza esetében a termésátlag legalacsonyabb szintjét 1993-ban érte el, amikor a gabonafélék tekintetében ez az érték 3.090 kilogramm, a búza tekintetében 3.050 kilogramm volt hektáronként. A termésátlag mind a két csoportban 1991-ben volt a legmagasabb, hiszen a gabonaféléknél 5.520 kg/ha, a búza esetében 5.190 kg/ha mennyiséget jegyeztek fel.

A betakarított összes termés, illetve a termésátlagok vizsgálatakor megfigyelt legalacsonyabb értékek két okkal magyarázhatók: az egyik ok az időjárás, míg a másik a vetésterület változása.

8.3. A gabonavertikum szereplői

Magyarországon 1989-ig a gabonakereskedelmet az állam irányította és ellenőrizte a Gabona Trösztön keresztül. Az országban 19 megyei tröszti vállalaton keresztül menedzselte a gabonatermeléssel és feldolgozással foglalkozó állami vállalatokat.

A megyei vállalatoknak kevés beleszólása volt a termelésbe. A befektetési- és hitelkérdésekért, illetve a külkereskedelmi stratégia kialakításáért a gabonaszövetségek voltak felelősek.

A tröszti vállalatoknak az állam által szerződésben meghatározott áron fel kellett vásárolniuk az összes eladásra kínált gabonát, amelyeket saját malmaikban feldolgoztak vagy mezőgazdasági külkereskedelmi vállalatok segítségével értékesítettek. A Gabona Tröszt felelős volt a teljes gabonatermelésért, felvásárlásért, feldolgozásért és értékesítési tevékenységért.

A politikai és gazdasági változásoknak köszönhetően a gabonapiac is megváltozott. A központi szabályozást teljesen eltörölték, a tröszti vállalatok önállósodtak, és a piacokat liberalizálták. A gabonaforgalmazásban a piaci elemek megjelenése 1989-90-re tehető. Bevezették a szabad árakat, a külkereskedelmi jogot kiterjesztették, beindult a tőzsde, az állami kereskedelmi vállalatok kenyérgabona felvásárlási kötelezettségét 1991-ben eltörölték.

A hazai és nemzetközi kereskedelmi monopóliumok megszüntetésével a verseny erőteljesebb lett a kereskedelmi és feldolgozó vállalatok között. A megyei gabonaszövetkezeteket privatizálták. Ennek eredményeként mára a gabonapiacot teljesen a szabad verseny jellemzi.

A gabonavertikumon felépítését a felhasználási célok határozzák meg az egyes termékpályákon belül. A különböző termékpályák közös vonásait Borszéki

(1992) által készített tanulmányból ismerhetjük, amelyek mind a mai napig érvényesnek tekinthetők:

- sokszereplős kínálati oldal,
- kényszerpályás értékesítés,
- verseny hiánya,
- keresleti oldal monopolisztikus vonásokat mutat.

Magyarországon a Gabona Terméktanácsnak 15.900 tagja van. A tagok alig 2 százaléka (301 fő) feldolgozó, vagy kereskedő, 98 százalékuk (15.599 fő) termelő.¹⁰ A termelők megoszlása a vetésterület nagysága szerinti a következőképpen néz ki: Húsz hektár vagy az alatti területet művel a termelők 70 százaléka, 21 és 50 hektár közötti területen 14 százalékuk gazdálkodik, és mindössze 5 százalék azoknak a száma, akik 501 hektár feletti területen vetnek gabonát. Az adatokból kitűnik, hogy Magyarországon a gabonatermelés főleg apró birtokokon történik. (13. táblázat) A malomiparban, 1996-ban közel 350 szervezet működött 1996-ban (Mohácsi, 1996), ez a szám 1999-re 60 százalékkal csökkent, és mindössze 135 malom maradt működőképes.(Avar 2000)

13. táblázat: A termelők megoszlása a vetésterület nagysága szerint (fő)

ha	fő
1-20	10.987
21-50	2.154
51-100	790
101-200	429
201-500	451
501 felett	797
összesen	15.599

Forrás: Avar (2000)

8.4. Közraktárak a gabonapiacon¹¹

A közraktárak funkciójából adódóan segítséget nyújthat a kereskedelem lebonyolításához, hiszen a közraktári tárolás jelentősen hozzájárulhat a tárolás költségeinek csökkentéséhez.

¹⁰ Országos Gabona Terméktanács tagjai 1999. október 14-i állapot szerint. Forrás: Avar L (2000): Biztos pont a gabona, Magyar Mezőgazdaság, 55. évfolyam, május 3.

¹¹ Magyarországon a közraktározásról szóló 1996. évi XLVIII. törvényt 1996 augusztus 10-én lépett hatályba, miután május 21-én a Parlament elfogadta.

További előnye, hogy a gabonát nem kell azonnal nyomott áron értékesíteni, hanem a piaci árak alakulásának függvényében adható el a termék. A közraktárban elhelyezett áru segítségével fedezett hitelt lehet felvenni finanszírozási gondok enyhítésére.

Amikor a közraktárak szerepét vizsgáljuk a magyar gabonapiacon, illetve összefüggést keresünk a jóléti hatásokkal, meg kell jegyeznünk, hogy a közraktárak nem alkalmasak a gazdaságban nekik szánt katalizátor szerep betöltésére, amit a fejletlen piaci helyzettel, a jelenlegi törvényekkel, valamint a termelők ismerethiányával magyarázhatunk.

A termelők haszonmaximalizálásuk érdekében nem használják ezeket a közraktárakat azért, hogy a piaci árak változásának függvényében a legjobb időpontban tudják értékesíteni áruikat. A jelenlegi helyzetben a közraktárak adta lehetőséggel a felvásárlók, illetve a kereskedők élnek, amelynek segítségével piacra lépésükkel az árakat befolyásolják, vagy az árfolyamváltozásokat kihasználva értékesítik áruikat.

Magyarországon a gabonaszektorban, a közraktározás feltételei¹² miatt mindössze három közraktár működik. Ezek is általános közraktárak. A monopolizált

¹² Közraktárak létrehozása 500 millió forintos alaptőkével történhet és csak részvénytársasági formában működhet. A részvények mindegyike névre szóló. A közraktári tevékenységet az ipari és kereskedelmi miniszter és az Állami és Bankfelügyelet együttes engedélye, illetve egyetértése után lehet megkezdeni.

közraktárpiac következtében a piaci mechanizmusok az állami korlátozások ellenére sem érvényesülhetnek. Az országban a közraktározási ügyletek 90 százalékát a művi raktározás teszi ki, amelynek nagy előnye, hogy mozgatási és szállítási költségek nem jelentkeznek, hátránya viszont az áruval való visszaélés lehetősége.

A termelők támogatásának egyik fontos eleme lehet a termelők részvétele a közvetítési és értékesítési folyamatban. A termelőknek mind nagyobb számban kellene részt vennie a közraktározásba, ezzel segítve őket a finanszírozási nehézségek áthidalásában, az áringadozások kockázatainak kivédésében, valamint a piaci ár-megkülönböztetés által elérhető jövedelem növelésében.¹³

8.5. GATT Megállapodás vállalásai

A kereskedelmi világszervezettel folytatott tárgyalások befejezéseként Magyarország 1994. április 15-én Marrakesh-ben aláírta GATT Uruguay Fordulót lezáró multilaterális egyezményt. Ez a megállapodás tartalmazta a magyar búza exporttámogatására vonatkozó vállalásokat is. A kötelezettségeknek hazánk azonban kezdettől fogva nem tudott eleget tenni, mivel a tárgyalásokon a keretszámokat a mezőgazdasági minisztérium hibásan adta meg.

¹³ A közraktárak jövőbeni szerepéről lásd részletesebben: Szőke Gy.(1998) A közraktárak lehetséges szerepe a magyar gabonapiaci politikában, Agrárgazdasági Tanulmányok 10. szám AKII, Budapest

A kerethatárok folyamatos túllépése miatt a legnagyobb búzaexportőrök, mint az Egyesült Államok, Ausztrália, Argentína, vagy Új-Zéland hivatalos vitarendezési eljárást kezdeményezett, amelynek eredménye, hogy Magyarország 1998. január 1-től 2002 január 1-ig felmentést kapott az eredeti kötelezettségekhez képest. Az eredeti, illetve a derogáció által Magyarország számára biztosított, a búzaexport-támogatására fordítható összegeket az 14. táblázatban foglaltuk össze.

14. táblázat: Búzaexport-támogatásra fordítható összegek Magyarországon (ezer Ft)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Eredeti vállalás	1.931.000	1.808.000	1.685.000	1.561.000	1.438.000	1.315.000
Derogáció	-	-	4.239.270	3.929.052	3.618.864	3.308.675

Forrás: GATT Secretariat, Külkereskedelmi Tájékoztató

A búzaexport támogatására fordítható összeg az adott időszakban folyamatos csökkenést mutat. A megállapodás értelmében a támogatásra fordítható keret az 1995-ös 1.931.000 ezer forintról 2000-re 33 százalékkal csökken, amely 1.315.000 ezer forintot jelent. A felmentés által biztosított keretszámok 1997-től kezdve csökkenő értéke figyelhető meg, a támogatásra fordítható összeg 2000-re

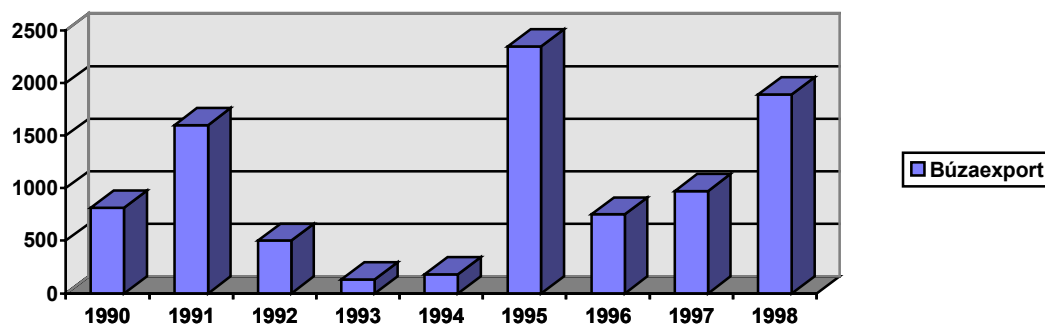
a kezdeti időszakhoz képest 22 százalékkal mérséklődik. Az eredeti vállalatokhoz képest a felmentés által Magyarország 1999-2000 között 2,5-szörös támogatást fizethetett ki a búza kivitelére, de mint az az 5. fejezetből már kiderült, hazánk ezeknek az új kötelezettségeknek sem tudott maradéktalanul eleget tenni.

8.6. A búzaexport alakulása 1990-1998 között

A magyar mezőgazdaságon belül a gabonatermelés a legmeghatározóbb. A művelésre alkalmas területek közel felén gabonatermelés folyik. Hazánk tradicionálisan nagy mennyiségben exportál gabonát, illetve gabonaörleményeket.

A magyarországi búza exportjának alakulása az adott időszakban igen változatos képet mutat. Ezt az ingadozást láthatjuk a 12. ábrán.

12. ábra: A magyar búza exportjának alakulása 1990-1998 között (1000 tonna)

Forrás: World Grain Statistics

A magyar búza kivitelének alakulása az adott időszakban jelentős ingadozást mutat, amit 12. ábrán kísérhetünk figyelemmel. A vizsgált időszakban Magyarország a legtöbb búzát 1991-ben, 1995-ben, 1998-ban értékesítette külföldön. Ezek közül kiemelkedően magas volt 1995. év exportja, amikor az ország 2.352 ezer tonna búzát helyezett el külföldön. A legalacsonyabb exportált mennyiséget 1993-ban rögzítették, ekkor a kivitel volumene mindössze 131 ezer tonnát tett ki, amely az 1995-ös exporténak mindössze 5,6 százaléka. A kezdeti év 813 ezer tonnás exportja után 1991-ben az előző évhez képest 97 százalékos növekedés következett, majd 1992-ben és 1993-ban a búzaexport csökkent. Az 1993-as időszaki mélypontot követően a búza kivitele ismét növekedést mutat, és 1995-ben eléri a legmagasabb mennyiséget. A rekordmennyiségű 1995-ös export után 1996-ban 70 százalékos visszaesés történt, de 1997-ben és 1998-ban 1996-hoz képest a búzaexport 30 százalékkal, illetve 152 százalékkal nőtt. 1998-ban a 1.894 ezer tonnát értékesített Magyarország külföldön.

A kilencvenes évek elején az Európai Unióba irányuló búzaexport aránya a teljes búzaexporton belül jelentéktelen, amit az Európai Unióban alkalmazott piacvédelmi intézkedéssel, a magas lefölözéssel magyarázhatunk. Ezt oldotta fel az EU és Magyarország között létrejött Társulási Megállapodás.

A balkáni térségbe a búzakivitel a kilencvenes évek elején jelentős volt, ám a balkáni háború miatt a magyar kivitel erőteljesen visszaesett. A háború befejezését követően a búzaexport nőtt, illetve helyzete stabilizálódott a térségben.

15. táblázat: A magyar búzaexport megoszlása a legfontosabb régiók között (%)

Régiók	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Kiemelt EU országok	1,4	0,2	0,0	35,1	12,6	14,0	20,2	35,1
Kiemelt balkáni országok	38,4	14,7	2,6	3,1	9,2	22,9	29,4	13,1
Kiemelt közel-keleti és észak-afrikai országok	48,8	0,0	0,1	1,3	17,5	12,3	4,4	17,2

Kiemelt európai FÁK országok	0,0	73,8	0,2	9,8	18,3	11,1	3,7	0,0
Kiemelt távol-keleti országok	0,0	8,2	84,2	48,9	16,9	0,0	0,0	0,0
Kiemelt dél-európai országok	10,9	2,6	12,9	0,0	10,9	12,8	17,7	10,8
CEFTA északi országai	0,1	0,0	0,0	0,0	2,8	11,1	3,9	17,6
Kiemelt országok összesen	96,6	99,4	100	98,2	88,2	84,1	79,2	93,8
Összes búzaexport	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: Czeglédi (2000)

A közel-keleti és észak-afrikai régióban az amerikai és az európai uniós versenytársakkal kell megküzdenie a magyar exportnak. A magas piacra jutási költségek miatt azokban az években, amikor más piacokon lehetett értékesíteni a búzát, ezekbe a térségekbe nagyon kevés magyar búza jelent meg. Hasonlóan magas a piacra jutás költsége a távol-keleti országokba is, de a kialakult nemzetközi környezet miatt 1993-ban és 1994-ben a búza exportja Üzbegisztánba, Afganisztánba és Indonéziába is megélénkült. Hosszabb távon azonban ezeken a piacokon jelen lévő versenytársak miatt nem remélhető a magyar búza piaci helyzetének stabilitása.

A dél-európai régióban a legfontosabb célországot Románia jelenti, hiszen ebben az országba, főleg Erdélyben a piacra jutási költségek nagyon alacsonyak. A CEFTA országokba, Lengyelországba és Szlovákiába irányuló búzaexport 1995 után élénkült meg, amikor az európai vámkedvezmény életbe lépett. Mindennek ellenére hatalmas gondot jelent a Lengyelországban alkalmazott igen erős gabona protekcionizmus.

8.7. A magyar búza támogatása

A búzatermelés meghatározó szerepet játszik a magyar mezőgazdaságban. A búzatermelés eredményei, illetve problémái nagymértékben befolyásolják az ágazat egyéb területeit. Az időjárás, az alkalmazott technológia, az intenzív művelési módok, mind hatást gyakorolnak az elérhető termés hozamra és ezen keresztül a búza árára. Természetesen nemcsak a hazai, hanem a világpiaci környezet is jelentős szerepet játszik a búza árának alakulásában.

Magyarországon 1993-ig nem támogatták a búzaexportot, de az exportengedélyezési rendszer továbbra is fennmaradt, amelynek alapja a becsült termelés volt. 1993-tól azonban hazánkban áttértek az automatikus engedélyezési rendszerre, amellyel lebontották a búza külpiaci értékesítése elé állított adminisztrációs akadályokat. A kereskedelem szabaddá vált, így lehetőség nyílt

arra, hogy a magyar búzát a magasabb világpiaci áron értékesítsék a termelők, illetve kereskedők.

Az exporttámogatás bevezetése után az engedélyezési rendszer nem változott, továbbra is automatikus maradt. A búzát exportálni szándékozó csak bejelentési kötelezettséggel tartozott az illetékes minisztériumnak és ezek után megkapta az engedélyt. Ennek következtében a búza exportja erőteljesen növekedett, ami a hazai árak – világpiaci árak fölé történő - emelkedését eredményezte.

A világpiaci árak növekedésének köszönhetően 1995 végén a magyar kormányzat megszüntette a búza exportjának támogatását és ezzel egyidőben megtiltotta a búza külpiaci értékesítését.

A kormányzat ezek után azt az utat választott, hogy export-engedélyeket adott a termelőknek igénybejelentés alapján. Ennek a rendszernek a következménye azonban az lett, hogy mindenki benyújtotta igényét így az egy hektárra vetített exportengedély igen alacsony mennyiséget eredményezett (0,7tonna/ha). Kialakult továbbá egy mesterséges piac, ahol ezen engedélyekkel kereskedtek a piaci szereplők. A minimál mennyiség bevezetésével ezer tonnánál kisebb volumenre exportengedélyt nem adott ki az illetékes minisztérium. Így kistermelők önállóan képtelenek voltak ilyen engedélyért folyamodni. (Rieger,1996)

Az előbb leírtakból következik, hogy egy kiszámíthatatlan agrárkormányzati döntési mechanizmusnak az alábbi következményei lehetnek:

- a belföldi árak emelkedése,
- a fogyasztói terhek növekedése,
- áruhiány,
- a külpiazi kapcsolatok szétzilálása,
- jövedelem elosztás torzulása,
- spekulációs piacok kialakulása.

9. A búzaexport-támogatás jóléti hatása Magyarországon

A klasszikus jóléti elemzések a kereslet és a kínálat változásának kapcsolatán keresztül, illetve ezek vizsgálatával adnak választ a gazdaságban a fogyasztók, adófizetők, termelők és a társadalom által, a gazdaságpolitika változásnak következtében elérhető nyereség, vagy veszteség mértékéről. Az elemzés lényege, hogy választ adjon arra a kérdésre, hogy az erőforrásokat megfelelően osztják-e el az adott gazdaságban, illetve szükség van-e a piaci folyamatokba történő

beavatkozásra. A módszer lehetővé teszi, hogy a piaci kudarcokból, a kormányzati beavatkozásokból eredő nyereség, valamint veszteség pontos mértékét meghatározzuk.

Az állam piaci folyamatokba történő beavatkozásának számos oka és következménye lehet. A kormányzati beavatkozások olyan célokat szolgálhatnak, mint a közjavak elosztása vagy a monopóliumok megszüntetése. Ezeken túl azonban számolni kell az intervenció nemzeti jövedelmet csökkentő hatásával, hiányosságaival is akkor, amikor pl. korlátozzák az exportot, vagy exporttámogatást nyújtanak.

9.1. A modell elméleti kerete

A magyar búzaexport-támogatás jóléti hatásának vizsgálatakor nézzük meg először a búza világpiaci árának viszonyát a magyar belpiaci árhoz. A búza világpiaci ára általában magasabb, mint a belpiaci ára, így a búzaexport támogatása hatással lehet a belföldi termelésre, fogyasztásra és kereskedelemre egyaránt. Az előbbi fejezetekből láthattuk, hogy az exporttámogatás hogyan befolyásolja a termelést, fogyasztást és a kereskedelmet. Abban az esetben tehát,

ha az ország exporttámogatást nyújt a búza kivitelére, a fogyasztás csökkenhet, a termelés, illetve a búzakivitel növekedhet. Ezzel egyidőben az állami kiadások is változhatnak.

A modellünket a 13. ábra mutatja, amelyben az iparági keresleti függvényt D , a kínálati függvényt S jelzi. Az egyensúlyi ár, p_d D és S metszéspontjánál alakul ki. A keresleti függvény nem más, mint egy határbevételi függvény, hiszen az újabb kibocsátásokkal elérhető jövedelmet reprezentálja. A görbe alatti terület egyenlő lesz a teljes bevétellel.

A termelés határkölség görbáját a kínálati függvény jeleníti meg, mivel a görbe egy-egy újabb termék kibocsátásának költségét fejezi ki. A teljes költség az S görbe alatti területtel egyenlő.

A kereslet és kínálat, illetve a bevételek és kiadások ismeretében határozható meg a nettó bevétel. Az egyensúlyi ár szintjéig a nettó bevétel negatív értéket mutat, mivel a határkölség meghaladja a határbevételt.

A keresleti görbén jobbra haladva az árak folyamatos csökkenése figyelhető meg, hiszen újabb termékek vásárlásával a fogyasztó megelégedettsége csökken.

Amennyiben a termelő racionálisan viselkedik és újabb kibocsátásának költségeit az árak fedezik, abban az esetben a kínálati görbe mentén fog termelni.

Tökéletes versenypiac esetében az egyensúlyi ár a kereslet és kínálati görbe metszéspontjánál alakul ki. Tökéletes versenypiacnál az erőforrások allokációjának eredményeként maximalizálható a nettó bevétel, a társadalmi nyereség, amely pedig nem más, mint a nemzeti jövedelem.

A nettó társadalmi nyereség a fogyasztói és termelői többlet összegéből adódik, amelynek meghatározására a gazdaságpolitikai elemzésekre kiválóan alkalmas jóléti közgazdaságtant használjuk. A módszer nemcsak arra jó, hogy kiszámítsuk a szükségtelen kibocsátásból származó társadalmi költségeket, de arra is alkalmazható, hogy meghatározzuk erőforrások nem megfelelő allokációjából, az adminisztrációból, illetve politikai döntésekből származó következményeket.

A kutatáshoz használt modell elméleti hátterét egy közgazdasági általános parciális egyensúlyi modell adja.(13. ábra)

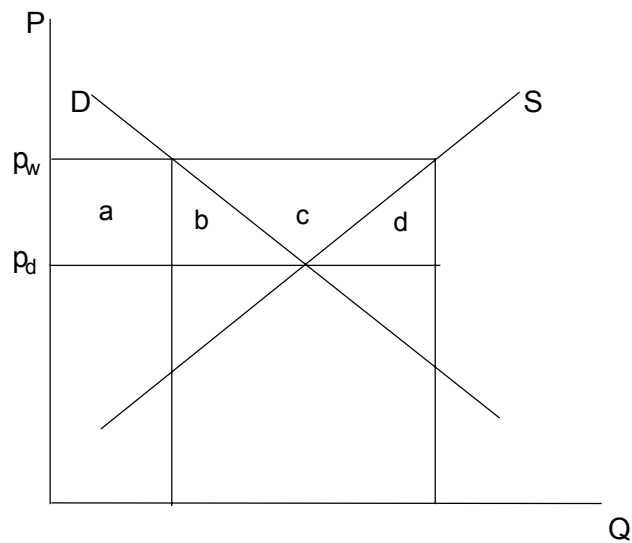
Az ábrán a fogyasztói többlet: $-a-b$, termelői többlet : $a+b+c$, adófizetők költségei $b+c+d$, nettó jóléti veszteség $-b-d$ területtel egyenlő.

A kutatás során három lehetséges esetet vizsgálhatunk. Az első eset azt a helyzetet modellezi, amelyben a belpiaci ár alacsonyabb, mint a világpiaci ár és a kormányzat nem ad exporttámogatást. Ebben az esetben azzal a feltételezéssel élünk, hogy a hazai felvásárlási ár kifejezi a belpiaci egyensúlyt.

A második szituáció azt az állapotot modellezi, amikor a belpiaci egyensúlyi ár alacsonyabb a világpiaci árnál, a kormányzat exporttámogatást nyújt, amivel a hazai árakat a világpiaci árszint fölé emeli. Ezt kétféleképpen teheti meg: a) a kormányzat úgy támogatja az exportot, hogy a belpiaci ár megnő ugyan, de a támogatással növelt ár még mindig világpiaci ár alatt marad, b) a kormányzati exporttámogatások következtében a hazai árak a világpiaci árak fölé emelkednek.

A harmadik esetnek az alapját az a helyzet adja, amelyben a világpiaci árak szintje alacsonyabb, mint a belpiaci egyensúlyi árszint. Ebben a szituációban az állami beavatkozástól függően két lehetséges változat képzelhető el: a) a támogatás mértékének következtében az ország importőr marad ugyan, de az importja csökken, b) a támogatás olyan mértékű, hogy az ország importőr országból exportőr országgá válik.

13. ábra: Jóléti hatás Magyarországon

A magyar búzaexport-támogatás jóléti hatásának vizsgálatakor a harmadik esetet a belföldi felvásárlási árak és a világpiaci árak alakulásának ismeretében figyelmen kívül hagyhatjuk, hiszen a belpiaci egyensúlyt jelentő felvásárlási árak a vizsgált időszakban a világpiaci árszint alatt maradnak.

Az első és a második eset az, amit tanulmányoznunk kell, mivel - a világpiaci és felvásárlási árakat szem előtt tartva - Magyarországon 1990-1993 között nem támogatták a búzaexportot, 1995-től kezdve pedig a WTO Megállapodás által adott támogatási összegek az irányadók, amely támogatásokkal a hazai árak nem haladták meg a búza világpiaci árának szintjét.

9.2. Modellszámítások

Mielőtt a konkrét számítások elkezdenénk, ismerkedjünk meg a modellszámításnál alkalmazott feltételrendszerrel.

A számításainknál a búzaexport-támogatására a WTO nemzetközi egyezményben foglalt keretszámokat vesszük alapul, mivel e szerződésben meghatározott összegek fordíthatók maximálisan a magyar búza exportjának támogatására. Feltételezzük, hogy a kormányzat a nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségeinek eleget tesz, illetve az megállapodásban előírt összeget teljes egészében felhasználja a kivitel támogatására.

A számítások során a további feltételezésekkel élünk:

1. a felvásárlási ár kifejezi a belpiaci egyensúlyt,
2. a kereslet és a kínálat 1990-1998 között konstans,

3. a kínálati görbe lineáris,
4. a összes exportált búzát azonos arányú támogatásban részesítették,
5. minden exporttámogatást a termelők kapnak.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a feltételrendszer esetében törekedtünk az egyszerűsége, és amikor - az esetleg sokak számára vitatható - termelői támogatásra vonatkozó kijelentésünket tettük, akkor mindössze azon állami politikai akaratra gondoltunk, amely pl. a nemzeti agrárprogramban is megtalálható. Egy olyan helyzetet modelleztünk, amely szabadpiaci környezetben, a nemzetközi szerződésben meghatározott kötelezettségeknek, illetve az agrárpolitikai elgondolásoknak is eleget tesz.

A számítások elvégzéséhez szükségünk van a búza belpiaci kínálati függvényére. A függvény konstans tagját, valamint a kínálati függvény árrugalmasságának értékét Mészáros et al. (2000) által végzett kutatásokból ismerjük, a szükséges adatokat [konstans (223,45), hosszú távú árelaszticitás (0,796)] az általa készített tanulmányból kölcsönözzük.

A nettó társadalmi jólét meghatározásához szükségünk van továbbá a kereslet árrugalmasságára. Mivel ezt magyar tanulmányokban nem találtuk, ezért 1987-ben Abbott és szerzőtársai által készített „Targeted Agricultural Export Subsidies and Social Welfare” című munkájából vesszük át, ahol számszerűsítették Kelet-

Európára vonatkozóan a búza kereslet árrugalmasságának értékét, amely -0,25. Ezt a számot érvényesnek tartjuk hazánkra is.

Az előbbiekből tudjuk, hogy a búza külföldön való értékesítésére 1993-ig a magyar kormány nem fizetett támogatást, 1994-es adatok nem hozzáférhetőek, ezért az alábbi táblázatban az 1995-től 1998-ig terjedő időszakot tüntetjük fel.

16. táblázat: A búzaexport-támogatás jóléti hatása (ezer USD)

Év	Fogyasztói többlet	Termelői többlet	Adófizetők	Nettó jóléti hatás
1995	-742	780	-77	-39
1996	-3112	3312	-400	-200
1997	-3300	3744	-888	-444
1998	-895	970	-160	-85

Forrás: A szerző saját számításai

A 16. táblázat azt mutatja, hogy a termelőknek kifizetett búzaexport-támogatásának hatása a társadalmi jólét vonatkozásában igen változó, mivel a vizsgált években igen eltérő belpiaci árakkal, támogatási összegekkel

számolhatunk. A társadalom a legnagyobb veszteséget 1997-ben könyvelheti el, amikor a búza támogatása a legmagasabb volt (24 dollár/tonna) annak ellenére, hogy a világpiaci árak jóval meghaladták a belpiaci árakat. A legkisebb mértékű támogatást a termelők 1995-ben kapták, ami 6,5 dollárt jelentett tonnánként az exportált búza után. Ebben az évben a búza világpiaci ára 128 dollárral haladta meg a belpiaci árat, a termelők mégis támogatást kaptak.

A modell alapján azt mondhatjuk, hogy a támogatás haszonélvezői a termelők, hiszen ők minden évben nyertek az exporttámogatással. A termelői többlet 1997-ben volt a legmagasabb, 3.744 ezer dollár, a legalacsonyabb értéket a termelői többletre vonatkozóan 1995 jelentette, amikor a többlet nagysága 780 ezer dollár.

A fogyasztók azonban minden évben veszteséget szenvedtek el a búzaexport-támogatás következtében. A veszteség 1997-ben volt a legnagyobb 3.300 ezer dollár, és 1995-ben szenvedték el a legkisebb veszteséget, amely 742 ezer dollárt jelentett.

Az adófizetők költségeinek alakulása hasonló tendenciát mutat a termelői többlet alakulásával az egyes években. Az exporttámogatások által generált költség

1997-ben volt a legmagasabb, és 1995-ben volt a legalacsonyabb. Az adófizetők terhe 1997-ben 888 ezer dollár, 1995-ben 77 ezer dollár volt.

Vizsgáljuk meg, hogyan változik a nettó társadalmi veszteség, ha változik a kereslet árrugalmassága. Abbott és szerzőtársainak kutatása alapján az egyes országokra vonatkozó árrugalmassági értékek közül a két szélső értéket választottuk ki (-0,1, illetve -0,4).

17. táblázat: A búzaexport-támogatás jóléti hatása különböző árrugalmasságok mellett (ezer USD)

Év	-0,1				-0,4			
	Fogyasztói többlet	Termelői többlet	Adófizetők	Nettó jóléti hatás	Fogyasztói többlet	Termelői többlet	Adófizetők	Nettó jóléti hatás
1995	-745	780	-70	-35	-738	780	-84	-42
1996	-3136	3312	-352	-176	-3088	3312	-448	-224
1997	-3348	3744	-792	-396	-3276	3744	-468	0
1998	-905	970	-140	-75	-885	970	-180	-95

Forrás: A szerző saját számításai

Amikor az árrugalmasság abszolút értékben kisebb, mint 0,25, akkor a nettó társadalmi veszteség minden évben kevesebb, amikor nagyobb –1997 kivételével

- minden évben több. A kereslet ár rugalmasságának változásával a fogyasztói többlet értékei, valamint az adófizetők terhei is módosultak. A -0,1-es értéknél fogyasztói többlet csökkent, viszont az adófizetők terhei mérséklődtek. Ellentétesen alakul a helyzet -0,4-es értéknél, amikor a fogyasztói többlet és az adófizetők kiadásai egyaránt növekedtek.

9.3. Modellel kapcsolatos megjegyzések

A magyarországi mezőgazdasági exporttámogatásokkal kapcsolatban felmerülő visszatérő kritika, hogy a mezőgazdasági támogatásokkal általában megcélzott réteghez, tehát a termelőkhöz a támogatás csak töredéke jut el. A támogatások túlnyomó része a vertikális csatorna más szereplőihöz, főleg a kereskedőkhöz kerül. Abban az esetben ugyanis, ha a vertikális csatorna szereplői közötti piacokon mindenhol a klasszikus értelemben vett verseny zajlik, ahol mindenki árelfogadó, a támogatások kis természetes veszteség mellett eljutnak a termelőkhöz.

Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy fenti modellünkkel egy olyan állapotot szimuláltunk, amelyben tökéletesen versenyző piacot feltételezünk a búzavertikum egyes piacain, illetve a kormányzati akarat teljesülését, amely szerint a támogatásokkal a termelőket kell segíteni, érvényesnek tekintettük.

Természetesen a termelők nem minden esetben közvetlen haszonélvezői a támogatásoknak, mivel az export lebonyolítását nem ők, hanem a kereskedők végzik. A termelők exportértékesítésből való kimaradásának számos oka lehet, mint például a piaci ismeretek, a megfelelő eszközök, vagy szakemberek hiánya.

Udovecz és szerzőtársai (1995) munkájából, amit 15 termék vertikális költség-árszerkezetének vizsgálatára alapoztak kiderül, hogy a jövedelem aránytalan élvezője minden esetben a forgalmazó, mivel a jövedelmekből és a költségekből való részesedés különbsége meghaladta a 20%-ot.¹⁴

Vizsgálataiknál a költségekből való részesedés függvényében a vertikumban képződött összes jövedelem elosztását tekintették alapnak a termelők, feldolgozók és kereskedők között. A vizsgált termékek közül hét termékpálya esetében tapasztalták az aránytalan jövedelemelosztást a vertikum szereplői között.

Gorton és szerzőtársainak (1999) kutatása a Közép- és Kelet-Európai országokban az élelmiszervertikum szereplőihöz juttatott pénzügyi támogatásokat, illetve ezek torzulásait vizsgálta. A transzferek mérésének módszere a termelői támogatás (PSE-Producer Subsidy Equivalent) és a fogyasztói támogatás (CSE-Consumer

Subsidy Equivalent) számításán alapszik az élelmiszerlánc egyes fázisaiban (termelő - elsődleges feldolgozó - másodlagos feldolgozó - kiskereskedő - fogyasztó).

A kutatás eredményének összevont értékeiből kiderül, hogy Magyarországon 1996-ban a termelőket megadóztatták, és a termelők jobban jártak volna, ha támogatások nélkül, a világpiaci árak mellett folytatták volna termelésüket. Az eredményekből kitűnik, hogy a támogatások főleg a közvetítőket hozták jobb helyzetbe, míg a fogyasztók fizették meg a feldolgozók és a kereskedők által realizált nyereségeket, hiszen az összevont CSE értéke 1996-ban -37.

18. táblázat: Aggregált százalékos PSE az öt legfontosabb termékpályán

	PSE 1996
Termelő	-1
Feldolgozó	26
Kereskedő	59
Fogyasztó CSE(!)	-37

Forrás: Gorton et al. (1999)

¹⁴ A szerzők a verseny torzulásának tekintik, ha a vertikumszintű jövedelemből és költségből való részesedés aránya meghaladja a 20% pontos különbséget.

A tanulmányban a tej, sertés, marha csirke mellett vizsgálták a búza termékpályát is. A számítások eredménye azt mutatja, hogy a búzatermelők, feldolgozók és a fogyasztók egyaránt veszteségeket szenvedtek el a támogatások által. A transzferek nyertesei 1997-ben egyértelműen a kereskedők, hiszen a PSE értéke 8.

19. táblázat: Százalékos PSE-k a búza termékpályán Magyarországon

	1996	1997
termelői szint	-3	-14
feldolgozói szint	-11	-23
kereskedői szint	0	8
fogyasztói szint CSE(!)	-28	-28

Forrás: Gorton et al. (1999)

A modell azon feltételezését, amely szerint az exporttámogatás a termelőkhez kerül, az 1998-ban a takarmánybúzára, valamint malmi és euro minőségű búzára biztosított támogatások sem támasztják alá, hiszen a támogatási összegek nagyobb részben kereskedőkhöz jutottak el.

A szakminisztérium rendeletei alapján¹⁵ a takarmánybúza kivitelének támogatásából 50 vállalkozás részesült. A vállalkozások 98 százaléka volt jogi személyiségű társaság. A jogi személyiségű társaságon belül 2 szövetkezet, 34 korlátolt felelősségű társaság és 12 részvénytársaság volt. A támogatásokból egy betéti társaság, illetve egy közhasznú társaság is részesült.

A malmi, valamint euro minőségű búzára fordított szubvenció kedvezményezettje 44 vállalkozás volt 1998-ban. A vállalkozások 20 százaléka (9) volt részvénytársaság, 66 százaléka (29) korlátolt felelősségű társaság, 7 százaléka betéti társaság, 2 százaléka (1) szövetkezet, és ketten (4%) mint egyéni vállalkozók részesültek a támogatásból.

1998-ban összesen 233.587 tonna támogatott takarmánybúza került kiszállításra, amelyre az illetékes minisztérium 350.381 ezer forintot fordított. A malmi, valamint euro búzára fizetett exporttámogatás 235.791 ezer forint volt, amely 146.116 tonna búza kiszállításának felelt meg. (20. táblázat)

¹⁵ 24/1998 (IV.17) FM rendelet, 51/1998 (VI.26) FM rendelet, 13/1998 (VIII.28) FVM rendelet

20. táblázat: Búzaexport-támogatások, 1998

Takarmánybúza

Rt		Kft		Bt		Szövetkezet		Kht	
t	eFt	t	eFt	t	eFt	t	eFt	t	eFt
46.080	69.120	176.664	264.996	5.880	8.821	4.345	6.528	616	925

Malmi, valamint Euro minőségű búza

Rt		Kft		Bt		Szövetkezet		Egyéni vállalkozó	
t	eFt	t	eFt	t	eFt	t	eFt	t	eFt
29.368	46.330	102.474	162.466	13.118	24.684	219	439	935	1.871

Forrás: Az Agrárintervenció Központ adatai alapján a szerző saját számítása

A takarmány és malmi valamint euro minőségű búza exportált mennyisége összesen 379.703 tonna, erre a mennyiségre kifizetett támogatás 586.172 ezer forint. Az összes kifizetett támogatás 97 százalékát (571.521 ezer Ft) 19 vállalkozás kapta, amely az exportált mennyiség 98 százalékát helyezte el külföldön. Ezen vállalkozások között 1 betéti társaság, 7 részvénytársaság és 11 korlátolt felelősségű társaság szerepel.

A vállalkozások tevékenységi körét illetően a következők mondhatóak el: A vállalkozások 68 százaléka nem foglalkozik termeléssel, kizárólag kereskedelmi tevékenységet folytatnak. Ők a kétféle termékre összesen kifizetett támogatási érték 40 százalékát (228.862 ezer Ft) kapták 1998-ban.¹⁶

21. táblázat: A kereskedők részesedése az exporttámogatásból 1998-ban
Takarmánybúza és malmi, valamint euro minőségű búza

Rt		Kft		Bt	
tonna	eFt	tonna	eFt	tonna	eFt
256.100	393.568	110.084	168.175	6.358	9.778

Forrás: Az Agrárintervenciós Központ adatai alapján a szerző saját számítása

10. Zárófejezet

Egy gazdaságban az államnak igen sokrétű feladata van, amit a rendelkezésre álló adminisztratív eszközökkel kell megoldania. Többek között meg kell teremtenie a piaci működés jogi kereteit, ahol szükséges a piaci tökéletlenségeket korrigálnia kell, gondoskodnia kell a közjavakról, támogatnia, illetve erősítenie kell a gazdasági hatékonyságot.

Az állam részvételét a mezőgazdaságban a politika, társadalmi viszonyok és a gazdaság egyaránt befolyásolja. Öt fő okot említhetünk azonban, amelyek feltétlenül indokolhatják az állam jelenlétét az agrárágazatban: 1. a mezőgazdasági árak és jövedelmek alacsony volta, 2. árak és jövedelmek instabilitása, 3. a megfelelő mezőgazdasági kínálat kialakítása, 4. élelmiszerbiztonság, 5. a mezőgazdaság termőterületek megőrzése a jövő generáció számára.

A mezőgazdaság a nemzetgazdaság olyan kockázatos ága, amelyet előre nem számítható körülmények határoznak meg, mi több, a mezőgazdasági tevékenység olyan tőkeigényes tevékenység, amelynek megtérülési ideje lassú. Továbbá az

¹⁶ A vállalkozások tevékenységi körére vonatkozó információkat az AIK adatbázisából kaptuk.

agrárágazat négy piaci kudarcnak tekintett problémával is terhelt (jövedelemdiszparitás, mezőgazdasági termékpiacon fellépő instabilitás, mezőgazdasági piacok tökéletlensége, kutatás és fejlesztés tőkehiánya), amelyek az állami beavatkozást szükségességét támasztják alá az ágazatban.

A mezőgazdaság nemzetgazdaságon belüli jelentőségét olyan jól ismert mutatókkal lehet jellemezni, mint a mezőgazdaság hozzájárulása a bruttó nemzeti termékhez, a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya a teljes foglalkoztatottságon belül, az élelmiszerkiadások aránya a teljes kiadáshoz viszonyítva, a mezőgazdasági export-import aránya a teljes külkereskedelmen belül.

A nemzetközi kereskedelemmel növelhető egy ország reáljövedelme, illetve ezen túlmenően lehetővé válik az egyének számára nagyobb mennyiségű, szélesebb választékú termékek közötti választás alacsonyabb áron, mint amilyen nemzetközi kereskedelem nélkül kialakulna.

A szabadkereskedelemben résztvevő országok (exportőr, importőr) mindegyike jobb helyzetbe kerül a kereskedelemmel. A exportőr országban a termelő nyer, a fogyasztó veszít, míg a helyzet az importőr országban ellentétesen alakul, ami fogyasztói nyereséget, termelői veszteséget jelent.

A mezőgazdasági exportpolitika számos olyan eszközt alkalmaz, amely a célok megvalósítását szolgálja. Ezek közé tartozik az exporttámogatás is, amelyet az állam az exportőrnek az exportált mennyiség egységére fizet közvetlen támogatásként egy meghatározott országba történő szállításkor. (A támogatások lehetnek közvetettek is, amikor a szubvenciót értékesítési ügynökségnek fizetik ki.)

Az exporttámogatások célja egyrészt, hogy a belföldi és világpiaci árak közötti különbséget felszámolja, ezzel védelmezve a hazai termelőket a külföldi versenytársaktól, másrészt pedig, hogy különböző okokból ösztönözze a termékek kivitelét, valamint az áru versenyképességét erősítse.

A szubvenció eredménye a belpiaci árak növekedése, a külpiaci kínálati árak csökkenése lesz. A támogatások csökkentik az exportárakat, növelik a külpiaci értékesítésre szánt export mennyiségét. Ezeken túlmenően hatással vannak az exportőr és importőr országok bevételeire, valamint kiadásaira. Az exportőr ország kormányzati kiadásait, a termelők bevételeit növelik, a fogyasztók kiadásai a hazai kereslet árelaszticitásától függenek. Az importőr országban a termelők jövedelme csökken, a fogyasztók kiadásai nőnek, ami a kereslet

árrugalmasságától függően változhat, a kormányzat több devizát költ az importtermékekre.

A fogyasztók, termelők, illetve adófizetők terheinek, vagy jövedelmeinek változása meghatározza a társadalmi jólét alakulását. Az exporttámogatás minden esetben holtteher veszteséget jelent a társadalomban, amelynek nagysága a kereslet és a kínálat árrugalmasságának függvényében alakulhat.

Az agrárágazat Magyarországon devizaszerző szerepe és a pozitív külkereskedelmi mérlege révén - stabilizáló szerepet tölt be a nemzetgazdaságban. Ennek ellenére nem létezik világos agrár külkereskedelmi stratégia, exporttámogatási koncepció. Általános célok vannak, amelyek gyakran nem esnek egybe a piaci környezettel.

Hazánkban a mezőgazdasági támogatások közül a piacra jutási támogatások, ezen belül is az exporttámogatások aránya a legmagasabb, amelynek mértéke a teljes támogatási értékhez viszonyítva a kilencvenes években 16-61 százalék körül alakult. A kilencvenes években az exporttámogatásra fordítható összegek folyamatosan csökkentek.

A rendszerváltást követően a normatív exporttámogatás volt érvénybe hazánkban. Ezeket a támogatásokat év elején hirdették meg, és függetlenül a piac alakulásától bármikor igénybe lehetett venni. A későbbiekben azonban a normatív támogatások háttérbe szorultak és helyükbe közgazdasági szempontból több gazdasági előnyt tartalmazó, a pályázat alapján igénybe vehető exporttámogatások léptek.

A gabonaágazat, ezen belül a búzatermelés a magyar mezőgazdaságon belül meghatározó súllyal bír. Az ország területének körülbelül 60 százaléka szántó és ennek több mint felén búzát termelnek. A búza termelése azonban 1998-ra az 1990-es állapothoz képest 77 százalékra esett vissza.

Az agrárexporton belül a gabonaexport részesedése nagyon változatosan alakult 1991-től 1998-ig, a kivitel aránya 5-20 százalék között mozgott. A búzaexport volumene is tág határok között ingadozott a kilencvenes években. A mélypontot 1993 jelentette, amikor az export 131 ezer tonna volt, a legtöbb, 2.352 ezer tonna búzát 1995-ben helyezték el hazánk a külföldön.

A magyar búza a világban néhány ország által meghatározó oligopol piacon van jelen. Búzát gyakorlatilag a világ minden országában termelnek és fogyasztanak. A világ búzapiaca nagyon komplex, és mivel a búza az egyik legfontosabb

termék a gabonanövények között, különböző érdekcsoportok és politikák által meghatározott piacon lehet csak értékesíteni.

Azok az országok, amelyek a búza világtermelésének legnagyobb hányadát adják általában a legnagyobb fogyasztók is. A legfőbb termelő 1995-ben és 1998-ban Kína, egyben Kína fogyasztotta a legtöbb búzát, megelőzve Indiát, az Európai Uniót, a volt Szovjetuniót, valamint az Egyesült Államokat.

A legnagyobb búzaexportőrök az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália az EU és Argentína. Aközött, hogy valamely állam a világ legmeghatározóbb búzatermelője, illetve a világ egyik legnagyobb exportőre egyáltalán nincs kapcsolat. Magyarország részesedése a világpiacon mindössze 0,5-2,5 százalék között alakult a kilencvenes években.

A kivitel támogatását a WTO-val kötött nemzetközi megállapodás keretei között kell megvalósítani az országnak, amit hazánk sok esetben nem tud maradéktalanul teljesíteni. A búza exportjának támogatása egyébként is adhoc jelleget mutat, amelynek következtében a belföldi árak emelkedtek, a fogyasztói terhek nőttek, áruhiány alakult ki, a jövedelmek torzultak, spekulációs piacok jöttek létre a kilencvenes években.

A támogatások általában indokolatlannak tűnnek, hiszen minden esetben olyankor támogatták kisebb-nagyobb mértékben a búza külpiaci értékesítését, amikor a belpiaci árak jóval alatta maradtak a világpiaci áraknak.

Magyarországon 1993-ig nem támogatták a búza kivitelét, 1994-től kezdve 1998-ig azonban az exportált mennyiséget szubvencionálta a magyar állam.

A közgazdasági parciális egyensúlyi modell segítségével elvégzett számítások igazolni látszanak azt a feltételezést, illetve az agrárpolitika azon célját, amely szerint a támogatások haszonélvezői a termelők. Az 1995-1998 közötti időszakra elvégzett számítások értelmében a támogatások nyertesei a termelők, míg a fogyasztók, illetve az adófizetők veszteséget szenvednek el az állami kifizetések által. A támogatások az egész társadalom szempontjából szintén veszteségeket jelentenek. (A veszteség mértéke függ a kereslet árrugalmasságától.)

A legnagyobb nettó társadalmi veszteség 1997-ben mutatható ki, a legkisebb mértékű holtteher veszteség 1995-ben volt. A fogyasztók és adófizetők terhei, valamint a termelői többlet 1997-ben érte el csúcspontját, a legalacsonyabb értékeket 1995 mutatja.

A hazai gabonavertikumnak számos szereplője van. A vertikumban résztvevők 98 százaléka tartozik a termelők közé, és mindössze két százalékuk kereskedő vagy feldolgozó. A gabonavertikumon felépítését a felhasználási célok határozzák meg az egyes termékpályákon belül. A különböző termékpályákat a sokszereplős kínálati oldal, a kényszerpályás értékesítés, a verseny hiány, a keresleti oldal monopolisztikus vonása jellemzi.

Közép-Kelet Európai országaira készített vizsgálatokból kiderül, hogy a támogatások kedvezményezettjei igazából nem a termelők, hanem a kereskedők. A búza termékpályára készített nemzetközi tanulmány értelmében a termelők és feldolgozók egyaránt veszteséget könyvelhetnek el a támogatásokkal. A transzferek igazi nyertesek a kereskedők, hiszen az ő esetükben mutatható ki pozitív és a legmagasabb PSE érték.

A takarmánybúza és malmi valamint euro minőségű búza exportált mennyisége összesen 379.703 tonna 1998-ban. Erre a mennyiségre kifizetett támogatás 586.172 ezer forint. Az összes kifizetett támogatás 97 százalékát (571.521 ezer Ft) 19 vállalkozás kapta, amely az exportált mennyiség 98 százalékát helyezte el külföldön. A vállalkozások között 1 betéti társaság, 7 részvénytársaság és 11 korlátolt felelősségű társaság szerepel.

A vállalkozások tevékenységi körét illetően a következők mondhatóak el: A vállalkozások közül 68 százalék nem foglalkozik termeléssel, kizárólag kereskedelmi tevékenységet folytatnak. Ők a kétféle termékre összesen kifizetett támogatási érték 40 százalékát (228.862 ezer Ft) kapták 1998-ban.

Felhasznált irodalom

Abbott, P.C., Paarlberg, P.L., Sharples J.A. (1987) *Targeted Agricultural Export Subsidies and Social Welfare*, American Journal of Agricultural Economics, vol 69 no 4, November pp. 723-732

Ackerman, K. (1999), *U.S. Export Programs Target Weak Global Demand*, Agricultural Outlook, March AGO 259, pp. 4-5

Agricultural Policies, Markets and Trade, Monitoring and Outlook, 1991, OECD, Paris, 1991

Alston, J.M., Carter, C.A., Smith V.H.(1993), *Rationalizing Agricultural Export Subsidies*, American Journal of Agricultural Economics, vol.75, no.4, November, pp.1000-1009

Alvincz J., Borszéki É., Harza J., Tanka E. (1998), Az agrártámogatási rendszer EU és GATT-konform továbbfejlesztése (Az Agenda 2000), Agrárgazdasági tanulmányok, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest

Anania, G., Bohman, M., Carter, C. (1992), *U.S. Export Subsidies in Wheat: Strategic Trade Policy or Expensive Beggar-Thy-Neighbour Tactic?*, American Journal of Agricultural Economics, vol 74, no 3, August, pp. 535-545

Antle, J.M., Smith, V.H (eds) (1999), *The Economics of World Wheat Trade Markets*, CABI Publishing, New York

Appleyard, D.R., Field, J.A. (1998) *International Economics: Trade Theory and Policy*, Irwin/McGraw-Hill, Boston

Asby, C. (1999), *Economics of Wheat and Barely Production in Great Britain*, 1997/8, University of Cambridge

Avar L. (2000), *Biztos pont a gabona*, Magyar Mezőgazdaság, 55. évfolyam, május 3.

Barker, R., Hayami Y. (1976), *Price Support versus Input Subsidy for Food Self-Sufficiency in Developing Countries*, American Journal of Agricultural Economics vol 58, no 4, November, pp. 617-628

Barr, N. (1998), *Közgazdasági elmélet és a jóléti állam: áttekintés és ártértékelés*, Semjén András (szerk.) *A jóléti állam közgazdasági megközelítésben c.* könyvében, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület

- Barr, N. (1999), *Állami beavatkozás*, Csaba István és Tóth István György, *A jóléti állam politikai gazdaságtana* c. könyvében, Osiris Kiadó Budapest
- Berkum, S. van, Meijl, H. van (1998), *Usability of Trade Theories in Explaining Agricultural Trade*, Agricultural Research Institute (LEI-DLO), the Hague
- Boddez, G. (1982), *The Market Economy in Western European Integration: Agricultural Policy* pp. 302-319 in Day, R.H. (ed) *Economic Analysis and Agricultural Policy*, The Iowa State University Press, Iowa
- Bohman, M., Carter, C.A., Dorfman, J.H. (1991), *The Welfare Effects of Targeted Export Subsidies: A General Equilibrium Approach*, American Journal of Agricultural Economics, vol 73, no 3, August pp.693-702
- Borszéki É. (1992): *A gabonavertikum helyzete és szabályozása*, Gazdálkodás, 36. évfolyam 3. Szám
- Brander, J.A., Spencer, B.J. (1985), *Export Subsidies and International Market Share Rivalry*, Journal of International Economics, vol. 18. no. 3-4 May
- Chambers, R.G., Letiche, J.M, Schmitz, E. (1979), *The Gains from International Trade* in Hillman, J.S., Schmitz A. (eds), *International Trade and Agriculture: Theory and Policy*, Westview Press, Boulder, Colorado
- Czeglédi A. (2000) *A magyar búza tíz évvel a rendszerváltás után: a piacra jutási költségek szerepe az exportban az EU tagság előtt és után*, egyetemi dolgozat, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest

- Csillag I. (1998), *A gabonavertikum működése, növekedési tendenciái és a változás irányai*, Agrárgazdasági tanulmányok 1998. 11. szám, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest
- Debatisse, M.L. (1998), *Hungary, A Successful Agriculture and Food Economy in Permanent Search for Higher Competitiveness*, The World Bank, Europe and Cenral Asia Regional Office
- Éder T. (1994): *Az állam szerepe az Egyesült Államok gabonaágazatában*, Európa Fórum 5. évfolyam 2. szám
- Epp, D.J., Malone J.W. (1981), *Introduction to Agricultural Economics*, Macmillan Publishing Co., Inc, New York
- Fáyné P. E. (1985), *Az exportösztönzés*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Félix P. (1996), *Új agrártámogatási rendszer, Elvetett milliárdok*, Heti Világgazdaság 18. évfolyam január 6.
- Félix P. (1997), *Magtámogatás*, Heti Világgazdaság 19. évfolyam január 8.
- Fertő I., Éder T. (1998), *Az agrárpolitika gazdaságtana*, Századvég Kiadó, Budapest
- Fertő I., Juhász P., Mohácsi K. (1991), *Jelentés az alagútból, Az agrárrendszer válsága és a kibontakozás lehetőségei*, Pénzügykutató Részvénytársaság, Budapest
- Fertő I. (1994), *Átmenet a mezőgazdaságban*, Külgazdaság, 38. évfolyam 5. szám

- Fertő I. (1995), *A fejlődő országok agrárpiacának szabályozása*, Európa Fórum
5. évfolyam 2. szám
- Fertő I. (1996), *A mezőgazdaság a piacgazdaságban*, Közgazdasági Szemle, 43.
évfolyam 2. szám
- Fertő I. (1998), *Az agrárpolitika politikai gazdaságtana II.*, Közgazdasági
Szemle, 45. évfolyam 4. szám
- Fertő I. (1999), *Az agrárpolitika modelljei*, Osiris Kiadó, Budapest
- Gardner, B (1983) Efficient Redistribution through Commodity Markets,
American Journal of Agricultural Economics, vol 65. no.2. May pp.225-234
- Gardner, B.L. (1995), Rationalizing Agricultural Export Subsidies: Comment,
American Journal of Agricultural Economics, vol.77. no.1, February, pp. 205-208
- Gorton, M., Buckwell, A., Davidova, S.,(1999): *Transfers and distortions Along
CEEC food Supply Chains* in Tangermann, S., Banse, M., (2000), *Central and
Eastern European Agriculture in the Expanding European Union*, CAB
International
- Guba F. (2000), *Transzferek és torzulások az átalakuló élelmiszer-gazdasági
vertikumokban*, Értekezés-tervezet, Budapesti Közgazdaságtudományi és
Államigazgatási Egyetem
- Hajtun Gy. (1994), *Búzahelyzet, avagy az agrárpiaci rendtartás útvesszői*, Napi
Gazdaság, 4. évfolyam, július 5.

- Harvey, D.R., Willis, K. (1995), *Alternatives to Subsidies: with application to the UK Agricultural and Housing Sectors*, The University of Newcastle, Newcastle
- Hasha, G. (1999), *U.S.-Canada Wheat Trade: Intersection of Geography and Economics*, Agricultural Outlook, June/July, AGO 262, pp. 9-14
- Helmberger, P.G., Chavas, J-P. (1996), *The Economics of Agricultural Prices*, Prentice-Hall, Inc. New Jersey
- Hill, B. (1996), *Farm Incomes, Wealth and Agricultural Policy*, Avebury, Aldershot, England
- Hill B.E., Ingersent K.A. (1982), *An Economic Analysis of Agriculture*, Heinemann Educational Books, London
- Hitiris, T (1995), *Az Európai Unió gazdaságtana*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- Houck, J.P. (1986), *Elements of Agricultural Trade Policies*, Macmillan Publishing Co., Inc., New York
- Huszár E. (1994): *Nemzetközi kereskedelempolitika*, Aula Kiadó Kft, Budapest
- Itoh, M., Kiyono K. (1987), *Welfare-enhancing Export Subsidies*, *Journal of Political Economy*, vol 95, no 1, February, pp. 115-137
- Juhász P., Mohácsi K. (1995), *Az agrárágazat támogatásának néhány összefüggése*, *Közgazdasági Szemle*, XLII. évfolyam 5. szám
- Just,R.E., Hueth D.L., Schmitz A. (1982) *Applied Welfare Economics and Public*, Prentice -Hall, Inc., New Jersey

- Knutson, R.D., Penn J.B. Boehm, W.T. (1995) *Agricultural and Food Policy*, Prentice-Hall, Inc., New Jersey
- Kocsis Gy. (1998), *Bizonytalan búzaexport, Élénk Fantázia*, Heti Világgazdaság 20. évfolyam, október 16.
- Laczó F. (1989), *A búza-termékpálya közgazdasági elemzése*, Tanulmányok a gazdaság irányításáról és szervezetéről MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest
- Laczkó A., Szőke Gy., (2000) Az Agenda 2000 hatása az EU és a magyar gabonapiaci szabályozásra, *Agrárgazdasági tanulmányok*, 6. szám, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest
- Laird, S. (1997) *Quantifying Commercial Policies*, in Francois, J.F. Reinert, K.A.(eds) (1997), *Applied Methods for Trade Policy Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge
- Leath, M.N., Allen, E.D. (1999) *U.S Wheat Supplies Remain Large in 1999/2000*, *Agricultural Outlook*, August, AGO 263, pp. 7-10
- Markusen, J.R., Melvin, J.R., Kaempfer W.H., Markus, K.E. (1995), *International Trade: Theory and Evidence*, McGraw-Hill, Inc., New York
- McCalla, A., Josling, T.E. (1985), *Agricultural Policies and World Markets*, Macmillan Publishing Company, New York

Mészáros S., Markó B., Spitálszky M. (1993), *Az agrárexport szabályozásának eszközei és tanulságai néhány fejlett országban*, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest

Mészáros S., Spitálszky M. (1993), *Exportképességünk várható változásainak vizsgálata az EU-csatlakozásig terjedő időszakban*, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest

Mészáros S., Spitálszky M., Udovecz G. (2000), *Az EU csatlakozás várható agrárgazdasági hatásai*, Nem publikált vitaanyag, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest

Mikó Z., Cs. Nagy Zs. (1994), *Agrártámogatások 1994*, Perfekt Rt., Budapest

Pattichis, C.A. (1999) *Cyprus in the EU: a quantitative analysis of adopting the CAP*, European Review of Agricultural Economics vol 26, no 4 pp. 511-532

Mohácsi K. (1996), *A gabonaágazat versenyképességét befolyásoló tényezők*, Műhelytanulmány, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Vállalatgazdaságtan tanszék

Penson, J.B., Capps, O., Rosson, C.P. (1996), *Introduction to Agricultural Economics*, Prentice-Hall, Inc., New Jersey

Pasour, E.C.(1990), *Agriculture and The State, Market Processes and Bureaucracy*, Holmes and Meier, New York

Problems of Agricultural Trade, OECD, Paris, 1982

Rieger L. (1996): Búzabiznisz, buktatókkal, Figyelő, 40. évfolyam június 27.

- Ritson, C. (1977), *Agricultural Economics, Principles and Policy*, Westview Press, Boulder, Colorado
- Roberts, I., Love, G., Field, H., Klijn, N. (1989), *U.S. Grain Policies and The World Market*, Australian Government Publishing Service, Canberra
- Smith, L.D., Spooner N.(eds) (1997), *Cereals Sector Reform in The Former Soviet Union and Central and Eastern Europe*, CABI Publishing, New York
- Somogyi D. (1985): *A fejlett tőkés országok exportpolitikája*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Sorenson, V.L., (1975), *International Trade Policy: Agriculture and Development*, Michigan State University International, Michigan
- Schödersten, B. (1985), *A külgazdaság hatásmechanizmusai*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Stigler, G. J. (1989), *Piac és állami szabályozás*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Swinnen, J, van der Zee, F. A. (1992), *The New Political Economy of Agricultural Policies*, Wageningen Economic Papers, Wageningen Agricultural University
- Szerdahelyi P. (1995), *Az agrárpiac építgetése közben*, Figyelő, 39 évfolyam január 5.

Szőke Gy. (1996), *Az Európai Unió gabonapiaci rendtartása: A belső termékpálya szabályozás magyar szempontú értékelés*, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest

Szőke Gy. (1998) A közraktárak lehetséges szerepe a magyar gabonapiaci politikában, *Agrárgazdasági tanulmányok* 10. szám, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest

Tanka E. (1997), *A közvetlen exporttámogatások rendszere az Európai Unióban*, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest

Thompson, H. (1993), *International Economics*, Longman, New York

Thursby, M.C., Thursby, J.G. (1990), *Strategic Trade Theory and Agricultural Markets: An Application to Canadian and U.S. Wheat Export to Japan* in Carter, A.C., McCalla, A.F., Sharples, J.A. (eds), *Imperfect Competition and Political Economy: The New Trade Theory in Agricultural Trade Research*, Westview Press, San Francisco

Török Á. (1986), *Komparatív előnyök, Nemzetközi példák, hazai tapasztalatok*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Tracy, M. (1993), *Food and Agriculture in a Market Economy*, Agricultural Policy Studies, Hutte, Belgium

Tracy, M. (1994), *Élelmiszertermelés és mezőgazdaság a piacgazdaságban*, Pannon Agrártudományi Egyetem, Keszthely

Tweeten, L. (1992), *Agricultural Trade, Principles and Policies*, IT Publications, London

Tweeten, L (1989), *Classical Welfare Analysis* in Tweeten, L (ed) *Agricultural Policy Analysis Tools for Economic Development*, IT Publications, London

Udovecz G. (1998), *Kilátások a növényi termékek világpiacán*, Csáki Csaba (szerk.) Nemzetközi agrárpiaci kilátások '98

Udovecz G., Orbánné N. M., Mészáros S., (1994), *Az exporttámogatás közgazdasági tartalma az élelmiszer-vertikumok különböző fázisaiban*, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest

Udovecz G., Kertész R., Pátkai J. (1995): *Költség- és jövedelemarányok az átalakuló agrárgazdaság főbb termékpályáin*, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest